

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI KELAM BİLİM DALI

YÜKSEKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN
İMAN-AMEL İLİŞKİSİ

(İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANLARI

HAZIRLAYAN

Doç. Dr. Mustafa BOZKURT

Zeliha Nagihan GÜNAY

MALATYA, 2023

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALIKELAM BİLİM DALI**

**YÜKSEKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN
İMAN-AMEL İLİŞKİSİ
(İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANLARI

HAZIRLAYAN

Doç. Dr. Mustafa BOZKURT

Zeliha Nagihan GÜNAY

MALATYA, 2023

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi kadar eski bir konu olan “iman” meselesi semavi-beşeri din fark etmeksizin bütün dinler için önemli bir kavram olmuştur. İslam dininin mihenk taşlarından olan bu mesele Kelam ilminin de en temel konusu olarak “Usulü'd-Din” başlığı altında en öndeki yerini almıştır. Birçok âlimin üzerinde durarak farklı fikirler öne sürdüğü ve birçok meseleyi de beraberinde getirdiği bir kavram olmuştur.

Araştırmamıza konu edindiğimiz “iman-amel” kavramları Kelam ilminin de temel meselelerinden biridir. Bu çalışma Kelam ilminin teorik olarak ele aldığı ”iman-amel” meselesinin pratik hayata yansımalarına ışık tutmak amacı gütmektedir.

Çalışmamız bir giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızın konusu ve problemi, araştırmamızın amacının ve önemi verilmiş olup konu ile ilgili kavramsal çerçeve çizilmiştir. Birinci bölümde iman ile ilgili temel problemler kapsamlı olarak ele alınarak araştırmamızın teorik boyutuna yönelik açıklamalar yapılmıştır. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise araştırmamızın yöntemi açıklanarak evren ve örneklem üzerinde durulmuş, örneklemin özelliklerinden bahsedilmiş, çalışmamızın veri toplama süreci ve analizinin ne şekilde yapıldığı açıklanmış, kapsamlı ampirik veriler ve bu verilerin analizleri ile ikinci bölüm tamamlanmıştır. Değerlendirme bölümünde ise birinci bölümde ele alınan teorik bilgiler ile ikinci bölümde ortaya çıkan veriler kıyaslanarak konunun aslında hala canlılığını koruduğunu, pratik hayata yansımalarına ışık tutarak açıklamayı amaçlamaktadır.

Çalışmamız süresince anketimizin uygulanması noktasında katkı sağlayan değerli İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim elemanlarına, anketimizin uygulanmasında gerekli şartların hazırlanması için destek veren İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanı Prof. Dr. Mehmet KUBAT'a, çalışmamızın her aşamasında istifade ettiğim, kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Mustafa BOZKURT'a, araştırmamın konusu gereği ikinci danışman olarak atanan kıymetli hocam Doç.Dr. İbrahim Aşlamacı'ya bugüne kadar en büyük destekçim olan sevgili aileme ve tüm emeği geçen dostlarıma teşekkür ederim.

Zeliha Nagihan GÜNAY

Malatya - 2023

ÖZET

YÜKSEKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNİN İMAN-AMEL İLİŞKİSİ

(İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)

Allah'ın Peygamber Efendimiz aracılığıyla bildirdiklerini tasdik etmek ve bildirilenlere inanmak manasına gelen “iman” kavramı yalnızca İslam dinine has bir konu olmaktan öte son Peygamber Hz Muhammed'den evvel gelen tüm Peygamberler ve onlar aracılığıyla getirilenleri de kapsayan bir kavram olma açısından önem taşımaktadır. İnsanların akıllarına hitap ettiği kadar gönül dünyalarında da hitap eden Kuran-ı Kerim ve İslam dininden evvel gönderilen tüm Peygamberlerin amacı Allah'ın varlığı ve birliği hususunda insanları doğru yola iletme mesajını içermektedir. Bunun yanında “iman” kavramı kapsamı ve muhtevası açısından Peygamberimizin vefatından sonra güncelliğini hala koruyan bir konu olma özelliğini taşımaktadır.

Biz bu çalışma ile imanın oluşumuna etki eden faktörlerden “iman” kavramının tanımını, muhtevası ve imanı amel ile birlikte zikredilmesinden ötürü “amel” mevzusunun beraberinde getirdiği meseleleri ele aldık.

Tezimizde ele alacağımız iman-amel kavramının incelemesi daha önce farklı çalışmalarda bahsi geçen bir konudur. Bizim bu çalışmayla konuya katkımız, iman-amel kavramlarının günümüzdeki yansımaları ele alarak ilim ve bilimlerin gelişmesinde önemli bir yer tutan yükseköğrenim kurumlarından biri olan “İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi” öğrencilerinin bu kavramlar ve beraberinde getirdiği meseleler karşısındaki tezahürünü ele aldığımız bir çalışma yapmaktır. Bu çalışma ile amacımız bahsi geçen kavramları sadece teorik bir çalışma olmaktan çıkararak günümüzdeki hayata ne şekilde tezahür ettiğine dair nicel bir araştırma ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: fitrat, iman, amel, İslam

ABSTRACT

THE FAITH-ACTION RELATIONSHIP OF HIGHER EDUCATION LEARNERS (Example of İnönü University Faculty of Theology)

The concept of "faith", which means confirming what Allah has revealed through our Prophet and believing in what has been revealed, is important not only as a subject specific to the religion of Islam, but also as a concept that includes all the Prophets who came before the last Prophet Muhammad and those brought through them. The Qur'an, which appeals to people's hearts as well as to their minds, and the purpose of all Prophets sent before the religion of Islam includes the message of guiding people to the right path regarding the existence and unity of Allah. In addition to this, the concept of "faith" has the feature of being a topic that is still up-to-date after the death of our Prophet in terms of its scope and content.

In this study, we discussed the definition and content of the concept of "faith", which is one of the factors affecting the formation of faith, and the issues brought about by the issue of "deed" because it is mentioned together with faith.

The examination of the concept of faith-deed, which we will discuss in our thesis, is a subject that has been mentioned in different studies before. Our contribution to the subject with this study is to conduct a study in which we examine the manifestation of the students of "Inonu University Faculty of Theology", which is one of the higher education institutions that have an important place in the development of science and sciences, by addressing the current reflection of the concepts of faith-deeds against these concepts and the issues they bring with them. Our aim with this study is to remove the aforementioned concepts from being a traditional study and to present a quantitative research on how their reflections on today's life are manifested.

Keywords: Kalam, fitra, faith, deed, Islam

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
İÇİNDEKİLER	VI
TABLolar	VIII
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ.....	1
1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Sınırlılıkları	2
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	3
2.1. Fıtrat	4
2.2. İman.....	7
2.3. Mümin	11
2.4. Münafık	12
2.5. Kâfir.....	14
2.6. Müşrik.....	17
BİRİNCİ BÖLÜM	19
İMANLA İLGİLİ TEMEL PROBLEMLER.....	19
1. İMAN'IN HAKİKATI.....	19
1.1. İman Kalp ile Tasdiktir.....	19
1.2. İman Dil ile İkrardır.....	22
1.3. İman Kalp ile Tasdik, Dil ile İkrardır	23
1.4. İman Kalp ile Tasdik, Dil ile İkrar ve İslam Dininin Gerektirdikleri ile Amel Etmektir	24
1.5. İman Kalbin Marifetidir	26
2. İMANIN İÇERİĞİ.....	27
2.1. Tasdik	27
2.2. İkrar	29
2.3. Amel	30
3. İMANIN SINIFLANDIRILMASI.....	31

3.1. İman Edecek Kişi Açısından İman	32
3.2. İman Edilecek Konular Açısından İman	34
4. İMAN - AMEL İLİŞKİSİ.....	36
5. İMANDA ARTMA VE EKSİLME.....	36
6. BÜYÜK GÜNAH İŞLEYENLERİN DURUMU.....	39
İKİNCİ BÖLÜM.....	53
ARAŞTIRMADA YÖNTEM: EVREN, ÖRNEKLEM SEÇİMİ ve UYGULAMA SÜRECİ	53
1. ARAŞTIRMANIN MODELİ	53
2. EVREN VE ÖRNEKLEM.....	53
3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI	54
4. VERİ TOPLAMA SÜRECİ VE ANALİZİ.....	54
5. ÖRNEKLEMİN ÖZELLİKLERİ	56
5.1. Örneklemin Sosyo-Demografik Özellikleri	56
5.2. Örneklemin Yükseköğrenim Öncesi Din Eğitimlerine Dair Durumları.....	59
5.3. Örneklemin İlahiyat Fakültesini Kendi Tercihleriyle İsteme Durumlarına Dair Görüşleri	61
6. BULGULAR.....	67
6.1. Öğrencilerin Din Ve Tanrı Tanımlarına Dair Görüşleri.....	67
6.2. Öğrencilerin “İman” Kavramına Dair Görüşleri	74
6.3. Öğrencilerin “Amel” Kavramına Dair Görüş ve Tutumlarının Ele Alınması 79	
6.4. Öğrencilerin Almış Oldukları Din Eğitiminin Dini Yaşamının Pratik Boyutuna Etkisi.....	105
SONUÇ	117
KAYNAKÇA.....	124
EKLER	126
1. ANKET ÖRNEĞİ.....	126

TABLolar

Tablo 1: Öğrencilerin Program türüne Göre Dağılımı.....	54
Tablo 2: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı.....	54
Tablo 3: Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı	56
Tablo 4: Öğrencilerin Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı	57
Tablo 5: Öğrencilerin Yaşlarına Göre Dağılımı	57
Tablo 6: Öğrencilerin Öğretim Programına Göre Dağılımı.....	58
Tablo 7: Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Durumuna Göre Dağılımı	58
Tablo 8: Ailem dindar bir yapıya sahiptir.....	59
Tablo 9: Öğrencilerin Mezun Oldukları Lise Türü.....	59
Tablo 10: Öğrencilerin Lise Düzeyinde Almış Oldukları Lise Türünün İlahiyat Fakültesini Tercih Etmelerine İlişkin Durumu	60
Tablo 11: Din Eğitimi Aldınız mı?.....	60
Tablo 12: Din eğitimi Nerede Aldınız?	61
Tablo 13: İlahiyat Fakültesi Okumak İstedğim Bölümdü	61
Tablo 14: “İlahiyat Fakültesi Okumak İstedğim Bölümdü” Maddesinin “Ailem Dindar Bir Yapıya Sahiptir” Maddesi ile İlişkilendirilmesi	62
Tablo 15: “İlahiyat Fakültesi Okumak İstedğim Bölümdü” Maddesinin “Din Eğitimi Aldın mı?” Maddesi ile İlişkilendirilmesi	63
Tablo 16: “İlahiyat Fakültesi Okumak İstedğim Bölümdü” Maddesinin "Diyanet" Seçeneği ile İlişkilendirilmesi.....	64
Tablo 17: “İlahiyat Fakültesi Okumak İstedğim Bölümdü” Maddesinin "Kitap" Seçeneği ile İlişkilendirilmesi.....	65
Tablo 18: “İlahiyat Fakültesi Okumak İstedğim Bölümdü” Maddesinin "Dernek" Seçeneği ile İlişkilendirilmesi.....	66
Tablo 19: Dinin Gerekliği Hakkında Öğrenci Görüşlerinin Alınması	67
Tablo 20: Öğrencilerin Allah’ın Varlığı ve Birliğine Dair Bakış Açıları.....	68
Tablo 21: Allah Her İnsanı Fıtraten İnanma İçgüdüğü İle Yaratmıştır.....	69
Tablo 22: Öğrencilerin Vahyin Gerekliğine Dair Görüşleri.....	69
Tablo 23: Dini Anlamlandırmada Akıl Ve Naklin Önemine Dair Öğrenci Görüşleri....	70
Tablo 24: Nübüvvet ve Sünnet Kavramlarının Gerekliğine Dair Öğrenci Görüşleri... 72	
Tablo 25: “Dinin Oluşumu İçin Peygamberliğe Gerek Vardır.” Maddesinin “Sınıf..... 72	

Tablo 26: “Dinin Doğru Anlaşılmasında Sünnet Gereklidir” maddesinin “Sınıf.....	73
Tablo 27: İmanın Ne’liği Konusuna Dair Öğrencilerin Görüşleri.....	74
Tablo 28: Öğrencilerin Bazı Önemli İbadetlerle İlgili Görüşleri.....	75
Tablo 29: Taklidi ve Tahkiki İman Bakımından Öğrenci Görüşlerinin Alınması.....	76
Tablo 30: Öğrencilerin Büyük Günah Meselesine Dair Görüşleri	77
Tablo 31: İbadetlerin Uygulanması Açısından Öğrencilerin Durumu.....	79
Tablo 32: “İmkânım Olduğu Sürece Hac İbadeti Dışında Umre De Yapmak İsterim “ Maddesinin “Cinsiyet” ile İlişkilendirilmesi	81
Tablo 33: İslam’ın beş şartı ve önemli bazı ibadetleri uygulama bakımından öğrencilerin durumlarının yaş açısından analizi	82
Tablo 34: “Beş Vakit Namazın Sünnetleri Dışında Nafile Namaz Kılarım.” Maddesinin “Yaş” ile İlişkilendirilmesi	83
Tablo 35: “Beş Vakit Namazın Sadece Farzlarını Kılarım” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” Maddesi ile İlişkilendirilmesi	84
Tablo 36: “Beş Vakit Namazın Sünnetleri Dışında Nafile Namaz Kılarım” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” Maddesi ile İlişkilendirilmesi	85
Tablo 37: “Beş Vakit Namazın Sünnetleri Dışında Nafile Namaz Kılarım” Maddesinin “Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız mı?” Maddesi ile İlişkilendirilmesi.....	86
Tablo 38: İslam Dininde Önemli Olan Bazı Davranışların Yapılma Sıklığına Dair Öğrencilerin Görüşleri	87
Tablo 39: “Her İşe Besmele İle Başlarım” Maddesinin “Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız mı?” Maddesi ile İlişkisi.....	89
Tablo 40: Öğrencilerin İslam’ın Şartı Olan Bazı İbadetlerin Yapılma Sıklığına Dair Durumları	90
Tablo 41: “Farz Olan Beş Vakit Namazı Kılarım” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” Maddesi ile İlişkilendirilmesi	91
Tablo 42: “Farz Olan Beş Vakit Namazı Kılarım” Maddesinin “Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız mı?” Maddesi İle İlişkilendirilmesi	92
Tablo 43: “Ramazan Orucumu Tutarım” Maddesinin “Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız mı?” Maddesi ile İlişkilendirilmesi	93
Tablo 44: “İslam Dininde Namaz Farz Bir İbaredir” Maddesinin “Farz Olan Beş Vakit Namazımı Kılarım” Maddesi ile İlişkilendirilmesi	94

Tablo 45: Öğrencilerin Bazı Nafile İbadetleri Yapma Sıklıkları.....	95
Tablo 46: “Nafile Namazlarımı Kılarım” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” ile İlişkilendirilmesi	96
Tablo 47: “Nafile Namazlarımı Kılarım” Maddesinin “Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?” İle İlişkilendirilmesi.....	97
Tablo 48: “Nafile Oruç Tutarım” Maddesinin “Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?” İle İlişkilendirilmesi.....	98
Tablo 49: “Sadaka Vermeye Özen Gösteririm” Maddesinin Sınıf Düzeyi İle İlişkilendirilmesi	99
Tablo 50: Dini Ritüellerin Öğrencilere Etkisi.....	101
Tablo 51: “Dini Etkinliklere Katıldığımda Gerçekten Zevk Alırım “ Maddesinin “Yaş” ile İlişkilendirilmesi	102
Tablo 52: “Dini Etkinliklere Katıldığımda Gerçekten Zevk Alırım “ Maddesinin “Cinsiyet” ile İlişkilendirilmesi	103
Tablo 53: Öğrencilerin Allah’a Olan Bağlılıklarının Davranışlar Üzerindeki Sıklığına Dair Tutumları	104
Tablo 54: Öğrencilerin Aldıkları Eğitimin İnançlarına Etkisine Dair Görüşleri	105
Tablo 55: “İlahiyat Fakültesinde Aldığım Eğitim İncamımı Olumsuz Yönde Etkiledi” Maddesinin “Cinsiyet” Maddesi ile İlişkilendirilmesi.....	106
Tablo 56: Alınan Dini Eğitiminin Öğrenci Davranışlarına Olan Etkisi	107
Tablo 57: Öğrencilerin Aldıkları Eğitimin Ahlaki Davranışlara Yansıma Sıklığına Dair Görüşlerin Alınması.....	107
Tablo 58: “Doğru Sözlü Olmaya Gayret Ederim” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” ile İlişkilendirilmesi	109
Tablo 59: “Her İşimde Adaletli Gözetmeyi Öncelerim” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” ile İlişkilendirilmesi	110
Tablo 60: “Verdiğim Sözleri Tutarım” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” ile İlişkilendirilmesi	112
Tablo 61:” İncam Davranışlarımla Uyumludur” Maddesinin Sınıf Düzeyi ile İlişkilendirilmesi	113
Tablo 62: Alınan Din Eğitimi Sonrası Öğrencilerin Yasaklar Konusundaki Tutumları	114

Tablo 63: Taklidi ve Tahkiki İmana Ulaşma Gayretine Dair Öğrenci Tutumları 115

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ

Kelam ilminin ana meselelerinden olan “iman” meselesi geçmişten bugüne kadar her zaman adından söz ettiren bir konu olma özelliğini göstermiştir. İman kavramının önemi bu kavramın nasıl anlaşıldığı ile yakından ilgilidir. Konu hakkında yapılan farklı yorumlar kimi zaman Müslümanlar arasında iç huzursuzlukların çıkmasına dahi sebebiyet vererek yorum farklılıklarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim kelam âlimleri bu kavramın sınırlarını belirleyerek bu sınırın dışında kalanların tekfir edilmesi gerektiği görüşünü öne sürmüştür. Kelam ilmi açısından böylesine önem arz eden bir konu elbette ki güncelliğini korumaktadır. Nitekim yapmış olduğumuz deneysel çalışmanın, konunun güncelliğini koruması açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Çalışmamızda ele aldığımız problemler “İman’ın hakikati nedir?”, “İman’ın içeriği nedir?”, “İman kavramını kişiler ve konular açısından nasıl sınıflandırabiliriz?”, “Büyük günah tanımı ve büyük günah işleyen kişilerin ahiretteki durumları nelerdir?” gibi geçmişten bu yana tartışma konusu olan konuların teorik yönlerini ele alarak pratik hayattaki tezahürünün ne şekilde olduğunu incelemek olacaktır.

Özellikle dinin temel konuları hakkında uygulanan deneysel yöntemler konunun bireysel ve toplumsal yönlerini görmemize katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu çalışmaların konuyu güncel zemine oturtarak geçmişten bugüne kadar tartışma konusu haline gelen “iman” meselesinin güncelliği hakkında bilgi edinme fırsatı sağlayacağını düşünmekteyiz.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İlahiyat fakültesi öğrencileri dinin ana konularında genellikle teori düzeyinde kısmen de uygulama noktasında temel eğitim almaktadır. Bu eğitimi alan bireylerle bu eğitimi almayan bireylerin arasında bazı farklılıkların olması tabiidir. Biz bu çalışmamızda ilahiyat fakültesi öğrencilerinin almış oldukları bu din eğitiminin kendi iman ve amellerine nasıl yansıdığı ile ilgili bulguları tespit etmek ve etkileşimi ortaya koymayı hedeflemekteyiz.

Araştırmamız din eğitimi veren bir yükseköğretim kurumunun hazırlık, örgün ve uzaktan eğitim alan tüm öğrenci grupları üzerinde yapılmıştır.

Din ve din eğitiminin bir teorik yönü bir de pratik yönü vardır. Teorik yönü İlahiyat fakültesinde eğitim olarak tüm sınıflara yayılmış şekilde verilmektedir. Tabii ki bu eğitimin İlahiyat fakültesine gelinceye kadarki farklı aşamalarının olduğu da unutulmamalıdır. İlahiyat eğitimiyle bu sürecin ileri denilebilecek bir düzeyi gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda insanın hem inanç, hem amel hem de ahlak konusunda öğrenmesi gereken tüm bilgiler bu eğitim süresi içerisinde verilmektedir. Bu bilgilerin öğrenilip öğrenilmediği, vize ve final sınavlarıyla da kontrol edilmektedir. İşte bu süreçte alınan teorik bilgilerin öğrencilerin kendi yaşamında ne kadar içselleştirdiği inanç yönünde neler aldığı, inandığı bu hususları pratik hayata nasıl uyguladığı gibi birçok husus tespit edilmeye çalışılacaktır. Klasik kelim tartışmalarında ele alınan iman-amel ilişkisinde düzeylerinin neler olduğu inandığı hususlarla yaşantılarının ne kadar uyum içerisinde olduğu gibi birçok hususun tespiti amaçlanmaktadır. Bu hususların ortaya konulmasıyla verilen din eğitiminin eğitim alan bireylerin yaşamlarına olan etkisi belirlenmiş olacaktır. Bu da bize verilen din eğitiminin, inanç, ibadet ve ahlak üzerindeki etkilerinin ne düzeyde olduğu bilgilerini verecektir.

Bu araştırmamız sonucunda elde ettiğimiz bulgular, teorik bilginin pratik hayata nasıl yansıdığı ve pratik hayatta ne kadar etkili olduğu gibi birçok hususu belirlemiş olacaktır. Şüphesiz bu tür bulgular toplumsal ve bireysel hayatın şekillenmesinde ve toplumsal yapının inşasında son derece önemli bulgulardır.

Ulaştığımız bu sonuçlarla kelam ilminin ana konularından olan “iman” meselesini sadece teoride değil günümüz insanların pratikte yani günlük yaşamlarında ne kadar etkin olduğunun belirlenmesiyle daha somut bir düzeye ulaştırılması ümit edilmektedir.

1.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamızda yükseköğrenim öğrencilerinin genellikle teori kısmen de pratik olarak din eğitimi alan öğrencilerin Kelam ilminin ana meselelerinden olan “iman” kavramına bakış açıları ve bu kavramın beraberinde getirdiği meselelere olan tutumlarını ölçmektedir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular yükseköğrenim düzeyinde eğitim alan İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans ve İLİTAM¹ öğrencileri 3. ve 4. Sınıf düzeyleri üzerinde uygulanmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Maddi olarak toprak, manevi olarak ruhtan yaratılan insana insan olma vasfını katan asıl özellik taşıdığı ruhtur. İnsanın taşıdığı bu ruh kişinin fiziksel ihtiyaçları olan; yeme içme, barınma gibi bedensel ihtiyaçların yanında ruhu beslemek için gerekli manevi ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Hz Adem'den bu yana içerisine bırakıldığı kainat alemi ve kendi yaratılış sırlarını keşfetmeye çalışan insan, meydana gelişleri, varlıkları ve yok oluşları itibarıyla belirli bir gaye ve hikmet taşıyan her canlı gibi bir amacı gerçekleştirme gayesi taşımaktadır. Nitekim insanın yaratılış amacı Kuran'ı Kerim'de *"Biz gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık"*² ayetiyle açıklanmıştır. Kâinatın ve kendi yaratılış sırlarının keşfi esnasında varması gereken varması gereken nokta olan *İman* dairesi Kur'an-ı Kerim'de, *"Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"*³ ayeti ile geçmektedir. Bu ayette insanın başı boş yaratılmayıp belirli bir gayeyi gerçekleştirme amacıyla meydana getirildiği belirtilmiş, yüce Allah'ın insanlık tarihi boyunca insanların hem bu dünya hem de ebedi yurdu olan ahiret hayatına olumlu katkıda bulunmak amacıyla ulaşmaları gereken hedef noktası olarak belirlenmiştir.

İman meselesinde temel hedef noktaya ulaşmaya çalışırken karşımıza çıkacak fitrat kavramının Tanrı tasavvurlarına etkisinin ne derece olacağı sorusu önem arz etmektedir. Tanrı tasavvuruna olumlu ya da olumsuz etkide bulunan birçok faktörün karşısında bir kısım insanlar iman dairesi içerisine girmeyi isterken, diğer kesim ise bu dairenin dışında kalmayı kendi iradeleri ile tercih etmiştir. Kişilerin yapmış oldukları bu tercihlerde fitratın rolü, iman dairesi içerisine girdikleri zaman yerine getirmeleri gereken amellerin kişinin imanına etkisi ve bu dairenin içinde olan kişileri küfre nisbet etmek manasında kullanılan tekfir meselelerinin günümüz insanlarındaki tezahürlerini

¹ İLİTAM: İlahiyat lisans tamamlama programının adıdır. İki yıllık açık öğretim programından mezun olan öğrencilerin, dikey geçiş sınavıyla yerleştiği 3. ve 4. Sınıfları uzaktan eğitim şeklinde tamamlayarak lisans mezunu diploması almaya hak kazandığı programdır.

² Duhan 44/38.

³ Mü'minûn 23/115.

ele almak klasik eserlerde geçen kavramların günümüz dünyasındaki yansımalarını görmemize katkı sunarak, çalışmaların güncelliğini korumak açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda öncelikle kişilerin genelde Tanrı tasavvurlarının oluşumunda özelde de iman dairesine girmek için önemli bir faktör olan fitrat meselesini ilk olarak ele almak uygun olacaktır.

2.1. Fitrat

İslam âlimleri tarafından farklı yorumlanan fitrat kavramının çoğulu “fitar” olarak geçmekte olup “din, millet” gibi manaları taşısa da⁴ aslen “yarmak, ikiye ayırmak; yaratmak, icat etmek” manasına gelir. Terim anlamı “yaratılış, belli yetenek ve yatkınlığa sahip oluş” olarak geçmektedir. Bu manaya göre fitrat yaratılmışların dış faktörlerin etkisi altında kalmadan önceki ilk durumları için kullanılır. Kelime ayrıca Kuran’ı Kerim’in on dokuz yerinde geçerek “fatr” kökünden türemiş olup yalnızca bir yerde fitrat olarak kullanılmıştır.⁵ Kuran’ı Kerim’deki tüm kullanımları fa-ta-ra fiilinden türemiş olup “yaratma” manasına gelmektedir.⁶ İslam âlimleri kelimenin tanımını;

*“O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi **fitrat** üzere yaratmışsa ona yönel! Allah’ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.”⁷*

“Rabbin Âdemoğulları’ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? "Elbette öyle! Tanıklık ederiz" dediler. Böyle yaptık ki kıyamet gününde, "Bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz”⁸ ayetleri ile çeşitli şekillerde tarif etmeye çalışmışlardır.

İslam âlimlerinin ihtilafa düştükleri bu tanımları dört bölüme ayırmak mümkündür.

Bu husustaki ilk görüş, İslam âlimlerinin büyük çoğunluğunun da ittifak halinde olduğu “İslam”dır. Âlimler bu görüşlerini delillendirirken az önce zikrettiğimiz ayetlerden yola çıkarak insanların yaratılmadan önce tek bir ümmet halinde olduklarını

⁴Mustafa Akçay, “İmanın Oluşumunda Fitratın Rolü”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 275-277.

⁵Hayati Hökelekli, “Fitrat”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1996), 47-48.

⁶Akçay, “Fitratın Rolü”, 275-276.

⁷Rum 30/30.

⁸Araf 7/172.

ve ihtilafa düştükten sonra kendilerine Peygamber gönderildiğini söylemişlerdir. Bu âlimlere göre fitrat, İslam üzerine doğmaktır.⁹

Ebû Hanîfe (ö.150/767)'nin de kabul ettiği bir diğer görüşe göre fitrat, “*bezm-i elest*”te¹⁰ meydana gelen tevhit ruhuyla doğmak demektir. Her insan bu ruh ile dünyaya gelmiştir ve bu ruh her insanda bulunan yaratıcısını kabullenme halinden ibarettir.¹¹

İbn-i Kuteybe, İbn Teymiyye gibi âlimlerin belirttiğine göre fitrat kavramından kasıt “İnsanların Allah tarafından meydana getirildikleri ilk haller, ana kurallar”dır. Bu tanıma göre Allah'ın bezm-i elest'teki konuşmasına müminler gönülden isteyerek, kâfirler ise istemeyerek “evet” demişlerdir. Onlara göre Allah kimin Müslüman olarak doğacağını biliyorsa o kişi fitrat üzerine, kimin kâfir olacağını biliyorsa da kâfir olmak üzere doğar.¹²

Bir diğer görüşe göre ise fitrat, “ilk yaratılış hali” manasına gelmektedir. Bu son görüşe göre başta da zikrettiğimiz manaya yakın olarak kişilerin İslam'ı kabul etmeye hazır ve donanımlarının bu şekilde kurulu olarak dünyaya gelmiştir. İnsan dünyaya geldiğinde pozitif ya da negatif bir konumda bulunmaksızın nötr olarak dünyaya gelmiştir. Doğduğu andan itibaren onda iman ve küfür bulunmaz. Kişi gerçek manada iman yahut küfür ehline sahip olmayı mümeyyiz olunca idrak eder. Bu görüşü savunanlar “*Sizler hiçbir şey bilmez bir durumdayken Allah sizi analarınızın karnından dışarı çıkardı...*”¹³ ayetini delil olarak kullanmışlardır.¹⁴

Tüm bu görüşleri de göz önünde bulundurarak İslam âlimleri kendi görüşlerini delillendirirken “*O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.*”¹⁵ ve “*Rabbin Âdemoğulları'ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? “Elbette öyle! Tanıklık ederiz” dediler. Böyle*

⁹Akçay, “Fitratın Rolü”, 277-278.

¹⁰Ahmed Saim Kılavuz, *İman Küfür Sınırı* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2016), 21-22.

¹¹Akçay, “Fitratın Rolü”, 280-281.

¹²Akçay, “Fitratın Rolü”, 281.

¹³ Nahl 16/78.

¹⁴Akçay, “Fitratın Rolü”, 282-283.

¹⁵ Rum 30/30

yaptık ki kıyamet gününde, “Bizim bundan haberimiz yoktu” demeyesiniz”¹⁶ ayetlerini kullandıklarını görebiliriz. Bu görüşler neticede iki ana noktada toplanabilir. Bunlardan ilki fitrat kavramından kastın İslam dini olması, diğerinin ise her türlü inanca eşit mesafede duran ve doğuştan gelen inanma kabiliyeti olduğunu söyleyebiliriz. Bu görüşler çerçevesinde fitratın insan düşüncelerindeki rolünde belirli etkisi bulunmakla birlikte, kişinin kendi iradesini ortadan kaldıracak kadar zorlayıcı bir etkiye sahip olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim dış faktörlerden kolayca etkilenen insanoğluna verilen aklın, günün sonunda yaptıklarından mükellef tutulma sebebi olmasından dolayı günlük hayatımızda da karşılığını bu şekilde görmekteyiz.¹⁷

Kanaatimizce fitrat yeni edindiğimiz bir akıllı telefonla benzerlik göstermektedir. Hiç kullanılmadan paketinden yeni çıkarılan bir akıllı telefon çeşitli özellikleri gerçekleştirebilecek donanımla meydana getirilmiştir. Bu donanımın nasıl kullanılacağına keyfiyeti kullanıcıya bağlıdır. En iyi fotoğrafları çekecek kapasiteye sahip bir telefonun kamerasını açmamak, iman etme kabiliyetiyle yaratılan insanın bu nimetten faydalanmaması gibidir. Bu sebeple fitrat kavramının kişinin iman etmesi için bir altyapı oluşturduğunu söylemek doğru olacaktır. Bu alt yapı ruhsal bunalım yaşamış, ümitsizlik halinde olan psikolojik açıdan çökmüş insanı dünyaya geldiği andan itibaren gelenek ve yaşayış tarzı gibi dış etmenler olan engelleri süratle ortadan kaldırarak Allah ile arasındaki bağın oluşturulmasına yardımcı olan bir faktör haline gelmektedir. Fakat bu alt yapının kişinin eylemlerinde zorlayıcı olma etkisi bulunmamaktadır.

Fert açısından bahsi geçen inanma ihtiyacı ve bunun alt yapısı olan fitrat kavramını ele alacak olursak günlük hayatta bunun örnekleriyle karşılaşma ihtimalimizin de yüksek olduğunu görebiliriz. Nitekim insanların maddi ihtiyaçları ne kadar iyi karşılanırsa karşılanırsa, kişi ruhunu manevi yönü ile beslemediği takdirde beraberinde gelen bunalımla iç huzuruna kavuşması imkânsız hale gelmektedir. Bunun yanında bu ihtiyacın karşılandığı toplumlardaki insanlar bu dünyanın yanında ebedi yurdumuz olan ahiret hayatını da göz önünde bulundurarak yaşamlarını devam ettirdikleri için hayatlarına ve özelde davranışlarına bu oranla çeki düzen verecektir. Kuran’ın örneğini sunduğu dünya modelinde inananlar adalet, doğruluk çizgisinde kalarak; yetime ve yoksulu gözeten, elinden ve dilinden kişilere zarar gelmeyen, bunun

¹⁶ Araf 7/172

¹⁷Akçay, “Fitratın Rolü”, 285.

yanında insanlığa katkı sunmak adına her daim üreten ve çalışan bir toplum düzeni yaratmaktadır. Günümüz Müslüman ülkelerinde bahsi geçen bu kavramların bulunmayışının sebebini müminlerin zayıflığından ve İslam dininin sırlarına erişememekten kaynaklandığını söylemek mümkündür.¹⁸

Ele aldığımız bu kavramın günümüzdeki tezahürünün ne olduğu ile ilgili bilgi edinmemiz konunun günümüz pratik dünyasında karşılığının ne olduğunu öğrenmemiz açısından önem arz etmektedir. Nitekim kişilerin “fitrat” kavramının zihinlerindeki karşılığının “din” tasavvurlarını da etkileyeceğini düşünmekteyiz. Allah’ın insanı fitraten inanma içgüdüğü ile yarattığını düşünen bireyler adeta kaçınılmaz bir son olarak kişinin hayatı boyunca bir Tanrıya inanma meylinde olacağını bilecektir. Bu düşüncenin tam tersi olan Allah’ın her insanı fitraten inanma ihtiyacı ile yaratmadığını söyleyenler ise hayatları boyunca psikolojik olarak bu kabulünün bir sonucu olarak bir yaratıcıya inanma ve sığınma hissinden uzak bir düşünce sistemine sahip olacaktır. Bu tasavvurun çalışma örneğimiz üzerindeki etkisine ikinci bölümde değineceğiz.

2.2. İman

Sözlük anlamı “korkusuz olmak, güven içinde bulunmak”¹⁹ olarak geçen *iman* “â-me-ne” fiilinden türemiş olup if’al babında kullanılarak “bir kişinin söylediğini kabullenmek” anlamına gelmektedir.²⁰ “Emn” kökünden türeyen “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” anlamındaki “itikad” kelimesi de iman anlamında kullanılmıştır. Terim anlamı “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda Peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak”²¹ olarak kullanılan kelime, Arapça’da if’al babındaki hemze fiilleri geçişli yapmak için kullanılır. Bundan dolayı aynı babbdan olan “â-me-ne” fiilinin hemzesi de fiili geçişli yapmak için kullanıldığında kabul eden kişi bir başkasını yalanlamaktan emin kılan manasına gelecektir. Kelime ikrar ve itiraf manalarını da kapsadığından, (bâ) harf-i cer’iyle

أَمَّا الرَّسُولُ فَمَا أَنْزَلَ إِلَيْهِمْ نَزْرًا يَهُوَ الْمُؤْمِنُونَ ط

¹⁸Mehmet Bulut, “İman ve Mahiyeti”, *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1998), 33-34.

¹⁹Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2000), 22/216-219.

²⁰Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 19.

²¹Sinanoğlu, “İman”.

“Allah’ın elçisi ve müminler, rabbinden onaindirilene iman ettiler.”²² Ayetinde olduğu gibi geçişli hale getirildiği gibi (lam) harf-i cer’iyle de

فَامَنَّا لُو ط

“Bunun üzerine Lût ona iman etti.”²³ geçişli hale getirilmiştir. Bahsi geçen kullanımların yanında kelime Arapça’da “bir şey ip ile bağlandığında, boyun eğme ve gönül rahatlığıyla benimseme, İslam’ı kabul edenler için kişiye güven verme” manalarında kullanılmıştır. Dil bilimcilere göre kelime “herhangi bir şeye iman ediyor” demek bu şeyi tasdik ettiği manasına gelmektedir.²⁴

Alimlerin “iman” kavramı hakkında öne sürdükleri farklı görüşleri ele alacak olursak Râzî’nin (ö.606/1210) “iman” kelimesinin kelime anlamının onaylamak olduğuna hiçbir ihtilafın bulunmadığını, kelimenin dindeki karşılığında farklı görüşlerin olduğunu söylediğini görmemiz mümkündür.²⁵ Cürcânî’nin (ö. 816/1413) “farzları yerine getirmek dindir”²⁶ sözünü Razi, imanın kemali olarak yorumlamıştır.²⁷ Davudoğlu Kelam âlimlerinin iman konusunda ihtilaf halinde olduklarını söylemiş ve “Kavl-i Meşhur” a göre iman tanımını şu şekilde yapmıştır.²⁸

Kavl-i Meşhur’a göre iman: dinden olduğu zorunlu olarak bilinen şeylerin kalp ile tasdik edilip dil ile ikrar edilmesidir. Yapılan bu tanıma göre ikrar, imanın parçası (cüz’ü) kabul edilir. Bundan kasıt imanın tasdik ve ikrar olmak üzere iki rüknünün bulunmasıdır. Dil ile ikrarında engel olan kişi kâfir kabul edilmez fakat hiçbir engeli bulunmayan kişi Müslüman olduğunu dili ile ikrar etmediyse Allah’ın ve kulun nazarında kâfir kabul edilir ve öteki dünyadaki konumu ebedi cehennemdir. Onlar bu görüşe delil olarak: “Kim iman ettikten sonra Allah’ı inkâra sapsarsa -kalbi imanla dolu olduğu halde baskı altında kalanın durumu müstesna olmak üzere- kim kalbini inkâra açarsa işte Allah’ın gazabı bunlaradır...”²⁹ ayetini kullanmışlardır.³⁰

²² Bakara 2/285.

²³ Ankebût 29/26.

²⁴ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 20.

²⁵ Hüseyin Atay, *Kelam’a Giriş El-Muhassal* (Ankara: TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2002), 269.

²⁶ Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu’l-Mevakif*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, 2015), 3/622.

²⁷ Atay, *Kelam’a Giriş El-Muhassal*, 269.

²⁸ Ahmet Davudoğlu, “İman Bir Bütündür”, *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi* 2 (1964), 3.

²⁹ Nahl 16/106.

Ehl-i kible Allaha iman etmenin farz oluşu konusunda ittifak etmişse de bunun akıl yoluyla mı yoksa nakil yoluyla mı olduğu konusunda ihtilafa düşmüştür. Bu konuda Ebû Hanîfe yerin ve göğün yaratılışındaki mükemmelliği görebilen bir insanın Allah'ın varlığını bilmede bir mazereti olmaz demiştir. O'na göre Allah hiçbir peygamber göndermemiş olsa dahi insanlar akıllarını kullanarak Allah'ın varlığı ve birliğine ulaşabilirlerdi diyerek Allah'ın varlığını tanımada akli vurgulamıştır.³¹

Allah'ın varlığını bulma konusunda aklın gerekliliği ile ilgili Eş'arîyye mezhebi Ebû Hanîfe'nin tersine insanın hiçbir şeye akıl yoluyla ulaşmaması gerektiğini söylemiştir. İnsan ancak bazı şeylerin iyiliği ve kötülüğü konusunda akıl yolunu kullanabilir.³²

Eş'arîye gibi düşünen Melâhîde, Revafız ve Haricilerin muhakkime kolu da akıl ile hiçbir şeyin bilgisine ulaşılması gerekmez demişlerdir. Bu görüşlerin aksine Mu'tezile yalnızca akli Allah'ın varlığı ve birliğine, nimetleri için şükretmemizin farzietinde tek başına yeterli olduğunu savunmuştur.³³

Ehl-i Sünnet ise bu konuda aklın önemine vurgu yapmış ve bu görüşünü *"Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur."*³⁴ Ayetini kullanarak bu ayette kullanılan gönül kelimesinden kastın akıl olduğunu söyleyerek kulak ve gözün de akıldan bağımsız olmadığını göz ve kulağın yanısıra da aklın doğru ile yanlış ayırt etme gücünün bulunduğundan her surette aklın ön planda olduğu sonucuna varmıştır.³⁵

İman ve İslam kavramlarının birbiri ile olan ilişkisi üzerinde durmak gerekirse İslam âlimlerinin İman ve İslam kavramını kimi birbiri ile aynı kimi zaman da farklı manalarda kullandığını görmemiz mümkündür. Ehl-i Sünnet'in görüşüne göre iman ve İslam aynı şeydir. Buna delil olarak şunu söylemişlerdir: "iman" kelimesi Allah'ı ve

³⁰Davudoğlu, "İman Bir Bütündür", 3.

³¹Nurettin es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi* (İstanbul: DİB, 1986), 175.

³²es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, 175-176.

³³es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, 177.

³⁴İsra, 17/36.

³⁵es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, 175-177.

O'nun emir ve yasaklarını tasdik etmekten ibaret olduğu gibi "İslam" da Allah'ın ulûhiyetini tasdik etmek demektir.³⁶

İman tasdikten ibarettir diyen âlimler İslam kavramında fikir ayrılığı yaşadığını söylememiz mümkündür. Bazı âlimler İslam'ı "Kişinin Allah'a yakın olmasına vesile olan davranışlar" olarak yorumlarken imanı yalnız tasdikten ibarettir diyenlerle aynı görüşü benimsemiştir. Ehl-i Sünnet âlimlerinden Ebû Hanîfe de iman ve İslam hakkında farklı görüşler ortaya koysalar da hemen hemen her âlimin iman ve İslam'ın aynı anlama geldiğini söylediğini belirtmiştir.³⁷ O, iki kavramın da aynı yerde olduğunu söylemiştir. Ona göre İslam bir din adı olarak kullanılmıştır ancak iman hakkında aynı şeyi söylememiz mümkün değildir. Bu sebeple bu iki kelime aynı konumda olsa dahi kullanım açısından farklılık arz etmektedir. İman ve İslam her ikisi de sonuç olarak kastedilen manada birleşmiş olurlar.³⁸

Ebû Hanîfe İslam ile imanın aynı olduğunu "Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kûb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olmuşuzdur" deyin."³⁹ ayetinde geçen kişilerin mümin olmaları sebebiyle İslam kavramına nispet etmiştir. Yine bir başka ayette de "Mûsâ "Ey kavmim!" dedi, "Eğer Allah'a iman ettiyseniz, gerçekten O'na teslim olduysanız, artık yalnız O'na güvenip dayanın."⁴⁰ teslim olduysanız kelimesi "müslimin" olarak geçmekte olup Hz Musa'nın kavminin mümin olmalarına sebep olan şeylerin onları Müslüman yaptıklarını da belirtmiştir.⁴¹

İman kavramının âlimler tarafından ne şekilde ele alındığını yukarıda paylaştık. Kanaatimizce kelam âlimlerinin ileri sürdüğü bu görüşlerin günümüz insanları tarafından nasıl yorumlandığı ve günümüzdeki karşılığının ne olduğu konusu iman kavramının teorik boyutunun günümüzdeki yansımaları görebilmemiz açısından önem arz etmektedir. İman kavramını tasdik olduğunu kabul edenler ile bu kavramın amel ile birlikte zikredilerek bu iki kavramı ayrılmaz bir bütün olarak görmek geçmişte olduğu

³⁶es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, 184.

³⁷Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM, 2005), 511.

³⁸Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, 512-513.

³⁹Bakara 2/136

⁴⁰Yunus 10/84.

⁴¹Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, 516.

gibi bugün İslam dininin anlaşılması ve yaşanması açısından önem arz edecektir. İman kavramının genel çizgisini bu başlık ile vermeye çalıştık. Çalışmamızın birinci bölümünde bu kavramın beraberinde getirdiği meselelere kapsamlı olarak değineceğiz. Bu kavramın günümüzdeki karşılığının ne olduğunu çalışmamızın ikinci bölümünde ele aldık. Ele aldığımız bu bilgiler Kelam ilminin ana konularından birinin pratik yaşamda ne şekilde algılandığını öğrenmemiz açısından faydalı olacağını ümit ediyoruz.

2.3. Mümin

Mümin kelimesinin Allah'tan başka ilah olmayıp, evrenin tek yaratıcısının O olduğuna ve Peygamberimizi O'nun kulu ve elçisi olarak kabul eden kişi olarak tanımlanmaktadır. Mümin olmak için kelime-i şهادet olarak kabul edilen “*Şahitlik ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur ve yine şahitlik ederim ki Muhammed O'nun kulu ve rasûlüdür*” ve kelime-i tevhit olan “*Allah'tan başka İlah yoktur. Hz. Muhammed (s.a.v.) Allah'ın Peygamberidir.*” söylenmesi yeterli olup İslam dininde dine giriş için ayrı bir merasim yapılmamaktadır. Anlaşıldığı üzere İslam dinine girmek çok kolaydır fakat burada önemli olan nokta İslam dinine girdikten sonra bu şuurla hareket ederek kulluk görevini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmak olacaktır.⁴²

“Mümin” kelimesinin kavramsal açıdan ele almanın da ötesinde bu kavramın çalışmamız içindeki önemini açıklamak istiyoruz. Bu kavram, iman kavramının beraberinde getirdiği meseleler içerisinde önemli tartışmaların bir sonucu olarak ileriki bölümlerde karşımıza çıkacaktır. Nitekim kelam âlimleri iman kavram üzerinde tartışırken bu kavramın sınırlarını çizmiş ve bu sınırlar içerisinde kalan kişileri “mümin” olarak isimlendirmiştir. Âlimlerin hangi durumlarda kişileri “mümin” olarak isimlendirileceği görüşü hakkında günümüz insanının da ne yönde görüş belirttiği bir başka önemli husustur. Çalışmamızın ileri bölümlerinde sözünü ettiğimiz bu önemli hususlara detaylı olarak yer vereceğiz.

⁴²Bulut, “İman ve Mahiyeti”, 49-50.

2.4.Münafık

Sözlük anlamı “bir farenin tarlaya girmesi, bir kişinin olduğundan farklı görünmesi”⁴³ olarak geçen kelime, “ikiyüzlülük, dedikoduculuk, geçimsizlik, yalan, hile, söylediği şeyin gerçekteki hissini gizlemek”⁴⁴ anlamına gelen “nifak” mastarından türeyerek “inanmadığı halde kendisini mümin gösteren” kişiye verilen isimdir. Sözlük anlamındaki farenin tehlike karşısında önceden kaçmak için planladığı birden fazla çıkış noktasının birinden girip diğerinden çıkması anlamıyla bağlantılı olarak, dinin de bir kapısından girip diğerinden çıkışını yapan kişi *münafık* olmuş olmaktadır. Kelimenin mastar hali olan “nifak” kelimesi Kuran’ı Kerim’de toplamda yirmi yedi ayette geçmiştir. Ayrıca “Münâfikun” adlı özel bir sure de bulunmaktadır.⁴⁵

*“İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde ‘Allah’a ve âhiret gününe inandık’ derler.”*⁴⁶

*“Şöyle ki, onlar sözde inandılar ama gerçekte inkâr ettiler; bu yüzden kalpleri mühürlenmiştir; artık anlayıp kavrayamazlar.”*⁴⁷

*“Şüphe yok ki münafıklar cehennem en alt katındadırlar; artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın.”*⁴⁸ ayetleri ile hem bu kişilerin tanımı, hem mahiyetleri, hem de ahiretteki durumları ile ilgili açıklamalar yapılmıştır.⁴⁹ Allah, münafıklardan gelebilecek tehlikeleri müminlere bildirerek temkinli olmaları gerektiğini açıklamıştır. Münafıklar ile ilgili Mezhepler Tarihi’ni incelediğimizde bazı itikadî fırkaların Peygamberimizin sahabesinden bir kısmının münafık olduğu söylemi, İslam inancı açısından ciddi sorunları beraberinde getirmektedir. İtikadî ve ameli olmak üzere iki çeşitten oluşan nifak kavramının itikadî kısmını küfrünü gizleyen kişinin aslında inanmaması karşılamaktadır. Kuran’ı Kerim’de ise *“Arap kabilelerinden savaşa katılmayanlar sana, gönüllerinde olmayanı dillerinin ucuyla söyleyerek...”*⁵⁰ şeklinde geçmektedir. Daha çok hadislerde zikredilen ameli nifak, tutum ve davranışlarında problemlili olan Müslüman kişilerin durumudur. Hadislerde münafığın alameti üç olarak geçmektedir. Bu kişiler,

⁴³Hülya Alper, “Münafık”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2006), 568-569.

⁴⁴Hasan Kurt, “Kelamcılara Göre Münafık”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006), 132.

⁴⁵Alper, “Münafık”.

⁴⁶ Bakara 2/8.

⁴⁷ Münafikun 63/3.

⁴⁸ Nisa 4/145.

⁴⁹Hulusi Arslan - Mustafa Bozkurt, *Sistemik Kelam* (Malatya: TDV, 2015), 103.

⁵⁰ Fetih 48/11.

*“konuştuklarında yalan söyler, söz verdiği halde sözünü tutmaz ve kendilerine emanet verildiğinde emanete ihanet eder.”*⁵¹ Bazı hadislerde bu duruma farklı durumlar eklenerek sayısı arttırılsa da genel olarak bir Müslüman’da olmaması gereken nitelikler taşıyan davranışlar olduğunu söylemek mümkündür.⁵² Nitekim münafıkların namazı gösteriş amacıyla kıldıkları *“...insanlara gösteriş yaparlar, Allah’ı da pek az hatıra getirirler.”*⁵³ ayeti ile açıklanmıştır. Allah’ı dünyalık işlerinin içinde çok az hatırlamaları ile namazlarını huşu içinde kılmadan, ne söylediğini ve söylediklerinden maksadın ne olduğunu dahi bilmedikleri anlaşılmaktadır. Yine aynı ayetin başlangıç kısmında da *“...Onlar namaza kalktıklarında üşenerek kalkarlar...”*⁵⁴ve *“namaza da ancak üşene üşene gelirler.”*⁵⁵ ayetleriyle münafıkların namaza istemeyerek başlamaları vurgulanmıştır. İhtiyaç sahiplerine Allah rızası için yapılan yardım yine münafıklar için problemli bir konu olmaktadır. Nitekim onlar mallarını da gösteriş için harcamışlardır. Fakat bu kişilerin mallarını Allah rızası için harcamadığı takdirde durumlarının ne olacağı Kuran’ı Kerim’de şöyle geçmektedir: *“Ey iman edenler! Allah’a ve Ahiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa gidermeyin. O kimsenin misali, üzerinde toprak bulunan düzgün ve yalçın bir kayadır; kayanın üzerine şiddetli bir yağmur yağmış, onu çıplak halde bırakmıştır. Bu gibilerin kazandıkları hiçbir şeyden istifadeleri olmaz ve Allah, inkârcı topluluğa hidayet vermez.”*⁵⁶ Başka ayetlerde farz bir ibadet olan zekât münafıklar tarafından yerine getirilmek istenmeyen bir ibadet olmuş; genel olarak birbirlerine iyilikten ziyade kötülüğü aşıl原因, cimri ve mallarını harcama hususunda kendilerini geri planda tutan kişiler olarak zikredilmiştir.⁵⁷

Münafık kavramını mezheplerin nasıl ele aldığı konusuna değinecek olursak Eş’ari ve Mâtürîdîler arasında görülen ihtilafın gerçekte olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim Eş’ari âlimlerinden kimse münafığın bu dünyada müminlerle aynı kefeye koyularak hüküm verilmesi gerektiğini söylememişlerdir. Mâtürîdî kelamcıları ise münafıkların hakiki anlamda ebedi cennetlik insanlar olduklarını söylememişlerdir.

⁵¹ Buhari, İman 24; Müslim, İman 109.

⁵² Kurt, “Münafık”, 135-139.

⁵³ Nisa 4/142.

⁵⁴ Nisa 4/142.

⁵⁵ Tevbe 9/54.

⁵⁶ Bakara 2/264.

⁵⁷ Hasan Kurt, “Amel Bakımından Münafıkların Özellikleri”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2013), 53-59.

Mâtürîdî âlimler “kişinin iç dünyasını kavrayamayacağımızdan dolayı insanlar hakkında verilen hüküm bize gösterdikleri neticesinde olmalıdır” anlayışını esas alırlar. Bu sebeple Mâtürîdîlere göre münafıklar da bir mümin gibi mirastan pay alır, cenaze namazı kılınır ve defin işlemi de bir mümin muamelesi gösterilerek yapılır. Eş’ariler Mâtürîdîlerin söylemleri ile Kuran’ı Kerim ayetleri arasında zıtlık bulunduğunu söylese de yapmış olduğu açıklamalar yetersiz kaldığından sonraki Eş’ari âlimleri tarafından İmam Mâtürîdî ve izinden gidenlerle hemen hemen aynı görüşü beyan etmişlerdir.⁵⁸

“Münafık” kavramı âlimler tarafından farklı şekilde tanımlarının yapıldığı bir konu olmanın da ötesinde iman meselesi ile ilişkilendirildiğinde birçok yerde karşımıza çıkacak bir kavram olmaktadır. Nitekim çalışmamızın detaylarına indikçe bu kavramın âlimlerin iman tanımlarının bir sonucu olarak karşımıza çıkacağını da söylemek mümkündür.

2.5.Kâfir

Sözlük anlamı “örtmek” olarak geçen kelime, terim olarak; “Allah’ın Peygamber aracılığıyla gönderdiği emirlerin hepsini hem dili ile hem de kalbi ile inkâr eden kişiye verilen isimdir. Bir kimseye dili ile imanını söylediği halde kâfir muamelesi yapılamadığı gibi küfrünü söylediği halde mümin muamelesi yapılamaz. Kâfirler Kuran’ı Kerim’de “*Fakat âyetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüştürel gelince, işte Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üstünedir.*”⁵⁹, *Şüphe yok ki, âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstünedir ve hikmet sahibidir*”⁶⁰ ayetleri ile kâfirler ve ahiretteki durumları açıklanmıştır.⁶¹ Kişi Müslümanken, küfre döndükten sonra “*mürted*” olarak anılır.⁶²

İslam âlimlerinden Fahreddin Râzî bu konu hakkında görüşünü şu şekilde belirtmiştir: ehl-i kıbleden olan hiçbir kimsenin kâfir olarak nitelendirilemez olduğunu,

⁵⁸Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 83-86.

⁵⁹ Bakara 2/161.

⁶⁰ Nisa 4/56.

⁶¹ Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelam*, 104.

⁶²Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 81-82.

kâfir olarak isimlendirilecek kişinin Allah'ın emir ve yasaklarının tamamını reddetmiş olması gerektiğini söylemiştir.⁶³

İmam Mâtürîdî ise Kuran-ı Kerimde geçen bazı ayetlerde kişilerin küfürle vasıflandırılmasını bir mecaz olarak yorumlamıştır. O yaptığı eylemin sonucunun nereye varacağını bilmeyen kişinin sonunun kör veya sağır olduğunu söylemesine benzetmiştir. Örneğin “*Kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr ederse...*”⁶⁴ ayetinde inkâra zorlanan kişinin küfrünün gerçek manada olmaktan ziyade lafz-ı gavi olduğunu söylemiştir nitekim bu kişinin kalbi hala iman ile doludur.⁶⁵

Küfrün tanımından sonra çeşitlerinin dörde ayrıldığını söylememiz mümkündür. Bu dört çeşitten kısaca bahsedecek olursak:

a. *Küfr-i İnkâri:*

Kişinin Allah'a, Peygambere ve bunların getirdiklerine kalben reddederek, diliyle de inkâr etmesidir. Nitekim Allah Kuran'ı Kerim'de onların durumlarını “İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler.”⁶⁶ şeklinde açıklamıştır.⁶⁷

b. *Küfr-i Cuhûdi:*

Kişi kalben Allah'a inansa bile imana yanaşmayarak, diliyle iman ettiğini inkâr etmesi ve inanç esaslarından kendini uzak tutmasıdır. Bu küfre örnek olarak şeytan ile Ümeyye b. Salt hakkında Allah-u Teâlâ, “*Onlara Allah katından ellerindeki (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince, daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken işte şimdi bilip tanıdıkları (Kur'an) kendilerine ulaştınca onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti böyle inkârcıdır.*”⁶⁸ buyurmuştur.⁶⁹

⁶³Atay, *Kelam'a Giriş El-Muhassal*, 270.

⁶⁴nahl 16-106.

⁶⁵Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, 422.

⁶⁶ Bakara 2/6.

⁶⁷Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 74.

⁶⁸ Bakara 2/89.

⁶⁹Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 74.

c. *Küfr-i İnâdi:*

Kişi burada kalbi ile gerçeği bilip, dili ile zaman zaman bu gerçeği ikrar etse de türlü türlü sebepler olan şan şöhret, para, makam endişesi ve kavmiyetçilik endişesi ile İslam dinini inkâr etmesidir. Allah-u Teâlâ Kuran'ı Kerim'de bu kişileri “*Kendilerine kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyorlar.*”⁷⁰ ayetinde açıklandığı üzere Peygamberimizin amcası Ebu Talib'in küfrü olarak açıklamıştır.⁷¹

d. *Küfr-i Nifâk:*

Bu kısmı dili ile iman ettiğini söyleyip, kalbi ile inkâr eden münafıklar oluşturmaktadır. Bu kişileri Allah Kuran'ı Kerim'de “*Allah'a da resule de inandık ve boyun eğdik diyorlar, bunu söyledikten sonra da içlerinden bir grup yan çiziyor. Bunlar inanmış kimseler değildir.*”⁷² olarak geçmektedir.⁷³

“Kâfir” kavramını, çerçevesini çizmiş olduğumuz kavramlar arasında çalışmamız özelinde önemli ve üzerinde durulacak bir kavram olduğunu belirtmek istiyoruz. Nitekim İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin “iman-amel” ilişkisini incelediğimiz bu çalışmada iman ve amel kavramlarının birlikte zikredildiği her konunun doğal bir sonucu olarak küfür ve tekfir konuları karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın günümüzdeki karşılığının ne olduğu, bu kavramı ortaya çıkaracak sebeplerin tamamı üzerinde durulması gereken ve kanaatimizce İslam dininin daha iyi anlaşılması açısından önemli bir konu olduğu için çalışmamızın ileri safhalarında detaylı olarak inceleyeceğiz.

⁷⁰ Bakara 2/146.

⁷¹ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 74-75.

⁷² Nur 24/47.

⁷³ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 75.

2.6.Müşrik

Sözlük anlamı “ortak olmak, ortak koşmak” olarak geçen şirk kelimesinin terim anlamı “Allah’ın zâtı, sıfatı, fiilleri yahut O’na ibadet etmede denk ve benzerinin olduğunu kabullenmek” manasına gelmektedir.⁷⁴ Şirk koşan kişiye ise müşrik denilmektedir.

Şirk ve küfür kavramı birbirine oldukça benzemekle beraber Ebû Hanîfe küfrü şirkten daha kapsamlı bir kavram olduğunu söylemiştir. Bu hususta biri yalnızca Allah’a ortak koşmada ortaya çıkan bir durum olmakla beraber, diğeri esasen küfür olduğu bilinen inançların kabulü ve küfrün beraberinde getirmiş olduğu eylemleri yapma ve sözleri söyleme sonucunda meydana gelmektedir. Allah’a şirk koşan kişiye kâfir denmekle birlikte her müşrik aslında bir kâfir kabul edilmektedir. Bazı âlimlere göre her kâfire müşrik denmesi doğru olmaz. Sebebi ise Hıristiyan ve Yahudiler’in kâfir olmaları ile birlikte müşrik olmamalarıdır. Allah bu hususu Kuran’ı Kerim’de “*Ehl-i kitaptan ve müşriklerden hakkı inkâr edenler, kendilerine açık kanıt; Allah tarafından gönderilen, tertemiz sayfaları okuyan bir elçi gelinceye kadar (buldukları durumdan) ayrılacak değillerdir.*”⁷⁵ buyurmaktadır. Bazı âlimlere göre ise Kuran’da ehl-i kitaptan da şirkin ortaya çıktığının bildirilmesi üzerine şirk ve küfür aynı anlama gelmektedir. Bu âlimlere göre Hıristiyan ve Yahudiler de müşrik olmaktadır. Günahların en büyüğü kabul edilen şirk, İbn Teymiyye ve İbnu’l Kayyum el-Cevziyye’ye göre ikiye; İzmirli İsmail Hakkı’ya göre ise beşe ayrılmaktadır.⁷⁶

İbn Teymiyye ve İbnu’l Kayyum el-Cevziyye’ye göre şirk:

1. *Rububiyette Şirk*: Allah-u Teala’nın yaratıcı olmasında O’na ortak koşmak, sıfat ve fiillerinde ise başka bir otoritenin varlığını kabul etmektir.

Uluhiyette Şirk: Allah’ın yaratıcı bir ilah olarak başka ortaklarının bulunmasını kabul etmekle birlikte, ibadet ve dualarda da Allah’tan başkasına ortak koşmak demektir. Bu kısım “*(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.*”⁷⁷ ayeti ile iptal edilmiştir.⁷⁸⁷⁹

⁷⁴Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2010), 193-198.

⁷⁵ Beyyine 98/1.

⁷⁶Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 75-76.

⁷⁷ Fatıha 1/5.

İzmirli İsmail Hakkı “Yeni İlm-i Kelam” eserinde şirk çeşitlerini beşe ayırmıştır:

1. *Şirk-i İstiklâl*: Mecûsi ve müşriklerde bulunan şirk çeşididir. Buna göre, iki farklı yaratıcının kabulü gerekmektedir. “dualistler” bu kısımda zikredilir.
2. *Şirk-i Teb’iz*: Allah’ın bir olduğunu söylemekle birlikte, Hıristiyanlar’da olduğu gibi O’nun ilahlardan mürekkebe olduğunun kabulüne denir.
3. *Şirk-i Takrib*: Allah’ı yaratıcılık noktasında bir ve tek olarak görmekle birlikte, kendisine daha da yakın olmak için heykel ve putlara tapan kişilerin oluşturduğu şirk çeşididir.
4. *Şirk-i Taklid*: Sonraki cahiliye Araplarının elleri ile yapmış oldukları putlara ilah isimlerinin verilmesiyle oluşan şirk çeşididir.
5. *Şirk-i Esbab*: Eşyanın kendi tabiatının kendi kendini meydana getirdiğine inanılan şirk türüdür.⁸⁰

Yukarıda yapmış olduğumuz “mümin, münafık, kâfir ve müşrik” kavramları İslam inancı açısından önemli yer tutan kavramlardır. Bahsi geçen kavramların ortaya çıkışından bu yana epey zaman geçmiş olsa da kavramlar günlük hayatımızda da sıkça kullanıldığından dolayı doğru bir şekilde bilinerek kullanılması önem arz etmektedir.

Doğru anlaşılmayan her kelime en basit örneği ile kişilerarası iletişimi dahi koparıırken Kelam İlminin ana konuları içerisinde “Usulu’d-din” başlığı altında dinin esaslarının ele aldığı bu kavramların doğru anlaşılması, kişinin yaratıcısı ile olan irtibatını ve inanan insanların birbirleri ile olan ilişkilerinde önemli bir yere sahip olacaktır. Tanımlarını yaptığımız bu kavramların bazıları, çalışmamızın ileri bölümlerinde karşımıza çıkacak ve günümüzdeki karşılıklarının ne olduğu ele alınacak konulardır.

⁷⁸Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 76-77.

⁷⁹ en-Nesefî, *Tabsiratü'l Edille fî Usûli'd-Dîn* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003), 403.

⁸⁰Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 77.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMANLA İLGİLİ TEMEL PROBLEMLER

1. İMAN'IN HAKİKATI

İmanın hakikatinin ne olduğu konusu İslam âlimleri tarafından farklı açılardan yorumlanmaktadır. İmanın oluşumu için bir kısım âlimler “kalp ile tasdik” etmenin önemli ve yeterli olduğunu söylerken bir başka görüşü destekleyen âlimler iman ne olduğu sorusuna “dil ile ikrar” cevabını vererek kişinin kabulünün dil ile ifade edilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Öte yandan iman ne’liği problemini ele alırken imanı kalp ile tasdik ve dil ile ikrarın birlikte zikredilmesi gerektiği görüşünü öne süren âlimler de bulunmaktadır. Bu görüşlerin yanında iman önemli bir unsur olarak “amel” kavramının üzerinde duran kelimciler de olmuştur. Bu âlimler iman gerçekleşmesi için kalp ile gerçekleşen kabulün dil ile ifade edilmesi ve dil ile ifade edilen bu kabulün hayata yansımaları olan amelin önemli olduğunu vurgulamışlardır. Aşağıda yer vereceğimiz bu konuların kişiler tarafından kabulü ve doğru anlaşılması İslam dininin ve bu dini yaşayan kişilerarası ilişkilerin sağlıklı olması açısından önem arz etmektedir. Bu kavramların yanında imanı “kalbin marifeti” olarak değerlendiren kelimcileri de ele alacak olursak imanı hakikatinin ne olduğu konusunu şu başlıklar altında ele alabiliriz

1.1. İman Kalp ile Tasdiktir

Kelime anlamı “onaylamak” olan tasdik kavramı bu görüşü destekleyen âlimler için önem arz etmektedir. Bu görüşü savunan âlimler iman hakikatinin kalp ile tasdik edilmesi olduğunu söylemektedir. Bahsi geçen bu görüş Kuran’ı Kerim’de geçen “*Ama biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın, dediler.*”⁸¹ ayetini “bizi tasdik edici değilsin” manasında yorumlayan Maturidî âlimlerin görüşüdür.⁸² Her ne kadar Ebu’l Muîn Meymun. En-Nesefî “Tabsiratü’l-Edille” isimli eserinde Eş’arî’nin yazmış olduğu bazı kitaplarda iman marifet olduğunu söyleyen Ebu’l-Hüseyin es-Salihî’nin görüşü olduğunu söylese de Eş’arî’nin son görüşü iman kalp ile tasdik olduğu görüşüdür.⁸³

⁸¹ Yusuf 12/17.

⁸² Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 21-22.

⁸³ en-Nesefî, *Tabsiratü’l Edille fî Usûli’ d-Dîn*, 403.

Eş'arîler tasdikın kalp ile gerçekleştiğini söylemiş, bu tanımlarından dolayı ileride de bahsedeceğimiz konu olan büyük günah meselesine farklı bir tanım getirmişlerdir.⁸⁴ Ebû Hanîfe “*El-Âlim ve'l Mûteallim*” adlı eserinde imanı yalnızca kalp ile tasdik olarak görmüş,⁸⁵ dil ile ikrarın yalnızca dünyevi işlerin yürütülmesinde önemli olduğunu ve insanın hayatı boyunca bir defa ikrarı olmasının yeterli olduğunu söylemiştir.⁸⁶ İmam Gazzâlî (ö.505/1111) ise iman kavramının kelime anlamını “tasdik etmek” olarak açıklamış ve tasdik etmenin önemine vurgu yaparak tasdikın kalp ile gerçekleştiğini söylemiştir. O, iman kelimesinin anlamını açıklarken “*Sen bizi tasdik edici olmadın. Yani sen bize inanmazsın.*”⁸⁷ ayetini delil olarak kullanmıştır. Gazzâlî imanın kalp ile tasdik edilerek gerçekleştiğini söylemiş, dilin yalnızca kalpte gerçekleşen tasdikın tercümanı olarak görmüştür. Tasdik kalp ile ikrar ise dil ile yapılır ancak tasdik gerçekleşmeden dil bunu aktaramaz demiş, kalpteki tasdik dile gerçek manada aktarıldığı takdirde hakiki imanın gerçekleşeceğini söylemiştir.⁸⁸ Zira bu şekilde yapılan imanda kişi Peygamberimizden gelen Allah'ın bildirdiği tüm emir ve yasaklarda kalbinde herhangi bir şekilde şüphe bulunmadığına inanır ve Peygamberimizin bu konuda söylediği her sözün doğru ve eksiksiz olduğunu kalben kabul etmiş olur.⁸⁹ Taftazânî (ö. 792/1390) ise iman kavramını “İşte Allah bu müminlerin kalplerine imanı nakşetmiştir. “ ayetini delil göstererek iman yerinin kalp olduğunu söylemiş ve imanı kabullenme sınırına ulaşmış bir kalp tasdiki olarak tanımlamıştır.⁹⁰ İmanın mahiyeti hakkındaki bu tartışma için Mâtürîdî âlimlerinin ekserisi ise imanı tasdikten ibaret sayarak İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ile aynı çizgide görüş bildirmiştir.⁹¹ Bunun yanında dil bilimcileri de İslam dini var olmadan evvel imanın tasdik anlamına geldiği hususunda görüş birliği içinde olmuşlardır. Bu görüşün savunucuları ayrıca Kadi Ebû Bekir Bakıllâni (ö. 403/1013) , el-Cüveyni (ö. 478/1085) , el-Gazâlî (ö. 505/1111) , İmam Mâtürîdî gibi âlimler olmuştur. İslam âlimlerinin geneli

⁸⁴ Eş'arî, *el-Luma Fi'r-Redd ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida*, çev. Kılıç Aslan Mavil - Hikmet Yağlı Mavil, 135-136.

⁸⁵ İmam Azam Ebu Hanife, *el-Alim ve'l-Mütallim*, Çev. Mustafa Öz (İmam-ı Azam'ın Beş Esri İçerisinde) İstanbul: İFAV Yayınları, 10.

⁸⁶ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 21-22.

⁸⁷ Yusuf 12/17

⁸⁸ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu, 299-300.

⁸⁹ Gazzâlî, *İlcâmü'l-Avam an İlmi'l-Kelâm*, çev. Sabit Ünlü, 24.

⁹⁰ Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, çev. Süleyman Uludağ, 226.

⁹¹ es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, 179-180.

imani “Peygamber’i Allah’tan ona gelen hükümleri ve yine onun varlığını haber verdiği her şeyin mevcudiyetini tasdik etmek olarak tanımlamaktadırlar.⁹²

Ehl-i Sünnet ekolünün önderleri olan İmam-ı Azam Ebû Hanîfe ve İmam Mâtürîdî’nin savunuculuğunu yaptığı bu görüşü Sünni fikriyattaki âlimlerin iman anlayışı olarak değerlendirmek mümkün görünmektedir. Bu âlimler imanın dil ile ikrarını her ne olursa olsun imanın şartı olarak görmemişlerdir.⁹³ İmanın yalnızca ikrardan oluşup tasdikle alakası bulunmadığını söyleyen âlimlere karşı Mâtürîdî imanın gerçekleşmesi için en önemli parçanın kalp olduğunu söylemiştir. Bu sözüne nakli delil olarak “*Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla “iman ettik” diyenlerden ve Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin.*”⁹⁴ ayetinde olduğu gibi bedevilerin kalpleriyle iman etmedikçe dilleri ile inandım demelerinin bir manasının olmadığı belirtilmiştir.⁹⁵ Yine “*Ey iman edenler! Mümin kadınlar göç ederek size geldiklerinde - onların imanlarını Allah daha iyi bilmekle beraber- siz onları sınavın.*”⁹⁶ ayetinde imanın dil ile ikrardan ibaret olması kabul edilseydi Allah bu hanımların sınanmasını istemezdi. Ebû Hanîfe “*Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir.*”⁹⁷ ayetinde imanı yalnızca kendisinin bilebileceğini kesin ve açık bir şekilde belirttiğini söylemiştir.⁹⁸ İmana girişin şartı olan kelime-i şehadeti dili ile söyleyinceye kadar insanlarla savaşılabileceğini bildiren hadis Ebû Hanîfe’ye göre yanlış anlaşılmıştır. Ona göre kelime-i şehadeti söylemek kalple olan tasdik ifadesidir.⁹⁹

Diğer âlimlerin imanın şartı olarak değerlendirdiği dil ile ikrar Sünni âlimlerce yalnızca dünyevi hukuk kurallarının yerine getirilmesi açısından gereklidir. Kişi eğer kalbi ile iman edip dili ile bunu ikrar etmezse bu dünyada mümin muamelesi görmez, hayatta iken ve öldüğü vakit iman sahibi olup olmadığı bilinmez. Fakat bu kişinin hakikatte mümin olmadığını söylemek doğru olmayacaktır. Sünni kelamcılar bu görüşlerine delil olarak “*Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla “iman*

⁹²Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 21-22.

⁹³Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelam*, 87-88.

⁹⁴Maide 5/51.

⁹⁵Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 487.

⁹⁶Mümtehine 60/10.

⁹⁷Nisa 4/25

⁹⁸Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 488.

⁹⁹Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 490.

ettik" diyenlerden ve Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin."¹⁰⁰ ayetini göstermişlerdir.¹⁰¹

Bu bilgilerden hareketle özellikle Sünni âlimlerin üzerinde bulunduğu ortak noktanın imanın kalp ile olduğunu söylemek mümkündür. Bu âlimlere göre imanın dil ile ikrar edilmesi yalnızca insanların birbirini daha iyi anlayarak buna göre bir davranış sergilemesi ve dünyevi ahkâmın uygulanması açısından önemli olmuştur. İmanın gerçekleşmesi için önemli olan nokta kişinin kendi kabulü ve tasdiki olmaktadır. Bu tasdik dışarıdan bakılarak anlaşılamayacağı için mümin olduğunu söylemeyen kişi bu dünyada ifadesine göre muamele görecektir. Ancak mümin olduğunu söylememesi de onun gerçekte mümin olmadığı anlamına gelmez nitekim kişinin kalbini açıp bakmaya muktedir değildir. Bu sebeple bu görüşün müminlerin çoğunluğunu bir arada toplayan bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür.

1.2. İman Dil ile İkrardır

Mürcie'nin bir alt kolu olan ve Kerramiye "iman sadece dilin ikrar etmesidir" görüşünü savunmaktadır. Bu görüşe göre bir kimse iman ettim demediği müddetçe Mümin sayılamaz. Bu görüşü savunanlar bazı nasların "söleyiniz" şeklindeki hitaplarını esas almışlardır. "Biz Allah'a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya'kûb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve İsâ'ya verilenlere ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O'na teslim olmuşuzdur"¹⁰² deyin."

قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ مَا أُنزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنزِلَ لِلْآبِرِ هَيْمًا وَاسْمِعِيلًا اسْحَقُوا يَعْقُوبَ الْأَسْبَاطِ وَمَاؤُ تَيْمُوسَ عَيْسَى وَمَاؤُ تِيَالنَّبِيِّ نَمُرَّ بِهِمَا نَفَرًا
بَيْنَ أَحْدِهِمْ تَحْتَهُمْ مُسْلِمُونَ

ayetinde geçen "deyin" (قُولُوا) lafzını imanın ikrardan ibaret olduğu görüşüne delil olarak örnek gösterilmiştir. Mezheplerinin savunduğu bu görüşe göre Peygamber'imiz bir hadisinde "Allah'tan başka ilah yoktur. Muhammed onun elçisidir diyinceye kadar savaşıla emrolundum. Ne zaman bunu söylerse kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. Ancak dini cezaları müstesna; içlerindeki muhasebesi Allah'a aittir."¹⁰³

¹⁰⁰ Maide 5/41.

¹⁰¹ Arslan - Bozkurt, *Sistemantik Kelam*, 87-88.

¹⁰² Bakara 2/36.

¹⁰³ El-Buhari, Cihad, 2727.

hadisini delil olarak kullanmışlardır.¹⁰⁴ . Bu görüşü savunanlara göre kişi kalbi ile tasdik etmese ve dinin emirlerini yerine getirmese dahi iman açısından bir problem teşkil etmez.¹⁰⁵

Kanaatimizce bu görüş kişilerin davranışları ile söylemleri arasındaki tutarsızlıktan ötürü tehlikeli görünmektedir. Nitekim münafıklar da dilleri ile iman edip kalpleri ile inkâr etmişlerdi. Günümüzde de baskı altında kalarak kalbi ile tam olarak inanmayıp dili ile iman ettiğini söyleyen kişilerin İslam dinine verdikleri zararı da göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

Bunun yanında hiçbir insan, kişinin asıl niyetini bilmeye kadir olmayacağından dolayı kişi imanını diliyle ikrar etse dahi ahiretteki durumu hakkında yorum yapmamız sağlıklı olmayacaktır. Aynı zamanda dili ile iman ettiğini söylemeyen kişi inkâr ettiğini açıkça belirtmiyorsa kişiyi tekfir ederek ahirette cehennemlik olduğunu söylemek bir önceki örnekle aynı çizgidedir. Nitekim Allah “*Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Sen mümin değilsin"*¹⁰⁶ demeyin buyurmaktadır.¹⁰⁷

1.3. İman Kalp ile Tasdik, Dil ile İkrardır

Bu görüş İmam Ebû Hanife (ö.150/767), Fâhru'l-İslâm el-Pezdevî (ö. 493/1100), es-Serâhsî (ö. 483/1090) gibi âlimlerin görüşüdür. İlmi açıdan fıkıh yönü ağır basan bazı Mâtürîdî âlimleri kalp ile tasdik ve dil ile ikrarı birlikte kabul etmişlerdir. Bu âlimlerin dayanakları ise “*Şüphesiz ki iman edenler, güzel şeyler yapanlar, namaz kılanlar ve zekât verenlerin rableri katında ecirleri vardır...*”¹⁰⁸ ayetinde iman bahsinin akabinde amellerin de zikredilmesi, “*Ama biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın, dediler.*”¹⁰⁹ ayetindeki “*sen bize inanmazsın*” ibaresine ek olarak Arapçada imanın tasdik anlamına gelmesidir.¹¹⁰ . Ebû Hanîfe iman kavramının marifet, İslâm,

¹⁰⁴Mehmet Baktır, “İmanın Temellendirilmesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 6/2 (2002), 129.

¹⁰⁵Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 23-24.

¹⁰⁶Nisa 4/94.

¹⁰⁷Temel Yeşilyurt, “İman’da İkrar Kavramı”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2012), 41.

¹⁰⁸Bakara 3/277.

¹⁰⁹Yusuf 12/17.

¹¹⁰Baktır, “İmanın Temellendirilmesi”, 128-129.

ikrar kavramıyla eş kavramlar olduğunu söyledikten sonra imanın asıl konumunun kalp olduğunu söylemiştir.¹¹¹

Ehl-i Sünnet'ten es- Sâbûnî (ö. 580/1184) İmanın mahiyeti hakkında kalp ile tasdik ve bu tasdik dil ile ikrar olduğu yorumunu yapmıştır. Sâbûnî, kişi bu tasdik işaretini olan ikrarı yerine getirirse artık onda iman eden kişi vasfı ortaya çıkmış olur demiştir. Ona göre kişi bu kabulünü yalanlama, ikrarını da belirsizlik halinde olma ve tereddüt ile değiştirmedeği müddetçe mümin sayılmış olur. Buna ek olarak bir kişi küfür halinde değilse de mümin kabul edilir çünkü tereddüdün küfür olduğuna bir delil yoktur demiştir.¹¹²

Bu görüşe daha çok dünyevi hükümlerin uygulanması açısından önemli çalışmalar yapan fıkıh âlimlerinin rağbet ettiği görülmektedir. Dil kalbimizde geçenlerin tercümanı olduğundan dolayı dünyevi hükümlerin anlaşılması ve yaşatılmasını kolaylaştıracak bir unsur görevi görmektedir. Nitekim bu âlimler imanın gerçekleşmesi için tasdik öneminin vurguladıktan sonra kişinin kabulünün ne olduğunu bilmemiz ve buna göre muamele etmemiz açısından ikrarı da iman ile birlikte zikretmişlerdir.

1.4. İman Kalp ile Tasdik, Dil ile İkrar ve İslam Dininin Gerektirdikleri ile Amel Etmektir

Hadis âlimlerinin çoğu imanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amel olarak bir bütünden oluştuğunu söylemiştir.¹¹³ Amel konusu mezheplerin oluşumu ve fikri yönünün değişmesi bakımından önem arz etmektedir. Nitekim ameli imandan sonraya erteledikleri için Mürcie mezhebine bu ismin verilmesini örnek verebiliriz.¹¹⁴ Yine Mutezile ve Haricilerin de bu konuda benzer noktaları olduğunu söylemek mümkündür. Harici ve Mutezililer iman ve ameli bir bütün halinde ele alarak iman ya da amelden herhangi birinin gitmesi halinde ikisinin de ortadan kalkacağını öne sürmüşlerdir. Harici ve Mutezililer bu konuda ortak fikirde buluşurken kişilerin amellerini terk etmeleri durumunda farklı yorumlar yapmışlardır. Hariciler ameli terk eden kişinin küfre

¹¹¹Yeşilyurt, "İkrar Kavramı", 38.

¹¹²es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, 167-168.

¹¹³es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, 179-180.

¹¹⁴ Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı, 152.

düştüğünü öne sürerken Mutezile kişinin iman ve küfür arasında bir yerde olduğuna kanaat getirmiştir.¹¹⁵

İmanı kalp ile tasdik dil ile ikrar ve dinin gerektirdikleriyle amel etmek gerektiğini savunanlara göre iman, üç rükünden oluşmaktadır. Bunlar tasdik, ikrar ve ameldir. Dinin buyurduklarından birini dahi yerine getirmeyen kişi iman dairesinin dışına çıkmış olmaktadır. Görüşün savunucuları olan Harici, Mutezilî, Zeydiyye, selef gibi fırkalar vecibelerden hangilerinin bu amellerin içine dâhil olduğu hususunda ihtilaf halindedir. Konunun derinliklerine inmeden bu mezheplerin imanın üç rüknü oluşuna neleri delil gösterdiklerinden bahsetmek istiyoruz. Bu mezhepler “...Allah imanınızı asla zayıf edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.”¹¹⁶ ayetinde bulunan iman kelimesini “namaz” olarak zikredilmesini örnek göstermişlerdir. İmanın ibadetleri de kapsadığını söyleyen Ehl-i Sünnet âlimleri ayeti şu şekilde yorumlamışlardır: “Beyt-i Makdis’in kible olduğuna inanarak kıldığınız namazlarınız boşa gitmeyecektir. O dönemde kıldığınız namazların amelleri baki olacak. Kiblenin değişmesi sizin orada kible olduğuna olan inancınızda bir değişme yaratmayacaktır. Nitekim bu açıklama kible değişiminden sonra soru soran sahabeden gelmiştir. Ayrıca buradaki iman kavramı kiblenin Beyt-i Makdis’te olduğuna “inanmak” manasında kullanılmıştır. Hakiki iman için değil.¹¹⁷

Sâbûnî iman-amel ilişkisini onu bir doktor ve hasta örneği ile açıklamıştır. Kişi hasta olduktan sonra muayene için doktora başvurur ve doktor iyileşmesi için ona ilaç yazar. Hasta bu ilaçları temin ederek doktorun teşhis ve tedavisini kabul etmiştir ancak ya tembellikten ya da önemsemediğinden bu ilaçları içmeyebilir. Bu durumda kişi yaptığı bu işten pişmanlık duyarak onun gönlünü almayı umar. Kişi nasıl ki bu durumda doktorun varlığını hiçe saymamışsa mümin amel etmediği zaman aynı şey gerçekleşmiş olur. Sâbûnî “Şüphesiz ki iman edip dünya ve ahiret için yararlı şeyler yapanlar”¹¹⁸

¹¹⁵ Âl-i Hudaayir - Muhammed Bin Mahmud, *El-İmanu İnde's-Selef ve Alâkatuhu bi'lAmel ve Keşfu Şubuhati'l-Muâridîn*, 87-188.

¹¹⁶ Bakara 2/143.

¹¹⁷ Baktır, “İmanın Temellendirilmesi”, 128-129.

¹¹⁸ Bakara 2/277.

ayeti ile amelleri imanın üzerinde atfederek “mümin olmak kaydıyla salih amel işleyenler” manasını ortaya çıkarmıştır.¹¹⁹

Bu bilgilerden hareketle bahsi geçen görüşü savunan çoğu mezhebin aşırı uç noktalara kaydığını söylemek mümkündür. Özellikle imanın hakikatini amel ile birlikte zikreden bu topluluklar İslam Tarihine izi silinmeyecek yaralar bırakarak konunun sıkıntılı noktalara taşınmasına sebep olmuştur. Başta da söylediğimiz gibi olayın İslam Tarihine yansıyan yüzünü burada zikretmek kapsamımızı çalışmanın amacı dışında bir yere taşımak olacağından Haricilerin amel etmeyen kişinin tekfir edilmesi ile bu görüşümüzü delillendirmek ile yetineceğiz. Bunun yanında yalnızca amelin değil iman veya ikrarın çıkarılması durumunda da kişi aynı şekilde tekfir edilmiştir. Bu görüşe Hariciler kadar katı yaklaşmayan Ehl-i Sünnet âlimleri ise ameli iman besleyen ve onun kuvvetlenmesini sağlayan bir unsur olarak görmüştür ve kanaatimizce daha makul olan yaklaşım bu olmaktadır.

1.5. İman Kalbin Marifetidir

Tasdik etmek ile marifet kelimesi birbiri ile yakın ilişkilidir. Bunun sebebi ise bir kişinin bir olay ya da haberin doğruluğuna inanabilmesi için öncelikle o haber hakkında bilgi sahibi olmasından kaynaklanmaktadır. Kişi bilgisi olmayan bir şeye güvenip kabul edemez bilgi (marifet) bu sebepten dolayı önem arz etmektedir. Marifet iman için önemli bir husus olsa da tasdik gerçekleşmediği müddetçe bir anlam ifade edemeyecektir. Nitekim kişi bir konu hakkında iman konusu hakkında bilgi sahibi olsa bile bildiği bu hususları kalbi ile tasdik etmediği müddetçe o kişide iman oluşmayacaktır.¹²⁰ Bu görüşü savunan Cehm b. Safvan'ın (ö. 128/745-46) kuruculuğunu yaptığı Cehmiyye ekolü, Râfizi'lerin bir kısım, mütekaddimûn Eş'ari kelamcılarında bir kısmına göre İmanın kalbin marifeti olması demek kalp ile tasdik olmadan Allah ve Peygamber'in haber verdiği şeyleri kalben bilmek demektir. Tasdik ve marifetin ikisi de kalbi bir eylem olmakla birlikte birbirinden farklı manaya gelmektedir. Tasdikte insan iradesinin ortaya koyduğu bir eylem mevcutken, marifette bu ihtiyar oluşmadan kendiliğinden kalpte meydana gelir.¹²¹

¹¹⁹es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, 168-169.

¹²⁰ Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, çev. Süleyman Uludağ, 260.

¹²¹Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 22-23.

İmanın marifet olduğunu söyleyenlere karşı Ebû Hanîfe marifetin manasının bilmek olduğunu ve bir konuyu bilmeyen kişinin o konuyu yalanlayacağını söylemesi nasıl ki abes olursa imanın marifetten ibaret olduğu da aynı şekilde abes olmaktadır demiştir.¹²²

İmanın ne'liği konusuna kalbin marifetidir cevabını veren âlimler tasdik ve marifetin farklı iki kavram olduğunu söyleyerek yorumlamışlardır. İmanı kalbin marifeti olarak yorumlayan Cehmiler ve bir kısım Eş'ari kelamcıları imanın iradenin dışında gerçekleşen ve direkt kalbe zuhur eden ve kendiliğinden oluşarak meydana geldiğini, tasdikten farklı bir şekilde oluştuğunu söyleyerek yorumlamışlardır. Nitekim bu âlimler tasdikten bir irade işi olduğunu vurgulamış ve imanın bundan farklı bir şey olan marifet olduğunu söylemişlerdir. Ebû Hanîfe'nin bu konudaki yorumunu göz ardı etmemek gerekir çünkü o, marifetin ihtiyar olmadan gerçekleşmesini abes bulmuştur. Kanaatimizce Ebû Hanîfe bu görüşü mantık süzgecinden geçirerek yorumlamıştır çünkü neyi kabul ettiğini bilmeyen kişinin o şeyi yalanlaması da mümkün olmayacaktır.

2. İMANIN İÇERİĞİ

Yukarıda yapmış olduğumuz açıklama ile imanın unsurlarını tasdik, ikrar ve amel olarak üç ayrı başlık altında toplamak mümkün görünmektedir. Bu başlıkla iman konusunda bu üç kavramın üstlendiği rollere değinmek istiyoruz.

2.1. Tasdik

Kişinin bir haberi doğrulaması manasına gelen tasdikte üç unsur bulunmaktadır. Birinci unsur inanan birey, ikincisi inanılan mevzu diğeri ise inananla inanılan arasındaki ilişkidir. Üç unsurdan birinin eksikliği halinde tasdikten söz edilemez. Bu unsurlardan ilki olan inanan kişinin öncelikle inanacağı şeyle mükellef olacak yaşta olması lazımdır. Birey doğruyu yanlıştan ayırt edebilecek olgunlukta ve yaşta olmalıdır. İkinci unsur olan inanılan varlık hususunda şunları söylememiz gerekmektedir. İnanan kişi tarafından inanılan varlık diğer varlıklar arasından seçilmiş olmalıdır. Bu seçimle kişinin kendi iradesiyle bu eylemi yaptığı kanısına varabiliriz. İnanılan varlık inanan varlık üzerinde zorlayıcı bir etkiye sahip olursa bu inanç konusunun dışında kalır. Zira inanmak sübjektif bir deneyimdir. İman sübjektif bir bilgi olarak kalmazsa bu bilginin konusu olur. Bilgi kesinlik arz ettiğinden kişinin iradesini ortadan kaldıracak ve

¹²²Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, 495.

inanmasını zorunlu kılacak bir kabul inancı oluşturmaz. Batılı düşünürler inanılan şeyin yanlış olsa dahi bir inanç olduğunu kabul etse de kelim âlimleri inanılan şeyin tasdik etmeye uygun olması gerektiği görüşündedir. Üçüncü unsur konusunda, iman ile inanılan şey arasındaki bağın kesinlik arz etmesi gerekmektedir. Şüphe ve tereddütle oluşan bir imanda tasdik unsuru bulunmaz. Tasdik yeri ile ilgili kelimciler ve mantıkçılar arasında ihtilaf vardır. Mantıkçılara göre tasdik yeri insanın zihnidir. Bu taksimde imanda akli unsurlar rol oynamaktadır.¹²³ Bu görüşü kabul etmeyen İslam âlimleri tasdik yerinin kalple olduğunu belirtmiş ve bu konuyla ilgili ayet ve hadislerden deliller göstermişlerdir.

Kuran'ı Kerim'de "...Ama biz doğru söyleyen kimseler olsak da sen bize inanmazsın" dediler."¹²⁴ ayetinde geçen inanmak fiilini tasdik etmek manasında kullanmışlardır. Yine "Ey peygamber! Kalpleri inanmadığı halde ağızlarıyla "iman ettik" diyenlerden ve Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin..."¹²⁵ ayetiyle imanın dil ile değil kalben tasdik ile olduğunu belirtmişlerdir. En'am suresinin "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar..."¹²⁶ ayetinde geçen "kalbini" ifadesini bir başka delil olarak göstermişlerdir. Kuran'ı Kerim'in yanında sahabeden Üsâme b. Zeyd'in Hurukat kabilesine düzenlenen baskında "Allah'tan başka Tanrı yoktur." dediği halde onu öldürmesi üzerine Peygamberimizin "Öldürdüğün adam doğru mu söylüyor, yoksa yalan mı söylüyor, kalbini yarıp baktın mı?" hadisinden imanın kalp ile tasdik olduğu sonucu çıkarılmıştır. Bunun yanında kalbinde zerre miktarda da olsa iman olan kişinin mutlaka cehennemden çıkıp cennete gireceğine dair rivayetlerin oldukça fazla olması âlimleri, imanın kalp ile tasdik olduğu kabulüne götürmüştür. Bu sebepten dolayı İslam âlimleri ayet ve hadislerde geçen imanın kalp ile alakalı olduğu sabit olunca, imanı kalp ile tasdik etmek gerekir demişlerdir.¹²⁷

Yukarıda yapılan bu tanımlara göre tasdik ile ilgili şunları söylemek mümkündür. Öncelikle tasdik edecek kişinin akıl –baliğ olması gereklidir. Daha sonra tasdik edilecek varlığın tasdik edecek kişi üzerinde zorlayıcı etkisinin bulunmaması gereklidir aksi takdirde burada bir ihtiyardan bahsedilemez. Tasdik eden kişi tasdik

¹²³Baktır, "İmanın Temellendirilmesi", 132.

¹²⁴ Yusuf 12/17.

¹²⁵ Maide 5/41.

¹²⁶ En'am 6/125.

¹²⁷Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 28-30.

edeceği şey konusunda bir şüphe taşımamalıdır. Tasdikın nerede gerçekleştiği konusunda âlimler tasdik yerinin zihin de olabileceğini söyleseler de çoğunluk tasdik edilecek yerin kalp olduğuna vurgu yapmıştır. Tasdik yerinin kalp olarak belirlenmesi halinde bu mekanın, kişilerin gözle görülüp anlaşılamayacak kadar komplike bir yapı arz ettiğinin unutulmayarak, kişilerin tasdikinin sonucunun ne olduğu yorumlanması daha sağlıklı olacaktır.

2.2. İkrar

“Ga-ra-re” kökünden türeyen kavram, “söyleme, bir şeyi bildirme, haber verme, onama, tasdik, karar vermek” manalarına gelmektedir.¹²⁸ Terim olarak kişinin aldığı kararı belirtmesi anlamına gelen *ikrar* kişinin inancını yansıtırsa gerçek olacaktır.¹²⁹ Kişinin kalbinde olanı bir başka kişinin görmesi ve bilmesi imkânsız olduğundan dolayı kişinin kabullerini söylemlerinden anlamaktayız. Fakat söylenen her sözün doğruluğu tartışmalı bir konudur. Kişiler konuştuğunun tersine bir hissiyata kapılmış olsa da imanın yalnızca dilin ikrarı ile gerçekleştiğini savunan Mürcie ve Kerramiye bu görüşlerine delil olarak Peygamber efendimizin “İnsanlar ‘Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed onun elçisidir.’ diyinceye kadar kendileri ile savaşmaya emrolundum. Ne zaman bunu söylerlerse kanlarını ve canlarını benden korumuş olurlar. Ancak dini cezalar müstesna, iç yüzlerinin muhasebesi ise Allah’a aittir.”¹³⁰ Hadisini imanın hakikatine dayanak kılmışlardır. Oysaki bu hadis imanın kelime- i tevhitte gerçekleşmesine bir delil olma özelliği göstermektedir. Nitekim Ehl-i Sünnet Mürcie ve Kerramiye’nin görüşlerini “*İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde ‘Allah’a ve âhiret gününe inandık’ derler.*”¹³¹, “*Bedevîler, ‘İman ettik’ dediler. Şunu söyle: ‘Henüz iman gönüllerinize yerleşmediğine göre, sadece boyun eğdiniz.’*”¹³²

İkrar hakkında âlimlerin görüşlerine değindikten sonra ikrar imanın bir rüknü müdür, yoksa şartı mıdır sorusunu ele almak istiyoruz. Zira âlimler bu konu hakkında farklı görüşler öne sürmüştür.

¹²⁸Yeşilyurt, “İkrar Kavramı”, 31-32.

¹²⁹Baktır, “İmanın Temellendirilmesi”, 133-134.

¹³⁰Buhari, Cihad 102, İman17; Müslim, İman 8.

¹³¹Bakara 2/8.

¹³²Hucurât 49/14.

a. *İkrar İmanın Rüküdür:*

Ebû Hanîfe ve Hanefî âlimlerine nisbet edilen bu görüşü savunanlara göre birey kalbi ile inandığını tasdik etmiş olsa bile diliyle bunu ikrar etmelidir. Bunu yapmadığı takdirde kâfir kabul edilir. Her ne kadar durum bu şekilde açıklanmış olsa dahi âlimlerin bu açıklamayı yapmaktan kastı ihtiyatlı davranmak olacaktır. Nitekim daha sonraki Hanefî âlimleri imanın asli parçasının tasdik, ona ek olan parçasına ise ikrar demişlerdir.¹³³

b. *İkrar İmanın Şartıdır:*

Kalpte vuku bulan şeylerin kul tarafından idraki imkânsız olduğundan dolayı kişilerin ahiret durumları ikrarlarına göre bilinmektedir. Kişilerin ahiret durumlarının aslının ne olacağı elbette Allah'ın adaletine ve hesabına kalmış bir durumdur. Burada kastedilen kişilerin dini seçimleri karşısında uygulanacak hukuk kurallarının belirlenmesidir. İmam Maturîdi (ö.333/944) ve İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'ye göre tasdik gizli olduğundan dilin ikrarı şarttır. Ancak kişi kalbi ile iman etse dili ile bunu söylemese hükümlerin yerine getirilmesi açısından Allah katında mümin kul katında kâfir muamelesi görür. İkrarı imanın şartı olarak kabul eden es-Sâbûni, Ebu'l-Berekât en-Nesefî (ö. 508/1115) , İbn Teymiyye, Abdullatif Harpûti gibi âlimler bulunmaktadır.¹³⁴

2.3. Amel

Sözlükte “iş, fiil, çaba” olarak geçen *amel* kavramı “canlıların amaçlı bir şekilde yaptıkları iş” olarak kullanılmaktadır. Fiil amaçsız olarak yapılan her işi kapsarken amel yapılan iradeli ve belirli bir amaca yönelik işleri kapsamaktadır. Bu sebeple fiilden farklı olarak terim anlamı “emir tavsiye yahut yasak mevzusu olan, sonunda ise olumlu ya da olumsuz yaptırımı bulunan tutum ve davranış” olarak kullanılmıştır.¹³⁵ Bahsi geçen kavramdan maksadın dini vecibelerin yerine getirilmesi olup, amelin imanın bir ölçüsü olup olmadığı tartışma konusu olmuştur. Baktır'a göre ikisinin de işlevi birbirinden farklı olduğundan dolayı iki kavram arasında nedensellikten söz edilemez. Nitekim iman kalp, amel ise beden işidir. O'na göre kalp her zaman inancını

¹³³Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 35.

¹³⁴Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 35-37.

¹³⁵Süleyman Uludağ, “Amel”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 1991), 16-20.

koruyabilse de bedeninin her daim bunu yapamadığına şahitlik etmekteyiz. Kalbe yalnız şüphe gibi durumlar etki edebilirken beden her türlü dışsal faktörle karşı karşıya kalmaktadır.¹³⁶ İmanın kalp amelini ise beden işi olduğu söylemine amelleri yerine getirirken içsel olarak hissettiğimiz manevi duyguların da hesaba katılarak yorumlanmasında fayda bulunmaktadır. Nitekim dışarıdan bakıldığında hiçbir anlam ifade etmeyen en sembolik ibadetlerde dahi içsel huzurun yakalanması her Müslüman'ın hissettiği bir durum olmaktadır. Bunun yanında amellerini yerine getiren her Müslüman'ın da kalben iman edip etmediği meselesi belirsiz bir mevzudur. Nitekim kişilerin kalplerini en açık şekilde yalnızca Allah bilmektedir.

Amel konusu çalışmamızın genelinde önemli ve isminden söz ettirecek bir konudur. Nitekim çalışmamızda din eğitimi alan öğrencilerin “iman-amel” ilişkisi üzerinde durarak bu kavramların teorik karşılığının günümüzdeki yansıması hakkında bilgi edinmeyi hedeflemekteyiz. Amelin imanın gerçekleşmesi için bir şart olması farklı yorumlamalara da kapı açacaktır. İslam tarihine baktığımız zaman bu şartın müminler arasında birçok sıkıntının yol açılmasına sebebiyet verdiğini görmekteyiz. Günümüz dünyasında bu bilgilere ulaşmanın ve yaşananlar hakkında bilgi edinmenin mümkün olduğu halde, bu görüşün savunuculuğunu yapmanın inanan insanlar arasında ne gibi bir sonuç yaratacağı üzerinde durulması gereken bir konudur.

3. İMANIN SINIFLANDIRILMASI

Kelamcılar yukarıda ifade ettiğimiz üzere imanın temel unsurlarından bahsetmişlerdir. İşte bu unsurları temel alarak bazı iman tasnifi yaptıkları görülmektedir. Burada bizler kelamcıların inanan bireyi ve inanılacak hususları temel alarak yaptıkları iman tasniflerinden bahsedeceğiz. Yapacağımız bu tasnifler şüphesiz birbirinin karşısı olmayıp ayrı açılardan bir tasniftir. Yani inanan bireyin imanı kendi durumuna göre tasnif edilebildiği gibi yine inandığı hususlar temele alınarak farklı bir şekilde tasnif edilebilmektedir.

¹³⁶Baktır, “İmanın Temellendirilmesi”, 133.

3.1. İman Edecek Kişi Açısından İman

3.1.1. Tahkiki İman

İmanın ne olduğu konusu ve iman edecek kişinin kim olduğu imanın gerçekleşmesi açısından önem taşımaktadır. Nitekim iman kavramı doğru anlaşılrsa da bu kavramı kimin kabul ettiği de bir o kadar önemli olmaktadır. İman edilecek mesele kişinin kendi kabulü olduğu veya başkasının kabulünü düşünmeden ve bir mantık süzgecinden geçirip geçirmediği açısından önem arz etmektedir. Nitekim bir başkasının kabulü benim tasdikim için başlı başına yeterli olmayacaktır.

Sıradan bilgiden ziyade delillere başvurarak, araştırmaya dayalı olarak tasdik edilen imana tahkiki iman denir. Bunun önemli olmasının arka planında kişinin neye nasıl ve niçin inanması gerektiğinin peşine düşmesi, araştırması ve sonuca kendi iradesiyle ulaşması yatmaktadır. Kişi neye, nasıl inandığına kendisi karar vererek imandan aldığı lezzeti de arttırmış olacaktır. Allah'ın da kullarından istediği en önemli kavramlardan biri olan “tefekür”ün uygulanması O'nun hoşnutluğunu kazanmamıza yardımcı olacaktır.¹³⁷

3.1.2. Taklidi İman

“k-l-d” fiilinden türeyen taklit kelimesi bir kişi kesin delil olmaksızın bir şeye inandığı zaman kullanılan bir kavramdır.¹³⁸ Taklidi iman ise yukarıda saymış olduğumuz delil, istidlal gibi yöntemleri kullanmaksızın araştırılarak kişinin kendi iradesini ortaya koyduğu iman türünden ziyade anne-baba ya da çevresel faktörlerin etkisinde kalınarak yapılan kabule denmektedir. Kişinin kendi iradesini ortaya koyma unsuru bulunmadığından bu tür imanın geçerli olup olmayacağı mevzuu âlimler tarafından tartışılan bir mesele haline gelmiştir.¹³⁹

Delillerini araştırmadan başkasından duyarak iman eden kişiye *mukallid* denir. Mukallidin imanının makbul olup olmayacağı kelamcılar arasında tartışmalı bir konu haline gelmiştir.¹⁴⁰ Mukallidin imanını geçerli sayan âlimler bilgiye ulaşmanın yolunun nazar ve istidlalden geçtiğini öne sürmüşlerdir. Mu'tezile'ye göre mukallid mümin olarak kabul edilmezken, bazı Mu'tezili âlimlerin mukallidin imanını geçerli saydığı

¹³⁷Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelam*, 94.

¹³⁸Recep Ardoğan, “Taklidi İmanın Geçerliliği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/2 (2009), 41.

¹³⁹Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelam*, 93.

¹⁴⁰Bulut, “İman ve Mahiyeti”, 56.

görülmüştür. Bunlara göre bilgi içten gelen ve kendiliğinden kanıtlanabilen bir bilgi türüdür. Bu sebeple mukallid eğer büyük günaha yanaşmazsa mümin olarak kabul edilir. Nitekim Ebü'l-Hüzeyl Allâf'â göre Allah ve varlığı hakkındaki bilgi zorunlu bilgi olduğundan, Allah'ı bilmek ve tanımak için istidlal gerekli olmamaktadır. İnsan zaten inandıklarını sonradan düşünme ve bilgi boyutuna yönelme meylindeydir. Bu sebeple Mu'tezile'nin tamamının taklidi imanı reddettiklerini söylemek objektif bir yorum olmayacaktır.¹⁴¹

Ehl-i Sünnet ise mukallidin imanını caiz görmüştür. Zira Ehl-i Sünnet'e kişi delilsiz olarak inansa dahi mümin görülmüştür. İslam'ın çizmiş olduğu hidayet yolunda yürüyen mukallid de mümin de cenneti hak etmektedir. Nitekim araştırmadan yapılan iman icma ile sabit olmuştur. Taklidi de olsa kişi imanın rükünlerine inandığı için imanı geçerlidir demişlerdir. Fakat kişinin inancında şüpheye düşmemesi gereklidir.¹⁴²

Eş'ari ve Mâtürîdî kelamcılarının yani Ehl-i Sünnet'in çoğunluğuna göre nazar ve istidlal vacip, taklidi iman geçerlidir. Kişi her ne kadar nazar ve istidlali yerine getirmediği için günahkâr olsa da netice olarak mümin sayılmalıdır. Fıkıhçıların çoğunluğunun da kabul ettiği bu görüşe göre nazar ve istidlal imanın geçerlilik şartı olmaktan ziyade, bunun dışında bir yükümlülük olarak görülmüştür. İmam Mâtürîdî Allah'ın yalnızca istidlal yoluyla bilineceğini söylemiş, kişi bunu kullanmadığı vakit Allah'ın nimetini heba etmiş olmaktadır demiştir. Yine konu ile ilgili Ebu'l Muin en-Nesefi taklidin batıl olduğunu söyledikten sonra bu, taklidin yararsız olduğu anlamına gelmez demiştir. Bunun sebebi ise İmam Mâtürîdî'nin yolunu izleyenlerin istidlali imanın geçerli olması için şart koşmamalarıdır.¹⁴³

Haşeviyye, Sa'lebiyye olarak anılan gruplar mukallidin imanını caiz görerek istidlali bidat kabul etmiş ve bunlar "*İnkâra sapanlardan başkası Allah'ın ayetleri hakkında tartışmaya girmez.*"¹⁴⁴ ayetini delil göstererek cedeli yasaklamışlardır. Bunun dışında onlar akıl yürütmenin ihtilafa yol açtığını, itikad hususunda Peygamberimiz ve onun ahabının sükût halinde olduklarını delil göstermişlerdir.

¹⁴¹Ardoğan, "Taklidi İman", 43-46.

¹⁴²Bulut, "İman ve Mahiyeti", 57.

¹⁴³Ardoğan, "Taklidi İman", 46-47.

¹⁴⁴Mümin 40/4.

Ayrıca Selef âlimlerinin ölüm döşeginde insanlara cedel ve kelam ilmiyle uğraştıkları için çok pişman olduklarını söylediklerini nakletmişlerdir.¹⁴⁵

Bu konu hakkında İmam Mâtürîdî körü körüne inanarak, düşünüp bir kaniya varmadan yapılmayan taklidin mazur görülmeceğini söylemiştir. Bu görüşünü savunurken Peygamberimizi taklit etmemizin dahi temelde bir istidlale dayandığına vurgu yapmıştır. Temelde bir tasdike dayanmayan kabulün kişiye sağlayacağı faydasından da söz etmek mümkün değildir. Nitekim tasdik kişinin kendi rızası, kendi düşünce sisteminde oturmuş olması gerekmektedir. Mâtürîdî bu konuda aklın önemine vurgu yaparak hakiki imanın yalnızca aklını kullanan kişilerce gerçekleştiğinin altını çizmiştir. Düşünüp muhakeme ederek oluşan kabulün hiçbir şartta sarsılmayacağını ancak taklit yoluyla edinilen imanın sürekliliğinin zor olduğunu söylemiştir. İmam Mâtürîdî böylesine önemli bir konuda kişinin kolaya kaçarak taklit yolunu kullanmasının hiçbir mazeretinin olmadığını mutlaka akli kullanarak özellikle muhakeme ederek imanın oluşması gerektiğini savunmuştur. İmam Mâtürîdî taklidi imana sahip kişilerin en kısa zamanda tahkiki imana ulaşmasını gerekli görürken sonraki dönem Mâtürîdî âlimleri mukallidin imanını da geçerli saymıştır. Bu konu hakkında Nesefî ve Pezdevî tasdik nasıl olduğundan çok gerçekleşmiş olmasının önemli olduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁶

3.2. İman Edilecek Konular Açısından İman

3.2.1. İcmâli İman

İcmali iman, dinen inanılması gereken konuların hepsine toplu ve kısa bir şekilde inanmak demektir.¹⁴⁷ Allah'ın Peygamberimiz aracılığıyla göndermiş olduğu hususların hepsine toplu olarak inanmak anlamına gelen icmali iman, “*kelime-i tevhid*” in ihtiva ettiği anlam olarak kabul edilmiştir. Müslüman olmanın ilk şartı olan “Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir” cümlesini söylerken aynı zamanda kişinin iman etmesi gereken bilgileri toplu olarak kabul edildiği anlamını karşılar. Doğru ile yanlış ayırt edebilecek sağlıkta ve yaşta olan her Müslüman'da bulunan iman çeşidi budur. Burada eğer bir kimse "ben sadece Allah'ın varlığına

¹⁴⁵Ardoğan, “Taklidi İman”, 42-43.

¹⁴⁶Mustafa Bozkurt, “Mâtürîdî’de Hakikat Taklid ve Tahkik Açısından İman” (Uluslararası İmâm Mâtürîdî Sempozyumu, 2014).

¹⁴⁷Arslan - Bozkurt, *Sistemik Kelam*, 92.

birliğine ve de Hz. Muhammed'in peygamber olduğuna inanırım başka da bir şeye inanmam ve kabul etmem derse" bu kişi iman etmiş sayılmaz. Benim imanım icmalidir, icmalı imanla müminim diyemez zira icmâlî iman toptan veya kısaca inanmayı ifade eder yoksa içerisinde inkârı barındırmaz. İcmâlî iman, asıl itibarıyla Allah'a ve Peygambere inanmak, Onların din olarak bildirdiği hususların tamamına inanmayı ifade eder. Bir kimse ilk defa iman ediyor ise böyle söylemesiyle imana girmiş olur. Fakat bu kabulün ve tasdik gereği tüm evamir ve nevahilerdir. Yani tüm farzlar yerine getirme sorumluluğu ve tüm haramlardan kaçınma yükümlülüğü getirmektedir.

3.2.2. Tafsîli İman

İman esaslarında bulunan tüm konulara bütün olarak inanmaktan ziyade ayrıntılarını bilecek şekilde inanmaktır.¹⁴⁸ Bu tanıma göre tafsili imanın ilk kısmını Allah'ın varlığı ve birliği, Peygamberin Allah'ın kulu ve elçisi, ölümden sonra diriliş ve ahrete inanması oluşturmaktadır. İkinci kısmını ise "Âmentü" olarak isimlendirilen kısım oluşturmaktadır yani; Allah, Peygamber, melekler, kitaplar, ahiret günü, kaza ve kader inancı oluşturmaktadır. Bunun üçüncü ve en yüksek mertebesi ise Allah'ın bildirip Peygamberimizin de yapmamızı öğütlediği değişmeyen hususlara Allah rızası için inanmaktır.¹⁴⁹

Hem icmâlî hem de tafsili iman birçok kelamcıya göre muteber olarak görülmüştür. Çünkü icmalide tek tek sayılmasa da toptan bir kabullenme vardır. Fakat tafsîli imanda ise toptan inanılan şeylerin neler olduğunun tek tek ayrıntıları vardır. Buradaki icmal ve tafsil az veya çok anlamında asla değildir. Zira iman bir bütünü ifade eder, bu bütünden bazılarını ayrı tutmak imana muhalif bir kabul olur.

¹⁴⁸Arslan - Bozkurt, *Sistematik Kelam*, 92.

¹⁴⁹Ali Arslan Aydın, "Kuran'ı Kerim'den İki İlahi Esas İman ve Salih Amel", *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, (1981), 195.

4. İMAN - AMEL İLİŞKİSİ

İman etmek yukarıda ifade edildiği gibi, bireyin bir şeyi gönülden kabul edip onaylaması tasdik etmesi anlamına gelir. Böyle bir tasdik tabii olarak tasdik olunanların yapılmasını netice verir. Bu açıdan bakıldığı zaman imanla amel arasında bir bağın olduğunu söylemek gerekir. Yani bir kimsenin inandığı şeyleri yapması beklenen bir neticedir. Fakat iman-amel konusunda tartışılan temel husus amelin imanın bir unsuru olup olmadığı meselesidir. Bu anlamda kelamcılarının bazıları ameli imanın bir temel unsuru olarak görürken bazı kelamcılar ise imanın hakikati bağlamında amelin imandan ayrı şeyler olduğunu söylemektedirler. İlk etapta bu ayrımın pek önemli olmadığı düşünülebilir. Ancak ameli imanın bir parçası kılmak, amel olmadığında imanın da olmayacağını söylemek teolojik tartışmalara konu olmaktadır. Bu bağlamda imanda artma ve eksilmenin olup olamayacağı konusu ile ameli terk eden yahut büyük günah işleyen kimselerin durumunun ne olacağı gibi problemler kelamcılar tarafından tartışılmıştır.

5. İMANDA ARTMA VE EKSİLME

İman tanımının amelle birlikte zikredilmesinden kaynaklanan mesele için İslam âlimleri genelde üç gruba ayrılmıştır:

- a. *İman artar ve eksilir*
- b. *İman ne artar ne de eksilir*
- c. *İman artar ancak azalmaz.*

Bu üç grubun savunucuları ve görüşlerini dayandırdıkları delilleri açıklamak istiyoruz. İlk grubu oluşturan Eş'ari âlimlerinden Bakıllâni, Mu'tezile, Ehl-i Hadis, Selef ve İmam Şâfî (ö.204/820) bu görüşü savunmaktadır.¹⁵⁰ Bu görüşün savunucuları görüşlerini “*Ne zaman bir sûre indirilse, içlerinden ‘Bu hanginizin imanını arttırdı ki?’ diye soranlar çıkar. Ama bu, iman etmiş olanların imanını pekiştirmiştir ve onlar sevinç içindedirler.*”¹⁵¹ ve “*İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye müminlerin kalplerine güven indiren O'dur.*”¹⁵² ayetleri ile delillendirerek bu ayetleri zahir manalarına göre yorumlamışlardır. Bu sebeple ameli imandan bir parça olarak görenler imanın kemiyet

¹⁵⁰Abdurrahim Çölgeçen, “Kelami Düşüncede İman Kavramı”, *İslami Araştırmalar Dergisi* 20/1 (2007), 23.

¹⁵¹ Tevbe 9/124.

¹⁵² Feth 48/4.

olarak artabileceğini savunmuşlardır. Eş'arî âlimi Bakıllâni konu ile ilgili yukarıda zikredilen ayetleri inkâr etmenin mümkün olmadığını ve imanın artışının tasdik olarak değil, söz ve amel olarak artması meselesidir demiştir. Tasdikte zerre kadar yaşanan eksilme imanı yok etmeye sebebiyet vereceğinden, artışın ancak söz ve amelle olacağını kabul etmek lazım gelir demiştir. Nitekim konuya delil olarak Bakıllâni Peygamber efendimizin “*Müslüman kardeşi için istediğini kendisi için istemedikçe tam iman etmiş olmaz*”¹⁵³ hadisini kullanmıştır. Bakıllâni'nin konu ile ilgili ikinci izahı ise imanın şeklen değil hükmen artışı meselesidir. Nitekim O'na göre bir kişiye imanı hükmen arttı denilince o kişinin hem fiil, hem tasdik, hem de ikrarında artışının olduğu kanaatine varılabilir; mesele iman etme şeklinin farklı olması demek değildir. Bakıllâni bu görüşü desteklemek için “*...İçinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar ötekilerle bir değildir. Onların derecesi, daha sonra harcayan ve savaşanlardan üstündür.*”¹⁵⁴ ayetini fetihten önce iman edenlerin daha sonra edenlerin imanından daha fazla olduğu olarak yorumlamıştır. Bakıllâni'nin de yapmış olduğu bu açıklamaya binaen Eş'ari âlimlere göre amel imanın aslından değil onun kemalinden bir cüzdür demek mümkündür.¹⁵⁵ Ebû Hanîfe ve Hanefi âlimleri ile birlikte Eş'ari âlimlerinden İmâmu'l Haremeyn el-Cüveynî (ö.478/1085), Mürcie âlimlerinden Salihyye ve Geylaniyye'nin savunuculuğunu yapmış olduğu ikinci görüşe göre iman artmaz ve eksilmez.¹⁵⁶ Ebû Hanîfe'ye göre imanda tasdik olmazsa şüphe ve zan ifade eder. İmanın artması ancak inanılacak şeylerin çokluğuyla olmaktadır. Bahsi geçen bu durum ise ancak Peygamber efendimiz döneminde gerçekleşebilecek bir olaydır. Nitekim o devrin insanları Allah'tan gelen hükümler hakkında bir anda değil peyderpey bilgi sahibi olmuşlardır. Ve yine Ebû Hanîfe imanın artması küfrün azalmasıyla, imanın eksilmesini de küfrün artmasıyla doğru orantılı olduğunu söylemiş ve bir kişinin aynı anda hem mümin hem de kâfir olamayacağından imanda artma ve eksilmeden söz edilemez demiştir.¹⁵⁷

¹⁵³ Buhari, İman 6; Müslim, İman 17.

¹⁵⁴ Hadid 57/10.

¹⁵⁵ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 60-63.

¹⁵⁶ Çölgeçen, “İman Kavramı”, 24.

¹⁵⁷ Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 56-60.

Râzî'ye göre iman artıp eksilmez. Ona göre iman Allah tarafından gönderilen emir ve yasakları tümüyle kabul etmek demek olduğundan bu onaylamada bir mertebeden bahsetmek mümkün değildir.¹⁵⁸

Mâtürîdî âlimlerinden olan Ebu'l Muîn en-Nesefî'ye göre bir şeyin artışından söz edebilmek için kendi türünden bir şey eklenmelidir. Buna örnek olarak erkeğin bulunduğu bir eve bir kadının gelmesiyle erkek sayısında artışın olmayacağını göstermiştir. Bunun gibi iyi amellerde bulunmak imanı arttıramayacağı gibi kötü davranışlarla da azalmayacak bir olgudur. Nesefî'ye göre imanın artışından bahseden âlimler ayetleri Ebû Hanîfe'nin anlattığı şekilde yorumlamalıdır. Ebû Hanîfe , imanda artışı kalbin her daim yenilenmesi olarak görmektedir. Nesefî de imanda artışın ancak kalplerde olan iman nurunun artması olarak görülebileceğini belirtmiştir. Bu görüşüne delil olarak “*Onlar ağızlarıyla Allah'ın nûrunu söndürmek istiyorlar...*”¹⁵⁹ve “*Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, rabbinden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?...*”¹⁶⁰ ayetlerini kullanmıştır. Bu görüşe göre amellerin terki mümini imandan çıkarmak yerine, imanın nurunu azaltacaktır.¹⁶¹

Taftazanî (ö.792/1390), Ebû Hanîfe'nin imanda artma ve eksilme görüşlerini kabul etmiş fakat ayetlerle ilgili yapmış olduğu yorumlara katılmamıştır. Taftazanî'ye göre imanın özü de artıp azalmaz. Kişi bir defa imanın hakikatine ulaşırsa ibadette bulunanla günah işleyen eşit durumda olacaktır.¹⁶² Bunun yanında iman esaslarından birinin dahi reddi durumunda iman gerçekleşmemektedir. Fakat Hanefî âlimlerine göre iman tasdik olduğu için tasdik azı veya çoğu olmaz tasdik ya var olur ya da yok olur. Ancak Hanefî âlimlerinin de ifade ettiği gibi imanın kuvvetli ve zayıf olmasından bahsetmek mümkündür. Yine iman; “ilme'l-yakîn”, “hakka'l-yakîn” ve “ayne'l-yakîn” olarak zikredilebilir. İmanın artmasından maksat kalpte gerçekleşen nurun artması manasında kullanılabilir. Bu anlamda nuru çok iman ve nuru az iman ifadesini kullanmak mümkündür.¹⁶³

¹⁵⁸Atay, *Kelam'a Giriş El-Muhassal*, 269.

¹⁵⁹Saff 61/8.

¹⁶⁰Zümer 39/39.

¹⁶¹Ahmet Ak, “Ebu'l Muin en-Nesefî'ye Göre İman-Amel İlişkisi”, *Dini Araştırmalar Dergisi* 8/24 (2006), 249-251.

¹⁶²Çölgeçen, “İman Kavramı”, 25.

¹⁶³Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 56-60.

Mürchie'den Gassaniyye'ye göre ise iman artar ancak azalmaz. İmanı kalbe akit, tasdik ve hüküm olarak tanımlayan Gassaniyye, iman edenlerin ne olursa olsun bu üç unsurda birleşmektedir. Tasdik ise değişmeyeceğine göre imanda azalmadan bahsedilemez.¹⁶⁴

Tartışmalara genel olarak bakacak olursak, aslında imanın hakikatine yüklenen anlamla bu tartışmaların doğru orantılı olduğunu söylemek mümkündür. Amelde artma ve eksilme söz konusu olabilmektedir. Yani az amel-çok amel ifadesi rahatlıkla söylenebilir. Ameli imandan bir cüz olarak görenler, imanda artmanın ve eksilmenin olabileceğini savunurlar. Ameli imandan cüz olarak görmeyen ve imanın hakikatini tasdik olarak görenler ise imanda artmanın ve eksilmenin olmayacağını savunmaktadırlar. Kanaatimize göre imanın sayısal olarak artma ve eksilmesinden ziyade imanın güç ve kuvvetinde bir artış veya eksilmeden bahsedilmesi daha doğru olacaktır.

6. BÜYÜK GÜNAH İŞLEYENLERİN DURUMU

Kelam ve Mezhepler tarihi literatüründe “*kebire*” Arapçada “büyük” manasına gelmiş olup müennes kalıptadır. Terim olarak “Toplulukta büyük bir yıkıma sebep olan, bu nedenle dinen büyük bir ceza gerektiren kötü eylemler yahut kanun koyucunun ceza vermekle uyarılmış olduğu kötü davranışlar” olarak geçmektedir.¹⁶⁵

Asr-ı saadet döneminde tartışma konusu olmayan mesele Hz. Osman'ın ölümünden sonra meydana gelen Cemel ve Sıffin savaşlarında gerçekleşen öldürme fiillerinin akabinde İslam âlimleri arasında tartışma konusu haline gelmiştir. İki tarafın da Müslüman olduğu bu savaşlar sonucu bu fiili gerçekleştirenin akıbeti tartışmaları beraberinde getirmiştir.¹⁶⁶ Müslümanlar arasında ortaya çıkan ilk ihtilaflardan biri olma özelliği gösteren bu mesele ilk defa Hariciler tarafından ortaya atılmıştır. Kuran-ı Kerim'i zahirine göre anlamlandırmaya sıkıca bağlı olup, kendisinden olmayana karşı oldukça katı ve müsamahasız tepkiler veren Hariciler, Allah'ın emrine karşı geldiklerini düşündükleri sahabelere karşı “*Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar*

¹⁶⁴Çölgeçen, “İman Kavramı”, 24.

¹⁶⁵Ali Arslan Aydın, “İslam'da Büyük Günahlar ve Tekfir Meselesi”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları* 14/4 (1975), 198.

¹⁶⁶Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 86.

fâsıkların kendileridir."¹⁶⁷ ayetini öne sürmüşlerdir. Sıffin savaşında Hz Ali'nin yanından ayrılırlarken "Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğersinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın"¹⁶⁸ ayetini, Hz Ali hakeme rıza gösterince de "...hüküm yalnızca Allah'a aittir"¹⁶⁹ ayetini delil göstermişlerdir. Kendinden olmayanı ötekileştirerek sert ve katı tavır takınan Hariciler kendi dönemlerinde önce Hz. Ali'yi hakemi kabul etmeleri için baskı yapmış, Hz. Ali hakem teklifini kabul edince de hakemlerin hükmünü kabul eden herkesi tekfirle suçlamışlardır. Tarihi arka planı bu Cemel ve Sıffin savaşlarına dayanan büyük günah meselesi, büyük günah işleyen kişinin mümin kabul edilip edilmeyeceği hususunda tartışmaları da beraberinde getirerek büyük günah işleyenlerin durumları tartışma konusu olmuştur.¹⁷⁰ Nitekim o dönemde Vasıl b. Ata'nın Hasan-ı Basrî ile yollarını ayırarak Mu'tezile ekolüne öncülük etmeden önce halihazırda konu ile ilgili görüşler ikiye ayrılmıştı. Ehl-i Sünnet büyük günah işleyen kişide iman olmakla beraber kendisine kâfir denilemeyeceğini savunurken, Hariciler grubu ise büyük günah işleyen kimseleri kâfir kabul etmiştir. Daha sonra büyük günah kişiyi küfre götürür mü götürmez mi tartışması daha sonra her mezhep tarafından yorumlanarak tartışılan bir konu haline gelmiştir.¹⁷¹

Ebu Mansur el-Mâtürîdî kişiyi günah işlemeye sevk eden öfke, gaflet, arzularına yenik düşme ya da işlenen günah sonrası yapılan tövbenin kesin şekilde kabul edileceğine olan inanç olduğunu söylemiştir. İslam âlimleri kişileri işledikleri günahlardan hangilerinin büyük günah kategorisine girip işledikleri bu günah sonrası hangi konumda buldukları konusunda farklı fikirler sunmuştur. İslam âlimlerine göre kişiler işledikleri büyük günah sonrası fasık, mümin, müşrik ya da münafık olarak isimlendirilmiştir. Kimi âlimler işlenen bu günah sonrası kulların cezalandırılması gerektiğini ve hatta ebediyete kadar cehennemlik olduğunu söylemişse de kimi âlimler Allah'ın rahim ve gafur isimlerine binaen işlenen bu günahların affedilebileceği görüşünü ortaya koymuştur. Ancak işlenen küçük günahlarla büyük günahlar arasında

¹⁶⁷ Maide 5/47.

¹⁶⁸ Hucurat 49/9.

¹⁶⁹ Yusuf 12/40.

¹⁷⁰Hulusi Arslan, *Kelam Tarihi ve Ekolleri* (Malatya: Medipres, 2012), 43-44.

¹⁷¹Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 86-87.

ceza hususunda ne gibi bir fark olduğu konusu netleştirilmelidir. İmam-ı Azam Ebû Hanîfe büyük günah işleyen kişinin fasık olduğu görüşünde olanların bu görüşlerini şu ayetlerle delillendirdiğini söylemiştir: “İman etmiş kimse günaha batmış kimse gibi olur mu? Bunlar elbette eşit değildirler.”¹⁷² ayetinde geçen günaha batmış kişiyi fasık olarak tercüme ederek fasık olan bu kişinin küfür konumunda olduğunu söylemiştir. Ebû Hanîfe “Bunu yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının; o, inkârcılar için hazırlanmıştır.”¹⁷³ ayeti ile inkârcılar için vaidin gerçekleşeceğini söylemiştir. Mu‘tezile’nin görüşüne göre ise büyük günah işleyen kişi cehennemi ebedi olarak hak ettiğini söylemiş ancak bu kişilere küfrü nispet etmek yerine “fasık” kelimesini kullanmayı uygun görmüştür. Büyük günah işleyenlere nifak vasfını verenlerin yaptıkları davranışlarla yerine getirmesi için söz verdikleri imanın birbirine ters düşmesinden kaynaklandığını söylemiş ve bu düşüncelerini “Muhakkak ki Allah, gerçekten iman edenleri de bilir, inanmış gibi görünenleri de bilir.”¹⁷⁴ ayeti ile desteklemişlerdir. Büyük günah işleyenleri münafık olarak isimlendiren İslam âlimleri bu kişilerin tüm davranışlarının büyük günah statüsünde olduğunu söylemişlerdir.¹⁷⁵

Ebu Mansur Mâtürîdî büyük günah işleyenler ile ilgili görüşleri beyan ederken öncelikle kişinin işlediği günahların tamamının kişiyi dinden çıkaracak bir kapsam içerisinde değerlendirenleri zikretmiştir. Bu âlimler görüşlerine delil olarak “Kim Allah’a ve Rasulüne karşı isyan ederse..”¹⁷⁶ ve “İnanmış bir mümin kadına...”¹⁷⁷ ile başlayan ayetleri örnek göstermiş ve bu günahların tamamının insanı isyan kavramını gerçekleştirme ile bağdaştırmış, bu kavramların tamamının da dalalet kapsamı içerisine girdiğinden dolayı cehennemde sürekli kalmayı gerektirdiğini söylemişlerdir. Bu grup âlimlerin görüşleri iki tür istidlale dayanmış olup bunlar şu şekildedir;¹⁷⁸

- a) “O ateşe ancak dini gerçekleri yalanlayıp yüz çeviren kötüler girer..”¹⁷⁹ , “Biz nankör olanın dışındaki kimseyi cezalandırır mıyız?”¹⁸⁰ , “Kim bir kötülük

¹⁷²secde 32/18

¹⁷³Bakara 2/24.

¹⁷⁴Ankebut 29/11.

¹⁷⁵Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 425-428.

¹⁷⁶nisa 4/14.

¹⁷⁷ahzab 33/36.

¹⁷⁸Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 417.

¹⁷⁹Leyl 92/15-16.

¹⁸⁰Sebe 34-17.

yaparsa cezasını görür”¹⁸¹ ayetlerini örnek göstererek Allah’ın bu haberleri ile büyük günahların yanında küçük günahları da cezalandıracağı ve bu günahları işleyen kişilerin de cehennem azabına uğrayacağını söylemişlerdir.¹⁸²

- b) Diğer bir istidlalleri de insanoğlunun bezm-i eleste Allah’a vermiş olduğu söz sebebiyle günah işleyenlerin küfrü hak etmeleridir. İnsanlar “ *...İnsanlar imtihandan geçirilmeden sadece ‘inandık’ demekle kendi hallerine terk edileceklerini mi sandılar? Andolsun ki biz onlardan önce gelenleri de imtihandan geçirmiştir. Elbette Allah sadakat gösterenleri de bilecek yalancıları da belirleyecektir.*”¹⁸³ ayetidir.¹⁸⁴

Mâtürîdî diğer bir zümrenin de günah işleyen kişinin kâfir olarak değil de müşrik olarak isimlendirildiği kesimden bahsetmiştir. Bu âlimler “*Artık Rabbine kavuşmayı arzu eden kimse iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir kimseyi ortak koşmasın*”¹⁸⁵ ayeti ile Allah’ın amel yoluyla da şirk kavramının oluşabileceğini sebep göstermişlerdir.¹⁸⁶

Mâtürîdî küçük günah işleyen kişilerin dahi cehennemlik olduğu görüşüne Peygamber ve velilerin de bu tür günahları işlediğini söyleyerek cevap niteliğinde bir görüş sergilemiştir. Mâtürîdî hüküm verirken aşırıya kaçan Haricileri Allah’ın çizmiş olduğu sınır dışına çıkmakla onları mahvolmalarının sebebinin kurtuluş sebebi saydıkları şeyin içinde bulunması olarak yorumlamıştır. İmam Mâtürîdî küçük günah işleyenlerin cehennemlik olmayacağı fikrini Allah’ın afüv, gafur, rahim gibi isimleriyle uyuşmayacağından dolayı savunmaktadır. Ayrıca kişi küçük günahlarla cehennemlik olunur demekle kendisini afüv, rahim olan Allah’a düşman ederek bu kötü vasıfları Allah’a yakıştırmış olur ki bu da günahların en büyüğüdür demiştir. Bunun yanında yalnızca insanlar değil Peygamberler de bazı küçük günahlar işlemiş ve bunun sonucunda uyarılmıştır. Küçük günahları küfür ya da şirk olarak kabul eden kişi bu vasfı Peygamberlere de nispet etmiş olacaktır. Ebû Hanîfe’ye göre Allah doğru olan

¹⁸¹Nisa 4/123.

¹⁸²Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 418.

¹⁸³ankebut 29/1-3.

¹⁸⁴Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 418-419.

¹⁸⁵kehf18/110.

¹⁸⁶Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 419.

davranışı mükâfatlandırdığı gibi bazen kişinin yapmış olduğu kötü davranışa bile iyilikle muamele etmektedir.¹⁸⁷

Diğer kısım âlimler ise günahları iki kategoriye ayırmıştır. Günahların bir kısmını küçük diğer kısmının da büyük günahlar olduklarını söylemiş, küçük günahların tövbe ve istiğfar yoluyla bağışlanabilirken büyük günahlar için farklı iki yorumdan bahsedilmiştir. Bu kısım âlimlerin küçük günahlar hakkındaki yorumuna İmam Mâtürîdî de katılmış olup küçük günah sahiplerinin imandan çıkmayacağına “*Zerre miktar hayır işleyen kimse onun karşılığını görür*”¹⁸⁸ ayetini dayanak göstererek kanaat getirmiştir.¹⁸⁹

İmam Mâtürîdî küçük ya da büyük ayırt etmeksizin bu günahları işleyen kişilerin küfür yahut şirk kavramlarının içerisinde olmayacağını söylemiştir. Bu görüşünü delillendirirken ilk olarak Allah’ın Hz Muhammed’e hem kendisi hem de kadın ve erkek inanan insanlar için tövbe ve istiğfar etmesini emretmesidir. Kişilerin şirk yahut küfür içerisindeyken onlar için dua ve istiğfarın yapılmasının emredilmesi “*Allah’a ortak koşanlar için af dilemek ne Peygamber’e yaraşır ne de inananlara*”¹⁹⁰ ayetinde de belirtildiği üzere imkân dâhilinde olmayacağından İmam Mâtürîdî görüşünü bu örnekle desteklemiştir. Bunun da haricinde bir önceki örnekte belirtildiği üzere Allah’ın Peygamber için tövbe ve istiğfarda bulunmasını istediği kişilerin mümin olduğu halde Peygamberin buna rağmen bağışlanma istemesi gufran kavramının oluşmasına sebebiyet verecektir ki bu Allah’ın vermiş olduğu nimeti gizlemek anlamını taşıyacaktır. Bu ise son derece tehlikeli ve Peygamberimize nispet edilemeyecek bir durumdur. İmam Mâtürîdî (ö.333/944) bu görüşleri ile iman kavramının işlenen her günah sebebiyle yok olmayacağını tövbe ve istiğfar yolundan başka yollarla da günahların bağışlanabileceğini belirtmiştir. İmam Mâtürîdî bu sözleriyle Mu‘tezile mezhebinin tövbe etmeyen kişinin affedilmeyeceği ve imanın ortadan kalkacağı görüşüne bir reddiye ihtiva etmektedir.¹⁹¹

¹⁸⁷Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 423-424.

¹⁸⁸zilzal 99/7.

¹⁸⁹Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 419-420.

¹⁹⁰tevbe 9/813

¹⁹¹Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 420-421.

Yüce Allah bağışlamayacağı günahlarla ilgili “Onlar için mağfiret dilesen de dilemesen de birdir..”¹⁹², “Ey Müminler hepiniz Allah’a tövbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz”¹⁹³ ve “Ey iman edenler! Samimi bir tövbe ile Allah’a dönün, umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter”¹⁹⁴ buyurmuş kişilerin işledikleri günahlar sonrası onlarda imanın varlığı ile birlikte tövbenin de gerekli kılındığı bir bağışlanma müjdesini haber vermiştir. İmam Mâtürîdî bu görüşüyle Mu‘tezile mezhebinin ancak ve ancak tövbe ile kişinin iman dairesi içerisinde kaldığına bir cevap niteliğindedir. Çünkü söz konusu ayetler kişilerde ki imanın varlığından bahsetmektedir. İmam Mâtürîdî’nin (ö.333/944) bu görüşüne bir diğer cevapta Haricilerin günah işleyen her mümin kişinin kâfir ve şirk ehli olarak konumlandırması görüşüdür.¹⁹⁵

Mu‘tezile ve Mürcie mezhebi âlimleri günahı büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayırmıştır. Mu‘tezile mezhebine göre büyük günah, cezası sevabından daha fazla olan günahdır. Küçük günah ise kişinin sevabının cezasından daha fazla olmasıdır. Mürcie’ye göre Allah’a isyana varacak fiiller büyük günah geri kalan ise küçük günah olarak tanımlanmıştır. Mezheplerin büyük ve küçük günah ayırımından ziyade bir günahın büyük günah sayılabilmesi için belirli şartları da koyulmuştur.¹⁹⁶ Mu‘tezile âlimleri büyük günah işleyen için imandan çıktığını söyler ancak bu kişi küfre de girmez. Eğer tövbe etmeden ölürse sonsuza dek cehennemde kalır. Hasan-ı Basrî bu kişiler için önceleri münafık dese de sonradan bu görüşünden dönmüştür.¹⁹⁷

Mu‘tezile’nin *beyne’l-menziletayn* yani büyük günah işleyen kişinin iman ile küfür arasında bir noktada olmasını Ebû Hanîfe anlamlandıramayarak Mu‘tezile’ye kişinin bu sıfatların ikisine de layık olamadıklarını mı yoksa kişinin hangisiyle vasıflandırılacağını bilmemeleri sebebiyle mi bu yorumu yaptıklarını sormuştur. Şayet Mu‘tezile ilk soruya cevap verirse günah işleyen kişiye hiçbir vasıf yüklenmediğinden dolayı günah işleyen kişiyi ve Rabbinin tanımadığını söylemiş olur diyerek cevap vermiştir. Ebû Hanîfe bu durumu şu örneğe benzetmiştir: ayakta duran ya da oturan bir kişinin Allah tarafından oturduğu ya da ayakta durduğu şekliyle bilinmemesi gibidir. Bu

¹⁹²münafikun 63/6.

¹⁹³nur 24/31.

¹⁹⁴Tahrîm 66/8.

¹⁹⁵Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 421-422.

¹⁹⁶Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 88-90.

¹⁹⁷es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, 167.

durum da Mu'tezile âlimlerinin Allah'ı tam anlamıyla bilmemesinden kaynaklanmaktadır demiştir.¹⁹⁸ Yine Ebû Hanîfe Mu'tezile'nin büyük günah işleyen kişilere kişide iman bulunmasından dolayı "ehl-i kible" denmesini şaşılacak bir durum olarak görmüştür.¹⁹⁹

Mu'tezile büyük günah işleyenleri fasık olarak nitelendirmesinde Kuran-ı Kerimde bu günahı işleyenler için kötü vasıflar kullanılmasını delil olarak kullanmıştır. Mu'tezile kişilerin iman taşımadığı halde mümin, küfre girmeden kâfir olarak anılmasına karşı çıkmış ve bu kişilere fıska nispet etmiştir.²⁰⁰ Ancak Ebû Hanîfe Mu'tezile'nin sergiledikleri bu tavrın Allah'ın düşmanları için kullandığı isimden kaçınmak olarak görmüştür.²⁰¹

Mu'tezile'ye göre vaid yalnızca imandan çıkan kişiden müminlik vasfının yok olduğu kişiler için gerçekleşecektir. Mu'tezile'nin bu fikrini Mürcie de benimsemiş, kişiden mümin vasfının düşmesiyle vaidin gerçekleşeceği söylenmiştir. "kişilerin işledikleri günahlarının neticesini ahirete bırakan grup" olarak bilinen mürcie günahlarla ilgili nasları diğer âlimlerin yapmış olduğu gibi ikiye ayırmaktan ziyade vaidi umum için kullanmıştır. İmam-ı Azam Ebû Hanîfe Mutezili ya da Haşevi olsun kendi gruplarına mümin vasfından başka bir vasıf vermeyeceğini söyleyerek kişilerin büyük günah işlemesiyle imandan çıkmayacağını bir başka şekilde ispat etmiştir. Nitekim Ebû Hanîfe büyük günah işleyenlerden müminlik vasfının kalkmayacağını "Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz?"²⁰² ayetinde iman vasfı bulunanlara gazabın uğrayacağı ancak kişinin günaha bulaşmaması halinde bu gazabı kullanmayacağını belirtmiştir. Çünkü ayette kullanılan "makt" kelimesi bağışlanması beklenen bir günahı ifade etmektedir. Ebû Hanîfe ayrıca Allah'ın "Ey iman edenler! Allah ve resulüne karşı hainlik etmeyin"²⁰³ ayetinde günah işlemelerine rağmen onlara hala mümin denildiğinden dolayı kişilerin günah işledikten sonra müminlik vasfının kaldırılmasını doğru bulmamıştır. Her ne kadar Mu'tezile ve Havarice göre mümkün olmasa da Ebû Hanîfe'ye göre Allah "Ey müminler! Hepiniz Allah'a tövbe edin, umulur

¹⁹⁸Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, 434-435.

¹⁹⁹Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, 441.

²⁰⁰Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, 429-430.

²⁰¹Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*, 436.

²⁰²saf 61/2-3.

²⁰³enfal 8/27.

ki kurtuluşa erersiniz!”²⁰⁴ ayeti ile kişilerin işledikleri günah sonrası tövbe yoluna gitmeleri gerektiği ve bunun sonucunda günahlarının affolunabileceğini söylemiştir. Bunun yanında Ebû Hanîfe Mu‘tezile’nin “kâfirler dışında başka hiçkimse Allah’tan ümit kesmez” sözünü Allah’ın küfür ve ümit kelimelerini birarada kullanmasından dolayı yanlış ve çelişkili bulmuştur. Ebû Hanîfe büyük günah işlemiş kişinin Allah’ın rahmetini umarak akıbetinden korkmasını kabul etmeyen ve bu kişinin Allah’ın merhametinden yoksun kalacağını söyleyen kişi dalalet içerisinde.²⁰⁵

Ebû Hanîfe Mu‘tezile ve Havaricin bu tutumundan dolayı Allah’ın rahmetini daralttığını ve bu durumun Allah’ın kudretine ters düştüğünü söylemiştir. Ayrıca bir başka ayetinde “*İnkâr edenlere söyle, eğer yaptıklarına son verirlerse geçmiş günahları bağışlanacaktır.*”²⁰⁶ buyurarak affın mümkün olduğunu söylemişse de bu günahın bağışlanmaya layık olması gerekmektedir.²⁰⁷

Râzî’ye göre büyük günah işleyen mümindir ancak iman etmesiyle itaat eden, inkârı ile asi bir kul durumunda olmaktadır.²⁰⁸

Mürchie âlimleri ise büyük günah işleyenlerin durumu ile ilgili küfrün sevaba bir katkısının olmadığı gibi kişide iman bulunması halinde işlenen günahların da kişiye zararı olmayacağını söylemişlerdir.²⁰⁹

Buna göre bir günahın büyük günah olarak tanımlanabilmesi için:

- a. Günah işleyen kişi için Kuran veya sünnette bir tehditin bulunmuş olması
- b. Günah işleyen kişinin dindeki had ve kısas cezalarının devreye konulması
- c. Suç işleyen kişinin lanetlenmiş olması gibi şartları bulunmaktadır.

Ayrıca nelerin günah olduğu ve günah işleyeninin cezasının ne olduğu şeriatla belirlenmiştir.²¹⁰

²⁰⁴Nur 24/31.

²⁰⁵Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 429-432.

²⁰⁶Enfal 8/38

²⁰⁷Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 434.

²⁰⁸Atay, *Kelam’a Giriş El-Muhassal*, 269.

²⁰⁹es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, 167.

²¹⁰Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 88-90.

Ehl-i Sünnet'e göre küfürden başka büyük günah işleyen kimse ne kâfir ne de münafık olur. Bu kişi imandan çıkmaz. Eğer tövbe etmeden vefat ederse Allah ona ya şefaet eder ya kendi lütfundan bahşeder ya da işlediği günahlar kadar cehennemde kaldıktan sonra onu mutlaka cennetine alır.²¹¹

Haricilere göre ise büyük günah işleyen kişi kâfir kabul edilir.²¹²

Kuran'ı Kerim'de "Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız."²¹³, "Onlar büyük günahlardan ve hayâsızlıklardan kaçınırlar, öfkelendiklerinde dahi bağışlarlar."²¹⁴ ve "O, kötülük yapanlara işlediklerinin cezasını verecek; iyilik yapanları, ufak tefek kusurlar hariç, büyük günahlardan ve çirkin işlerden kaçınanları ise daha güzeliyle ödüllendirecektir."²¹⁵ ayetlerinde geçen kavram²¹⁶ "zenb, işm, fisk, isyan"²¹⁷ olarak kullanılmıştır. Ve ayetlerin geneli incelendiği zaman yalnızca büyük günah değil küçük günahlardan da bahsedilmektedir ve yine ayetlerde hangi günahların büyük hangilerinin ise küçük günahlar olduğuna değinilmemiştir. Ancak genel çerçevede Kuran'ı Kerim'de günah kavramı dinin emirlerinin hiçe sayılması ya da bu emirlerin umursanmaksızın çiğnenmesi büyük geri kalanlar ise küçük günahlar olarak geçmektedir. İslam âlimleri büyük günahın neler olduğu hususunda ihtilaf haline düşerek genel olarak büyük günah sayısını on dört olarak belirtmişlerdir. Bunlar:

- 1) Allah'a şirk koşmak
- 2) Sihir yapmak
- 3) Allah'ın verdiği cana sebepsizce kıymak
- 4) Faiz yemek
- 5) Yetim malını yemek
- 6) İftira olarak bir kadına zina nisbet etmek
- 7) Savaş esnasında savaş meydanından kaçmak
- 8) Kendi çocuğunu öldürmek

²¹¹es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, 187.

²¹²es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*, 167.

²¹³Nisa 4/31.

²¹⁴Şura 42/37.

²¹⁵Necm 53/32.

²¹⁶Mustafa Türkgülü, "Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebire Hakkındaki Kelâmî Tartışmalar", *Diyanet İlmî Dergi* 36/4 (2000), 70-71.

²¹⁷Adil Bebek, "Kebire", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV, 2002), 163-164.

- 9) *Zina etmek*
- 10) *İnsanın kendi anne-babasına sövdürmek*
- 11) *Hırsızlık yapmak*
- 12) *İçki içmek*
- 13) *Yalancı şahitlik*
- 14) *Yalan yere yemin etmek*

olarak geçse de İslam âlimleri insanların korku ile ümit arasında bulunmaları niyetiyle konuya netlik kazandırmama tercihinde bulunmuşlardır. Nitekim İmam Gazâlî büyük günahların sayısı ve neler olduğunu söylemenin ancak Peygamber efendimizden duymakla mümkün olduğunu belirtmiştir.²¹⁸

Ebû Hanîfe ise günahları ikiye ayırmıştır. Bunlardan ilki itikatta ikincisi ise davranışlarda gerçekleşen günahlardır. Ebû Hanîfe ikinci kısımda olan günahları bir kaçınma olarak görmüştür.²¹⁹

Hangi günahların büyük hangilerinin küçük kabul edileceği konusunda âlimlerden bir kısmı “Kişiyi Allah’a karşı asi yapan her günah büyüktür” derken bir diğer kısmı ise “Kişinin yapmakta ısrarcı olduğu” günahı büyük günah olarak nitelendirmişlerdir. Ehl-i Sünnet bunlardan “Kişiyi Allah’a karşı asi yapan her günah büyüktür” görüşünü isabetsiz bularak görüşlerini “*Vay hâlimize! Bu nasıl kitapmış! Küçük-büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş! dediklerini görürsün.*”²²⁰ ayeti ile delillendirmiştir. Ehl-i Sünnet hangi günahın büyük hangisinin küçük olacağı konusundaki büyük ve küçük günahların ikisini de izafi olarak görmüş, yalnızca küfrü büyük günah olarak ele almış geri kalanı küfre nispeten küçük sayılmıştır. Buna delil olarak “*Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.*”²²¹ ayetini kullanarak küfürden kaçınan kişinin diğer günahlarının affedilebileceğini söylemişlerdir.²²²

Kuran ayetleri ve hadislerin farklı şekillerde yorumlanmasının sonucu olarak İslam âlimleri tarafından farklı görüşler öne sürülmesine sebep olmuştur.

²¹⁸Türkçölü, “Büyük Günah ve Kebire”, 70-72.

²¹⁹Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 438.

²²⁰eI-Kehf, 18/49.

²²¹en-Nisa, 4/31.

²²²es-Sabuni, *Maturidiyye Akaidi*.

Hariciler büyük günah işleyen yahut emirlerden birini dahi yerine getirmeyen kişinin kâfir olduğunu belirtmiştir.²²³ Buna delil olarak “*Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.*”²²⁴ ve “*Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahdır.*”²²⁵ ayetlerini kullanmışlardır.²²⁶

Büyük günah konusu için Ebû Hanîfe Mu‘tezile ve Haricilere ağır bir eleştiri yönelterek bu günahları işleyen kişilere mümin denilmemesinin bu grupların Allah’ın rahmetinden ümidini keserek ve Allah’ın affından şüphe duymalarından kaynaklandığını söylemiştir.²²⁷

İnsan iradesi hususunda Cebriyye’nin karşısında bir görüş ortaya koyan Mu‘tezile Vasıl b. Ata’nın ortaya koymuş olduğu “*el-menzile beyne’l-menzileteyn*” prensibini esas almışlardır. Bu prensibe göre büyük günah işleyen kişi imandan çıkmış fakat küfre de girmemiş imanla küfür arasında bir yerdedir. Kişi eğer tövbe etmeden ölürse ebedi olarak cehennemde kalacaktır.²²⁸

Kulun iradesini yok hükmüne koyan Cebriyye’ye göre fiillerin yaratıcısı Allah olduğundan, kişinin sevap ve günah kazanması kendi elinde değildir. Kendinde bunu yapacak irade ve ihtiyar bulunmadığından, kişinin mümin veya kâfir kalması Allah’ın dileme ve yaratmasıyla meydana gelmektedir.²²⁹

İmandan öte ibadet tanımayan, ameli imandan saymayan ve kişilerin işlemiş oldukları günahlarının neticesini Allah’a havale eden Mürcie’ye göre büyük günah işleyen Haricilerin de dediği gibi kişinin kâfir olmasına sebep olmaz.²³⁰

Harici ve Mu‘tezililer gibi imanı tasdik, ikrar ve amel olarak zikreden Selef âlimleri büyük günah işleyenleri mutlak olarak tekfir etmemiştir. Dinin emirlerini yerine

²²³Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 37.

²²⁴Nisa 4/93.

²²⁵En’am 6/121.

²²⁶Türkgülü, “Büyük Günah ve Kebire”, 73-74.

²²⁷Mâtürîdî, *Kitabu’t-Tevhid Tercümesi*, 444.

²²⁸Türkgülü, “Büyük Günah ve Kebire”, 75.

²²⁹Türkgülü, “Büyük Günah ve Kebire”, 75.

²³⁰Türkgülü, “Büyük Günah ve Kebire”, 74.

getiren kişi ile büyük günah işleyen kişilere uygulanacak hükümlerin aynı olduğunu belirtmişlerdir.²³¹

Küfür ve şirkin Allah katında bağışlamasının olup olmadığı konusunda da mezhepler farklı görüşler ileri sürmüştür. Ehl-i sünnetten Nûreddin es-Sâbûnî küfür ve şirkin affedilmesinin aklen caiz olmadığını belirtmiştir. Eş'arîyye ise küfür ve şirk meselesinin affını aklen caiz görmüş bunun da ötesinde müminlerin cennette kâfirlerin ise cehennemde ebedi olarak yaşayacağını söylemişlerdir. Ehl-i Sünnet ise bu görüşünü “*Yoksa kötülüğe gömülüp kalanlar, hayatlarını ve ölümlerini, eşit olarak iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları gibi mi yapacağımızı zannediyorlar? Verdikleri hüküm ne kötü!*”²³²ve “*Öyle ya, emrimize boyun eğenleri o günahkârlarla bir mi tutacağız?*”²³³ayetleri ile desteklemişlerdir. Mâtürîdî âlimlerine göre küfür ve diğer günahlar arasında fark vardır. Küfür günahların son raddesi olduğu için bu suçun affedilme ihtimali yoktur. Ayrıca bir kâfir inkârının arkasında durduğundan ve bu günah devamlı bir inanış olduğundan dolayı bağışlanması Allah'ın hikmetine uygun değildir.²³⁴

Büyük günah işleyenlerin mümin olma vasfını yitirdiğini söyleyen âlimler görüşlerini delillendirmek için “*Halbuki onlara, Allah'a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O'na yürekte inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti.*”²³⁵, “*Kuşkusuz Allah katında din İslâm'dır...*”²³⁶ve “*Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır.*”²³⁷ ayetleriyle ibadetler anlamına gelen İslam'ın iman manasına geldiklerini belirtmişlerdir.²³⁸

Hasan-ı Basrî bu konuda isabetli olan görüşün Ehl-i Sünnet görüşü olduğunu bildirmiştir. Bu görüşü savunmasının sebebini Allah'ın “*Ey iman edenler, samimi bir şekilde Allah'a dönün*”²³⁹ ayetiyle günah işleyen kişilere iman kelimesiyle hitap

²³¹Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 37.

²³²Casiye, 45/21

²³³eI-Kalem, 68/35

²³⁴es-Sabuni, *Mâtürîdîyye Akaidi*, 173-74.

²³⁵Beyyine 98/5.

²³⁶Âli İmrân 3/19.

²³⁷Âli İmrân 3/85.

²³⁸Kılavuz, *İman Küfür Sınırı*, 37-38.

²³⁹Tahrîm66/8.

etmesiyle açıklamıştır. Buna ek olarak asr-ı saadetten günümüze kadar geçen süre içerisinde Müslümanlar ehl-i kiblede olan kişilerin büyük günah işledikleri bilindiği halde cenaze namazlarını kılmış olmalarını örnek göstermiştir.²⁴⁰

İman- amel başlığı altında ele aldığımız büyük günah meselesinin tanımı ve kavram hakkında ortaya çıkan görüşlere değindikten sonra büyük günah işleyen kişilerinin ahiretteki durumunu yalnızca Allah'ın bileceğine iman eden Müslümanların tarih içerisinde birbirine düşman olarak görüldüğünü, kendi fikrinden olmayanı ötekileştirmeye götüren bir mesele olduğunu söylemek doğru olacaktır. Neticede Kuran'ı Kerimde iman ve amel kavramı birçok yerde zikredilmiş, günah işleyenler için yanlış yoldan dönmeleri için tövbe etme imkânı sunulmuş, yapılan hatalar neticesinde Allah'ın merhametinden ümidin kesilmemesi "havf ve reca" arasında kalınması öğütlenmiştir. Hal böyle iken Müslüman'ın ahiretteki kendi durumunu dahi bilmeden bir başka Müslüman'ı küfürle suçlamasının fayda ve getirilerinin neler olacağı tartışmalı bir konudur. Nitekim Müslüman'a düşen kardeşinin hatasını örtmek, haksız ithamlardan kaçınmak ve doğru yola teşvik etmekken ortaya koymuş olduğu ötekileştirici davranış Müslüman bir insana yakışmayan hareket olacaktır.²⁴¹

Kanaatimizce konu ile ilgili en mutedil yorum Ehl-i Sünnet anlayışındaki büyük günah işleyenlerin mümin kabul edilmesi gerektiği görüşüdür. Haricilerin ortaya koymuş olduğu düşüncenin peşinde sürüklenenler bugün de kendinden olan din kardeşini ötekileştirmekten ileri gitmemektedir. Bunun yanında büyük günah işleyenlerin kâfir sayılarak çok kolay bir şekilde tekfir edilmesi Müslümanlara zarar vermenin yanında İslam dinini kullanarak yapılan terör faaliyetlerinin de kullandığı bir argümana dönüşmüştür. Öyle görünmektedir ki kişilere yapılan tekfir söylemi geçmişte olduğu gibi bugün de Müslümanlara zarar vermektedir. Konunun günümüze yansıyan kısmında kişiler kendi ideolojisinden olmayanı kolaylıkla tekfir etmesi tartışma konusu olmuştur. Böylelikle sosyal yaşam, dışlayıcı olan teolojik, hukuki ve ideolojik tutumlarla çatışma alanına dönüşmüştür. Dışlayıcılık psikolojisinin ürünü olan tekfir söylemi, kelâmî ve fikhî düzenlemelerle gelişim ve değişimin önündeki en büyük engellerden biri olan dogmatik karakter kazandığını söylemek mümkün görünmektedir.

²⁴⁰es-Sabuni, Mâtürîdîyye Akaidi, 167-68.

²⁴¹Hamdi Gündoğar, "İman ve Küfrün Gölgesinde Büyük Günahın Yorumu" (İslam ve Yorum, Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017), 1/516-527.

Kavramın günümüze dönüşen boyutunun genellikle sosyal dışlama aracı olarak kullanıldığını ifade edebiliriz. Ehl-i Sünnet'in konu ile ilgili kuşatıcı söylemi kişileri hem ötekileştirmekten hem İslam adı altında İslam dinini kullanarak yapılan terör faaliyetleri ve propagandaların önüne geçme adına en mutedil olan yaklaşım olarak görünmektedir.

Bu bölüme kadar yükseköğretim öğrencilerinin iman-amel ilişkisini incelemeyi hedeflediğimiz çalışmanın teorik kısımlarını ele almaya çalıştık. Çalışmamızın bir sonraki kısmı olan verilerin incelenmesi ve analizlerinin yapılmasında yukarıda bahsetmiş olduğumuz konuların kavramsal çerçevesini çizmek ve bu kavramların kapsamlı açıklamasını yaparak Kelam âlimlerinin konu ile ilgili incelemesini yapmak, çalışmamızın veri analizlerini yaparken konunun daha anlaşılır olması ve veriler hakkında değerlendirme yapmamız açısından önem arz etmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAŞTIRMADA YÖNTEM: EVREN, ÖRNEKLEM SEÇİMİ ve UYGULAMA SÜRECİ

1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Yükseköğretim düzeyinde olan öğrencilerin “iman” kavramına olan yaklaşımları anket tekniği kullanılarak ölçülmeye çalışılmıştır. Uygulanan anket verilerinin çözümlenmesi SPSS 22.0 programında gerçekleştirilmiş olup verilen cevapların yüzdeleri hesaplanarak maddelere verilen yanıtların frekansları da alınmıştır. Ayrıca uygulanan ankette maddeler arasındaki ilişkinin düzeyi Ki-Kare²⁴² bağımsızlık testi ile çözümlenmiştir. Bu bağlamda “iman kavramının öğrenciler üzerindeki etkisi”ni incelediğimiz için “iman” ve bu kavramla ilgili tutum ölçeğinde kullandığımız maddeler bağımsız değişken olurken öğrenciler üzerindeki etkisi bağımlı değişken olmaktadır.

2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın öğrenciler için örneklemini 2020-2021 Aralık ayında Türkiye’nin yükseköğretim kurumlarından İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerdir. Söz konusu dönemde öğrenim gören örgün eğitim öğrenci sayısı 1561 iken İLİTAM öğrenci sayısı 1654’tür.

Hedef tespitin daha sağlam olabilmesi için İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin örgün öğrenim gören öğrencilerin yanında İLİTAM öğrencileri de örnekleme dahil edilmiştir. Bu şekilde hazırlık sınıfı da dâhil olmak üzere her örgün eğitim kademesine minimum 50 anket olmak üzere toplam 271 ve her kademedeki İLİTAM öğrencisine de toplamda 158 anket uygulanmıştır. Bu sayede ilahiyat fakültesinde lisans ve İLİTAM öğrencilerine uygulanan toplam anket sayısı tablo 1’de bu anketlerin sınıf düzeyine dağılımları tablo 2’de gösterilmiştir.

²⁴² Ki-Kare: iki veya daha fazla değişkenin birbirlerinden bağımsız olup olmadığının araştırılması için kullanılır.

Tablo 1: Öğrencilerin Program türüne Göre Dağılımı

	FREKANS	YÜZDE
LİSANS	271	63,2
İLİTAM	158	36,8
TOTAL	429	100,0

Tablo 2: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı²⁴³

	FREKANS	YÜZDE
HAZIRLIK	55	12,8
1.Sınıf	51	11,9
2.Sınıf	57	13,3
3.Sınıf	99	23,1
4.Sınıf	167	38,9
TOTAL	429	100,0

3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmamızda bilgi toplama aracı olarak toplamda 77 tutum ve davranışı ölçen anket maddesi kullanılmıştır. Amaca yönelik anket hazırlanmadan önce konu hakkında hazırlanan veri toplama araçları incelenmiştir. Ankette sosyo-demografik soruların yanı sıra cinsiyet, yaş, bağlı bulunulan öğretim programı, sınıf düzeyi, mezun olunan lise türü sosyo-kültürel durumları, konu hakkındaki teorik bilgi ve bunun davranışlara ne oranda yansıdığını ölçmeye yönelik soru ve maddelere yer verilmiştir.

4. VERİ TOPLAMA SÜRECİ VE ANALİZİ

Araştırmada öğrenci verileri 2020-2021 Aralık ayında toplanmıştır. Malatya İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kapsamlı olarak hazırlanan araştırmanın uygulama izni İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rektör onaylı izinle sağlanmıştır. Daha sonra örneklem olarak belirlenen İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yetkilileriyle iletişime geçilerek önceden bilgi verilerek kendilerinden uygulama yeri ve zamanını belirleme hususunda yardım istenmiştir. Belirlenen sınıfların dersine giren öğretim elamanlarına önceden bilgilendirme yapılmış ve uygun ders saatleri

²⁴³ İLİTAM sınıfları sadece 3. ve 4. Sınıf olduğundan tablolarda 3 ve 4. Sınıflarda İLİTAM programına kayıtlı öğrenciler de vardır.

kararlaştırılmıştır. Anket formu bizzat uygulama yerinde araştırmacı tarafından dağıtılarak yüz yuze uygulanmıştır. Anket uygulama öncesinde öğrencilere araştırma hakkında bilgilendirme yapılmış ve bu bilgilerin bilimsel amaçla kullanılacağı, toplu olarak değerlendirileceği ve bir bütün olarak değerlendirilmesi sebebiyle kişisel bilgileri içeren ad-soyad gibi verileri yazmamaları gerektiği açıklanmıştır.

Araştırmada elde edilen verilerin zmlenmesi SPSS 22.0 paket programında gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin soru ve maddelere vermiş oldukları yanıtlar tek tek programa işlenmiştir. Verilerin hesaplamasında yüzde hesaplamaları kullanılmıştır. Araştırmaya katılan fakülte ğrencilerinin cinsiyet,yaş, ğretim programı, sınıf düzeyi, mezun olunan lise türü, fakülte harici alınan din eğitimi ile iman ve amel konularına ilişkin verilen cevaplar arasındaki ilişkinin anlamlı olup olmadığını Ki-Kare bağımsızlık testi ile zmlenmiş ve anlamlı olanlar ile ilgili tablonun altına sunulmuştur. Raporun daha anlaşılabilir olması ve çok sayıda tabloya yer vermemek için anket maddelerinin yüzdelikleri tablo şeklinde gösterilmiş değişken ve maddeler arasındaki ilişki ise metin halinde verilmiştir. Çok sayıda veri kullanıp araştırma hedefine ulaşmak için konuyu uzatmamak adına yalnızca aralarında anlamlı olduğu tespit edilen maddeler kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan verilerin anlamlılık düzeyi 0,05 olarak belirlenmiştir.

5. ÖRNEKLEMİN ÖZELLİKLERİ

5.1.Örneklem Sosyo-Demografik Özellikleri

Öğrencilerin yetiştikleri sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik ortamın belirlenebilmesi adına birçok yöntem kullanılabilir. Biz araştırmamıza bahsi geçen bu konuların tespiti için aile gelir durumu varsa ailede din eğitiminin alınıp alınmadığına dair sorular yönelterek sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel ortamı belirlemeye çalıştık. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerine ait bulgular aşağıda verilen tablolarda sunulmuştur.

Tablo 3: Öğrencilerin Cinsiyete Göre Dağılımı

	FREKANS	YÜZDE
ERKEK	138	32,2
KADIN	291	67,8
TOTAL	429	100,0

Tablo 3'te yer alan bilgilere göre araştırmamıza katılan erkek öğrencilerin sayısı 138 iken kadın öğrencilerin sayısı 291'dir. Buna göre anketimize katılan erkek öğrencilerin %32,2'sini erkekler oluştururken %67,8'ini bayanlar oluşturmaktadır. Bu tabloya göre araştırmamıza katılan bayan öğrenci sayısı erkek öğrenci sayısının iki katından fazladır. Tablo 3'teki oranları araştırmaya katılmayan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin tamamına oranla kıyaslamak daha doğru olacaktır. Anketimizin uygulandığı tarih itibari ile İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin toplam erkek sayısı 1068 iken kadın sayısı 2147'dir. Buna göre İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin %33,3'ünü erkek öğrenciler oluştururken %66,7'sini kadın öğrenciler oluşturmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz bu bilgilere göre araştırmamıza katılan erkek ve kadın öğrenci oranları fakültede öğrenim gören öğrencilere kıyasla büyük oranda benzerlik göstermektedir.

Tablo 4: Öğrencilerin Sınıf Düzeyine Göre Dağılımı

	FREKANS	YÜZDE
HAZIRLIK	55	12,8
1.Sınıf	51	11,9
2.Sınıf	57	13,3
3.Sınıf	99	23,1
4.Sınıf	167	38,9
TOTAL	429	100,0

Tablo 3’de araştırmaya katılan öğrencilerin %32’2si erkek %67,8’i kız öğrencilerden oluşmaktadır. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerin fakülte geneline olan ortalamasının %66,78’i olduğu düşünülürse yaptığımız çalışmadaki örneklem dağılımının evrendeki dağılımına çok yakın olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 4’te görüldüğü üzere araştırmamıza sınıf düzeyleri açısından her sınıf düzeyi için en az 50 adet anket uygulanması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda yapılan araştırmada ankete katılan hazırlık sınıf öğrencileri araştırmamızın %12,8’ini 1. Sınıf öğrenciler araştırmamızın %11,9’unu 2. Sınıf öğrenciler araştırmamızın %13,3’ünü 3. Sınıf öğrenciler 23,1’ini 4. Sınıf öğrenciler 38,9’unu oluşturmuştur.

Tablo 5: Öğrencilerin Yaşlarına Göre Dağılımı

	FREKANS	YÜZDE
17-25	5	66,4
25-30	42	9,8
31-40	77	17,9
41 ve üzeri	25	5,8
TOTAL	429	100,0

Tablo 5’te görüldüğü üzere öğrencilerin %66,4’ünden çoğu “17-25” yaş arasında yer alarak çoğunluğu oluşturmaktadır. %9,8’i “25-30” yaş, %17,9’u “31-41” yaş ve %5,8’i “41 ve üzeri” yaşındadır. Elde ettiğimiz bu tabloya göre anket çoğunlukla 17-25 arası genç yaşları kapsamaktadır.

Tablo 6: Öğrencilerin Öğretim Programına Göre Dağılımı

	FREKANS	YÜZDE
LİSANS	271	63,2
İLİTAM	158	36,8
TOTAL	429	100,0

Tablo 6'dan bağımsız olarak İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören Lisans ve İLİTAM öğrenci sayı ve birbirine oranlarına değinmek istiyoruz. Fakültede öğrenim gören LİSANS öğrenci sayısı 1561 ilen İLİTAM'da öğrenim gören öğrenci sayısı 1654'tür. Bu rakamlara baktığımız zaman Lisans düzeyinde öğrenim gören öğrenci sayısı toplam öğrenci sayısının %48,5'ini oluştururken İLİTAM öğrencileri fakülte genelinin %51,5'ini oluşturmaktadır

Öğrencilerin bağlı buldukları programı gösteren Tablo 6'da öğrencilerin %63,2'sinin "lisans" %36,8'inin ise İLİTAM öğrencisi olduğu görülmektedir. . Anketimizin yalnızca İLİTAM 3. Ve 4. Sınıf öğrencileri üzerinde uygulandığını göz önünde bulundurursak araştırmamıza katılan Lisans ve İLİTAM sayılarının araştırmanın hedefine ulaştıracak oranda anket uygulaması yapıldığını söylemek mümkündür.

Tablo 7: Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Durumuna Göre Dağılımı

	FREKANS	YÜZDE
Çok İyi	14	3,3
İyi	104	24,2
Orta	295	68,8
Kötü	12	2,8
Çok Kötü	4	0,9
TOTAL	429	100,0

Araştırmamızda ailenin maddi gelir durumu öğrencilerin kendi öznel algılarına göre ölçülmüştür. Öğrencilere yöneltilen "Ailenizin gelir durumu nasıldır?" sorusuna Tablo 7'de olduğu gibi öğrencilerin yarısından fazlası (%68,8) "orta" cevabını verirken yarısına en yakın cevap ise (%24,2) ile "iyi" cevabı olmuştur. Öğrencilerin %3,3ü gelir

durumu için “çok iyi” cevabını verirken %2,8’i “kötü” %0,9’u ise “çok kötü” cevabını vermiştir. Tabloya bakılarak İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin gelir düzeyinin yığılımı en çok “orta” düzey olarak görülmüştür.

Tablo 8: Ailem dindar bir yapıya sahiptir

	FREKANS	YÜZDE
Katılmıyorum	15	3,5
Kararsızım	32	7,5
Katılıyorum	382	89,0
TOTAL	429	100,0

İlk eğitim yeri olan ailede almış oldukları din eğitimlerini “Ailem dindar bir yapıya sahiptir” maddesi ile öğrencilere yönelterek görüşlerini almaya çalıştık. Öğrenciler bu maddeye %3,5 “katılmıyorum”, %7,5 “kararsızım” ve %89,9 oranında “katılıyorum” cevabını vermişlerdir. Bu verilere bakarak İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ailelerinin çoğunluğunun dindar bir yapıya sahip oldukları söylenebilir.

5.2.Örneklemin Yükseköğrenim Öncesi Din Eğitimlerine Dair Durumları

Tablo 9: Öğrencilerin Mezun Oldukları Lise Türü

	FREKANS	YÜZDE
AIHL	260	60,6
DIĞER	169	39,4
TOTAL	429	100,0

Öğrencilerin İlahiyat Fakültesine yerleşmeden almış oldukları dini eğitimi ölçmeye yönelik maddelerimizde Tabloda görüldüğü üzere %60,6 gibi bir yüzdeyle yarısından fazlasının “Anadolu İmam Hatip Lisesi” mezunu, %39,4’ünün ise diğer liselerden herhangi birinden mezun olmuş olduğunu görmekteyiz.

Tablo 10: Öğrencilerin Lise Düzeyinde Almış Oldukları Lise Türünün İlahiyat Fakültesini Tercih Etmelerine İlişkin Durumu

İlahiyat Fakültesi Okumak İstedğim Bölümdü		Katılmıyorum	Karasızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
Lise Türü	AİHL	11,2	14,2	74,6	0,009
	DİĞER	14,8	24,3	60,9	

Öğrencilerin mezun oldukları lisenin İlahiyat Fakültesindeki eğitimi istemeleri arasında anlamlı bir farklılığın olup olmadığını incelemek için Tablo 10’da “İlahiyat Fakültesi Okumak İstedğim Bölümdü” maddesini mezun olunan lise türü ile birlikte ele aldık. Tabloya baktığımızda AİHL mezunu öğrencilerin Diğer liselere oranla İlahiyat Eğitimi almaya daha fazla istekli oldukları görülmektedir.

Tablo 11: Din Eğitimi Aldınız Mı?

	FREKANS	YÜZDE
Evet	248	57,8
Hayır	181	42,2
TOTAL	429	100,0

Öğrencilerin “Fakülte haricinde din eğitimi aldınız mı?” sorusuna yanıt olarak Tablo 11’de görüldüğü üzere %57,8 “evet” %42,2 “hayır” yanıtı verilmiştir. Her ne kadar birbirine yakın oranlar gibi görünse de din eğitimi alan ve almayan öğrencilerin iman ve amel ile ilgili verdikleri maddeler arasındaki farkı önemli bulduğumuzdan ileride bu iki değişken arasındaki ilişkiye dikkat çekeceğiz.

Öğrencilerin yükseköğrenim öncesi almış oldukları eğitimin verilen maddelere ilişkin cevapları ne kadar önemliyse bu eğitimin nerede alınmış olduğu konusu da en az o kadar önemlidir. Aşağıda verilen tabloda öğrencilerin yükseköğrenim öncesi din eğitimini nerede aldıklarına dair cevapları belirteceğiz.

Tablo 12: Din eğitimini Nerede Aldınız?

	FREKANS	YÜZDE
Aile	195	45,5
Diyanet	160	37,3
Cami	134	31,2
Dernek, Vakıf Gibi Sivil Toplum Kuruluşları	65	15,2
Dini Cemaat Grupları	77	17,9
Dini İçerikli Kitap Ve Dergiler	131	30,5
Diğer	29	6,8

Çalışmamızı daha fazla tabloya boğmak istemediğimizden yukarıda ele aldığımız Tablo 12’de verilen cevaplardan maddelere yalnızca “evet” cevabını veren öğrencilerin yüzde ve frekans sayılarını ekledik. Yukarıdaki tabloyu ele alacak olursak fakülte öncesi alınan din eğitiminin çoğunluğunu %45,5 ile “aile” cevabının olduğunu görmekteyiz. Aile cevabını sayısal olarak takip eden diğer seçeneğimiz ise %37,3 ile “diyanet”, %31,2 ile “cami”, %30,5 ile “dini içerikli kitap ve dergiler”, %17,9 ile “dini içerikli kitap ve cemaat grupları”, %15,2 ile “dernek vakıf gibi sivil toplum kuruluşları” ve son olarak %6,8 ile “diğer” seçeneği cevap olarak verilmiştir.

5.3.Örneklemin İlahiyat Fakültesini Kendi Tercihleriyle İsteme Durumlarına Dair Görüşleri

Tablo 13: İlahiyat Fakültesi Okumak İstediyim Bölümdü

	FREKANS	YÜZDE
Katılmıyorum	54	12,6
Kararsızım	78	18,2
Katılıyorum	297	69,2
TOTAL	429	100,0

Tablo 13’te ele alınan “İlahiyat fakültesi okumak istediğim bölümdü” maddesine öğrencilerin %12,6’sı “katılmıyorum”, %18,2’si “kararsızım” ve %69,2’si “katılıyorum” cevabını vermiştir. Bu verilere göre öğrencilerin İlahiyat Fakültesini isteyerek okuma oranı %70’i bulmayarak kanımızca düşük bir orana sahip olmuştur. Ayrıca İlahiyat fakültesini istemeyerek okuyan öğrencilerin oranı da azımsanamayacak derecede fazladır.

Tablo 14: “İlahiyat Fakültesi Okumak İstediyim Bölümdü” Maddesinin “Ailem Dindar Bir Yapıya Sahiptir” Maddesi ile İlişkilendirilmesi

İlahiyat Fakültesi Okumak İstediyim Bölümdü		Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
Ailem Dindar Bir Yapıya Sahiptir	Katılmıyorum	40,0	20,0	40,0	0,001
	Kararsızım	31,3	6,3	62,5	

	Katılıyorum	9,9	19,1	70,9	

Tablo 13 ile öğrencilerin İlahiyat Fakültesinde kendi istekleri ile öğrenim görüp görmediğine dair görüşlerini almıştık. Tablo 14 ile “İlahiyat fakültesin okumak istediğim bölümdü” maddesinin ailenin dindar oluşu ile ilişkisine değineceğiz. Yukarıda verilen Tablo 14’e bakılarak ailelerin dindarlık seviyesi arttıkça öğrencilerin İlahiyat Fakültesinde din eğitimi alma isteklerinin de arttığını görmekteyiz.

Tablo 15: “İlahiyat Fakültesi Okumak İstediğim Bölümdü” Maddesinin “Din Eğitimi Aldın Mı?” Maddesi ile İlişkilendirilmesi

İlahiyat Fakültesi Okumak İstediğim Bölümdü		Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
Din Eğitimi Aldın Mı?	Evet	10,9	13,3	75,8	0,002
	Hayır	14,9	24,9	60,2	

--	--	--	--	--	--

“İlahiyat fakültesi okumak istediğim bölümdü” maddesini ilahiyat öğrenimi öncesi alınan din eğitimleri ile ilişkilendirdiğimiz zaman Tablo 15’te görüldüğü üzere yükseköğrenim öncesi din eğitimi alan kişilerin almayan kişilere göre daha istekli olduklarına işaret etmektedir. Nitekim din eğitimi alan öğrenciler “İlahiyat Fakültesi Okumak İstediyim Bölümdü” maddesine %75,8 oranında “katılıyorum” yanıtını verirken bu maddeye din eğitimi almayan öğrenciler %60,2 ile “katılıyorum” yanıtını vermiştir.

Öğrencilerin almış oldukları bu eğitimlerden özellikle “İlahiyat fakültesi okumak istediğim bölümdü” seçeneğine katkıda bulunan maddeleri aşağıda verilen tablolarda ele alacağız.

Tablo 16: “İlahiyat Fakültesi Okumak İstediyim Bölümdü” Maddesinin “Diyamet” Seçeneği ile İlişkilendirilmesi

İlahiyat Fakültesinde Okumak İstediyim Bir Bölümdü	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
---	---------------------	-------------------	--------------------	------------------------

"Diyanet" Seçeneği	Evet	8,8	11,3	80,0	0,001
	Hayır	14,9	22,3	62,8	

Öğrencilerin İlahiyat Fakültesinde okuma isteklerine etki eden faktörleri incelediğimizde en çok dikkat çeken seçenekleri ele almaya çalışacağız. İncelediğimiz ilk seçenek “diyanet” olmuştur. Nitekim İlahiyat Fakültesi öncesi “din eğitimi aldın mı?” sorusuna verilen cevaplardan diyanet seçeneğine “evet” yanıtına işaretleyen öğrenciler fakülteyi %80,0 oranında isteyerek okuduğunu söylerken önceden diyanet tarafından din eğitimi almayan öğrenciler %62,8 oranına düşmektedir.

Tablo 17: “İlahiyat Fakültesi Okumak İstediyim Bölümdü” Maddesinin "Kitap" Seçeneği ile İlişkilendirilmesi

İlahiyat Fakültesi Okumak İstediyim Bölümdü		Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
"Kitap" Seçeneği	Evet	7,6	9,2	83,2	0,0001

	Hayır	14,8	22,1	63,1	

Öğrencilerin İlahiyat Fakültesini okumak istediklerine büyük bir etken de “kitap” seçeneğidir. Nitekim öğrencilerden kitap okuyanların okumayanlara oranla İlahiyat Fakültesinde çok daha fazla öğrenim görmek istemişlerdir. Tablo 17’de görüldüğü üzere kitap okuyan öğrencilerin İlahiyat Fakültesinde öğrenim görme isteklerinin oranı %83,2 iken kitap okumayanların oranı %63,1’e kadar düşmektedir.

Tablo 18: “İlahiyat Fakültesi Okumak İstedğim Bölümdü” Maddesinin "Dernek" Seçeneği ile İlişkilendirilmesi

İlahiyat Fakültesi Okumak İstedğim Bölümdü		Katılmıyorum	Karasızım	Katlıyorum	Pearson Ki-Kare
"Dernek" Seçeneği	Evet	6,2	9,2	84,6	0,0001
	HAYIR	13,7	19,8	66,5	

Öğrencilerin İlahiyat fakültesini okumasına etki eden son ve en büyük değişken “dernek” seçeneği olmuştur. Tablo 18’de görüldüğü üzere öğrencilerin %84,6’sı geçmişte herhangi bir dernekte dini eğitim görmüş ve bu eğitim İlahiyat Fakültesinde öğrenim görme isteğini arttırmıştır.

6. BULGULAR

6.1. Öğrencilerin Din Ve Tanrı Tanımlarına Dair Görüşleri

Bu bölümde tezimizin başlangıcında ele aldığımız “fitrat” kavramı, dinin gerekliliği, öğrencilerin Tanrı tasavvurları, vahiy, sünnet ve nübüvvet kavramlarına olan yaklaşımlarını ele aldık. Bu verilerle öğrencilerin konunun temel başlıklarına olan yaklaşımlarını ölçmeye çalışacağız.

Tablo 19: Dinin Gerekliliği Hakkında Öğrenci Görüşlerinin Alınması

	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
Din insan için gereklidir.	6,5	3,5	90,0
Dini inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir.	76,7	8,6	14,7

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dinin gerekliliğine dair görüşlerini Tablo 19’da iki madde halinde ele aldık. Bunlardan ilki olan “Din insan için

gereklidir.” görüşünü benimseyenler %6,5 ile “katılmıyorum”, %3,5 ile “kararsızım”, %90,0 ile “katılıyorum” olmuştur. Buna göre öğrencilerin büyük çoğunluğu dinin insanlar için gerekli olduğunu düşünmektedir. Diğer yandan “Dini inançları olmadan da insan mutlu yaşayabilir” maddesiyle dinin hem dünya hem ahiret mutluluğunu sağlama amacının farkında olarak buna uygun cevap verenler %76,7’lik büyük kesimi oluşturmuştur. Öğrencilerden dini inançları olmadan da insanın mutlu yaşaması konusunda “kararsız” olanlar %8,6, bu görüşe katılanlar ise %14,7 ile inançsız insan ya da toplumların mutlu bir hayat yaşayabileceklerini söylemişlerdir.

Bu verilere bakarak öğrencilerin genel kabulü dinin insanlar için gerekli olduğu ve dini inançları olmadan insanların mutlu bir hayat yaşamayacağı yönünde olsa da dinin insan için gerekli olmadığını savunan öğrencilerin de bulunduğunu göz ardı etmememiz gerekmektedir.

Tablo 20: Öğrencilerin Allah’ın Varlığı ve Birliğine Dair Bakış Açıları

	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
Allah’ın var ve tek olduğuna inanırım	4,2	0,7	95,1
Allah’tan başka varlıklara da inanırım	88,3	1,6	10,1

Tablo 20 İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Allah’ın varlığı ve birliği hususundaki görüşlerini öğrenmeye yönelik iki öncülde oluşmaktadır. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri “Allah’ın var ve tek olduğuna inanırım” maddesine %95,1 oranında “katılıyorum” seçeneğini işaretleyerek Allah’ın bir ve tek olduğunu söylemiş, %0,7’si “kararsızım”, %42’si ise “katılmıyorum” seçeneğini işaretlemiştir. Bu tabloya bakılarak her ne kadar Allah’ın varlığı ve birliğini kabul eden öğrenciler %95,1 gibi büyük bir oranı teşkil etse de İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde Allah’ın varlığı ve birliği hususunda tam bir birlikteliği göremediğimizi söylemek mümkün olacaktır.

“Allah’tan başka varlıklara da inanırım” maddesiyle öğrenciler %10,1 oranında “katılıyorum” seçeneğini, %1,6 ile “kararsızım”, %88,3 ile “katılmıyorum” seçeneğini işaretlemişlerdir. Bu tabloyu incelediğimizde “Allah’ın var ve tek olduğuna inanırım” maddesine %95,1 oranında katılan ve bu görüşü kabul eden öğrencilerin “Allah’tan başka varlıklara inanırım” maddesini %88,3 oranında reddettiklerini görmekteyiz. Aynı şekilde iki maddeye de “kararsızım” seçeneğini işaretleyen öğrencilerin yüzdesi arasında da farklılık olduğunu görmekteyiz.

Tablo 21: Allah Her İnsanı Fıtraten İnanma İçgüdüğü İle Yarattır

	FREKANS	YÜZDE
Katılmıyorum	14	3,3
Kararsızım	18	4,2
Katılıyorum	397	92,5

Tablo 21’e göre öğrencilerin %92,5 gibi büyük bir çoğunluğu “Allah her insanı fıtraten inanma içgüdüğü ile yarattı” maddesine “katılıyorum” 4,2’si “kararsızım”, %3,3’ü “katılmıyorum” cevabını vermiştir. Bu sebeple öğrencilerin büyük bir çoğunluğu insanın dünyaya gelirken bir yaratıcıya inanma içgüdüğü ile dünyaya geldiği görüşünü benimsemiştir diyebiliriz.

Fıtrat kavramını ele alırken âlimlerin bu kavram hakkında düştükleri ihtilafın fıtrat kavramından ne kastedildiği ile ilgili olduğunu söylemiştik. Bu çalışmamızla bu kavramın ihtilafına değinmektense fıtrat kavramının genel kabulünün sonuçlarını ele almanın çalışmamıza daha fazla katkı sağlayacağını düşündük. Netice olarak öğrencilerimizin %92,5 gibi büyük bir çoğunluğu fıtrat kavramını kabul ederek kişinin bir dine inanma içgüdüğü ile dünyaya geldiğini kabul etmektedir.

Tablo 22: Öğrencilerin Vahyin Gerekliliğine Dair Görüşleri

	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
İnsan Allah'ın varlığını ve birliğini aklen bulabilir.	7,0	9,6	83,4
Allah'ın varlığını bilmek için vahyin gelmesi gerekir.	43,8	21,0	35,2

Tablo 22’de İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Allah’ın varlığını kabul için vahyin gerekli olup olmadığına dair maddelere yer verilmiştir. “İnsan Allah’ın varlığını ve birliğini aklen bulabilir” maddesine %7 “katılmıyorum”, %9,6 “kararsızım”, %83,4 ise “katılıyorum” seçeneğini işaretlemiştir. Bu sonuçlara bakılırsa öğrencilerin %83,4’ü tıpkı İmam-ı Azam Ebû Hanîfe’nin “Yerin ve göğün yaratılışındaki mükemmelliği görebilen bir insanın Allah’ın varlığını bilmede bir mazereti olmaz.”²⁴⁴ dediği gibi Allah’ın varlığını bulabilmek için aklın yeterli olduğunu savunmuştur.

“Allah’ın varlığını bilmek için vahyin gelmesi gereklidir” maddesine %43,8 “katılmıyorum”, %21,0 “kararsızım”, %35,2 ise katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. Bu tabloya bakıldığı zaman öğrencilerin %35,2sinin tıpkı İmam Eş’ari’inde “akıl, Allah'ın varlığını ve birliğini bilmede alet olduğu halde, ona bu bilmenin gerekliliğini emreden akıl değil, Allah'tır. Allah'ın emri de vahiy ve şeriatla bilinir” dediği gibi Allah’ın varlığını bilmek için vahyin gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Araştırmamıza katılan öğrencilerin %83,4’ü ise “İnsan Allah’ın varlığını ve birliğini aklen bulabilir.” cevabını vererek tıpkı Mu‘tezile ve Mâtürîdî mezheplerinde olduğu Allah’ın varlığı ve birliğine ulaşmak için aklın kullanılması gerektiğini düşünmüş ve aklın bu kaniya varmak için yeterli olduğunu söylemiştir.

Tablo 23: Dini Anlamlandırmada Akıl Ve Naklin Önemine Dair Öğrenci Görüşleri

²⁴⁴Sabuni, *Maturidi 28yye Akaidi*, 175.

	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
Dini anlamada akla önem veririm.	12,8	10,7	76,5
Dini anlamada nakle önem veririm.	9,1	14,2	76,7
Dini anlamada akla ve nakle birlikte önem veririm.	3,7	8,2	88,1

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerine dini anlamak için vahyin gerekliliğine dair 3 maddeden oluşan öncüllere yer verdik. “Dini anlamada akla önem veririm.” Maddesine %12,8 oranında “katılmıyorum”, %10,7 “kararsızım”, %76,5 oranında “katılıyorum” seçeneğini işaretlemişlerdir. Bu verilere göre dini anlamak için akla önem veren öğrencilerin sayısı %76,5 gibi büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır.

“Dini anlamada nakle önem veririm” maddesine %9,1 oranında “katılmıyorum”, %14,2 oranında “kararsızım” ve %76,7 oranında “katılıyorum” cevabı verilmiştir. Önceki tabloyu da ele alacak olursak öğrencilerin %76 gibi bir oranla dini yorumlamak için akla ve nakle önem verdiklerini görmekteyiz. Ancak bu önem yalnız akıl veya yalnız nakil mi yoksa her ikisine de aynı anda verilen bir önemden mi kaynaklanmaktadır sorusuna üçüncü madde yanıt verecektir.

“Dini anlamada akla ve nakle birlikte önem veririm.” maddesine %3,7 “katılmıyorum”, %8,2 “kararsızım” ve %88,1 oranında “katılıyorum” cevabı verilmiştir. Bu verilere göre önceki iki maddeyi de incelediğimizde öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun akla ve nakle beraber önem verdiklerini görmekteyiz.

Bu tablodan “dini anlamada akla önem veririm” maddesi ve “dini anlamada nakle önem veririm” maddesine katılanların aslında her ikisini de desteklediği sonucunu çıkarabiliriz. Nitekim maddelerde “yalnızca” ifadesi kullanılmamış ve son madde olan “dini anlamada akla ve nakle birlikte önem veririm” maddesine katılım oranı %88 üzerinde çıkarak öğrencilerin akıl ve nakil maddelerine %76 oranı ile eşit yanıt vererek dinin anlaşılmasında bu iki kavramın da gerekli olduğunu savunmuşlardır.

Tablo 24: Nübüvvet ve Sünnet Kavramlarının Gerekliliğine Dair Öğrenci Görüşleri

	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
Dinin oluşumu için peygamberliğe gerek vardır.	5,1	4,4	90,4
Dinin doğru anlaşılmasında sünnet gereklidir.	2,8	5,6	91,6

Tablo 24’te öğrencilerin Nübüvvet ve sünnet kavramlarının gerekliği ile ilgili görüşler iki madde halinde alınmaya çalışılmıştır. “Dinin oluşumu için peygamberliğe gerek vardır.” maddesine öğrenciler %5,1 oranında “katılmıyorum”, %4,4 oranında “kararsızım”, %90,4 oranında “katılıyorum” cevabını vermiştir. Buna göre öğrencilerin büyük bir çoğunluğu nübüvvet makamının gerekliliğine önem vermektedir.

“Dinin doğru anlaşılmasında sünnet gereklidir.” maddesine öğrenciler 2,8 oranında “katılmıyorum”, %5,6 oranında “kararsızım”, %91,6 oranında “katılıyorum” cevabını vermişlerdir. Bu iki madde göz önüne alındığında İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin “nübüvvet ve sünnet” kavramlarının dinin oluşumu için gerekli görmüşlerdir.

Tablo 25: “Dinin Oluşumu İçin Peygamberliğe Gerek Vardır.” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” ile İlişkilendirilmesi

Dinin Oluşumu İçin Peygamberliğe Gerek Vardır.	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare

Sınıf Düzeyi	Hazırlık	14,5	9,1	76,4	0,003
	1.SINIF	3,9	5,9	90,2	
	2.SINIF	5,3	8,7	86,0	
	3.SINIF	1,0	1,0	98,0	
	4.SINIF	4,8	3,0	92,2	

Öğrencilerin “Dinin oluşumu için peygamberliğe gerek vardır.” maddesinde dinin anlaşılması için sınıf düzeylerine göre verdikleri yanıtların “hazırlık” sınıfında azaldığını görmekteyiz. Buna göre öğrencilerin sınıf düzeyi arttıkça dinin anlaşılması için peygamberliğin gerekli olduğu görüşüne olan inançları da artmaktadır. Yalnızca son sınıf düzeyindeki oranın bir önceki kademeye göre azaldığını görsek bile öğrencilerin almış oldukları din eğitimi dinin oluşumu için peygamberlik makamının gerekliliği görüşünde bir artma meydana getirdiğini söyleyebiliriz.

Tablo 26: “Dinin Doğru Anlaşılmasında Sünnet Gereklidir” maddesinin “Sınıf Düzeyi” ile İlişkilendirilmesi

Dinin Doğru Anlaşılmasında Sünnet Gereklidir	Katılmıyorum	Karasızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
---	---------------------	------------------	--------------------	------------------------

Sınıf Düzeyi	HAZIRLIK	7,3	7,3	85,4	0,0
	1.SINIF	0,0	3,9	96,1	
	2.SINIF	1,8	10,5	87,7	
	3.SINIF	1,0	9,1	89,9	
	4.SINIF	3,6	1,8	94,6	

Tabloda 24’te ele aldığımız maddelerin ikincisi olan “Dinin doğru anlaşılmasında sünnet gereklidir.” Yargısının sınıf düzeyleri ile olan ilişkisini Tablo ’de ele aldık. Bu tabloyu incelediğimizde öğrencilerin hangi sınıf düzeyinde olurlarsa olsunlar dinin anlaşılmasında sünnetin gerekliliği noktasında yüksek oranlarda birleşmişlerdir. Özellikle dinin doğru anlaşılmasında sünnetin gerekli olduğu konusunda daha yüksek orana sahip öğrencilerin sınıf düzeyi 1. ve son sınıf öğrencileri olmuştur.

6.2.Öğrencilerin“İman” Kavramına Dair Görüşleri

Tablo 27: İmanın Ne’liği Konusuna Dair Öğrencilerin Görüşleri

	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
--	---------------------	-------------------	--------------------

İman sadece kalp ile tasdiktir.	65,5	14,5	20,5
İman sadece dil ile ikrardır.	72,7	13,5	13,8
İman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelden oluşmaktadır.	16,6	9,1	74,4

İmanın mahiyeti ile ilgili yukarıda verdiğimiz Tablo 27’de 3 maddeye yer verdik. Bunlardan ilki olan “İman sadece kalp ile tasdiktir” maddesine %65,5 oranında “katılmıyorum”, %14,5 oranında “kararsızım”, %20,5 oranında “katılıyorum” cevabı verilmiştir. Buna göre öğrencilerden yalnızca %20,5’i Ehl-i Sünnet düşüncesini benimseyerek imanı yalnızca kalben tasdik etmenin yeterli olduğunu söylemişlerdir.

“İman sadece dil ile ikrardır” maddesine %72,7 “katılmıyorum”, %13,5 “kararsızım”, %13,8’i ise “katılıyorum” cevabını vermiştir. Bu verilere göre öğrencilerimizin %13,8’lik kısmı Kerramiyye ile aynı görüştedir.

“İman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelden oluşmaktadır.” maddesine öğrencilerin %16,6’sı “katılmıyorum”, %9,1’i “kararsızım”, %74,4’ü “katılıyorum” cevabını vermiştir. Buna göre öğrencilerin %74,4’lük kısmı Selefîyye’nin Haricilerin ve Mu’tezile’nin iman konusundaki görüşünü benimsediğini söylemek mümkündür.

Tablo 28: Öğrencilerin Bazı Önemli İbadetlerle İlgili Görüşleri

	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
Bu dünyada yaptıklarım ile ilgili ahirette hesap vereceğime inanıyorum	6,3	2,3	91,4

İslam dininde namaz farz bir ibadettir.	4,9	2,1	93,0
İslam dinine göre gücü yetene hac ibadeti farzdır.	4,4	3,0	92,5
İslam dinine göre gücü yetene zekât farz bir ibadettir.	2,8	2,6	94,6
İslam dininde kurban önemli bir ibadettir	2,1	2,3	95,6

Öğrencilerin ahirete ve İslam'ın şartlarını kabullerine dair görüşlerini Tablo 'de beş madde halinde sorduk. Bunlardan ilki olan “Bu dünyada yaptıklarımla ilgili ahirette hesap vereceğime inanıyorum” maddesine göre öğrencilerin %6,3'ü “katılmıyorum”, %2,3'ü “kararsızım” ve %91,4'ü “katılıyorum seçeneğini işaretlemiştir. “İslam dininde namaz farz bir ibadettir.” maddesine göre öğrencilerin %4,9'u “katılmıyorum, %2,1'i “kararsızım” ve %93,3 gibi büyük bir çoğunluğu ise namazın farz oluşu maddesine katıldıklarını belirtmiştir.

Tablo 'deki üçüncü madde olan “İslam dinine göre gücü yetene hac ibadeti farzdır.” yargısına %4,4 oranında “katılmıyorum”, %3,0 oranında “kararsızım” ve %92,5 oranında “katılıyorum” seçeneği işaretlenmiştir. Öğrencilerin zekâta dair görüşlerini sorduğumuz “İslam dinine göre gücü yetene zekât farz bir ibadettir.” maddesine öğrencilerin %2,8'i “katılmıyorum, %2,6'sı “kararsızım” ve %94,6'sı “katılıyorum” seçeneğini işaretlemiştir. Kurban İbadetinin gerekliliğine dair görüşlerini “İslam dininde kurban önemli bir ibadettir” maddesiyle öğrenmek istediğimiz öğrencilerin %2,1'i bu yargıya “katılmıyorum”, %2,3'ü “kararsızım” ve %95,6'sı “katılıyorum” yanıtını vermiştir.

Bu tabloya göre ahirete inanç, kurban ibadetinin gerekliliği ve İslam'ın bazı temel şartları hususunda öğrencilerin %90'ından fazlası bu konulara “katılıyorum” yanıtını vererek bu ibadetlere olan kabullerin neredeyse tam olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 29: Taklidi ve Tahkiki İman Bakımından Öğrenci Görüşlerinin Alınması

	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
İmanım anne-baba ve çevremden gördüğüm şekliyle oluşmuştur.	24,5	16,1	59,4
İman ederken düşünmek araştırarak bir kaniya varmak benim için önemlidir.	4,4	5,8	89,7

Öğrencilerin imanlarını düşünüp araştırarak tahkiki imana ulaştırmalarını ne oranda istedikleri ve bu konu hakkında ne düşündüklerini ölçmek için vermiş olduğumuz maddeler Tablo 29’da sunulmuştur. “İmanım anne-baba ve çevremden gördüğüm şekliyle oluşmuştur.” maddesine öğrencilerin %24,5’i “katılmıyorum”, %16,1’i “kararsızım” ve %59,4’ü “katılıyorum” cevabını vermiştir. Tabloya baktığımızda öğrencilerin yarısından fazlasının taklidi imana sahip olduğunu görmekteyiz.

“İman ederken düşünmek araştırarak bir kaniya varmak benim için önemlidir.” maddesine öğrenciler %4,4 oranında “katılmıyorum”, %5,8 oranında “kararsızım ve %89,7 oranında “katılıyorum cevabı verilerek her ne kadar taklidi imana sahip olsalar da tahkiki imana ulaşmaya olan isteklerinin %89,7 oranında olduğunu görmekteyiz.

Bu tabloya baktığımızda din eğitimi alarak kişilerin imanının taklit seviyesinden tahkike doğru ulaşmayı beklerken öğrencilerin almış oldukları teorik bilgilerin iman tanımlarına bu konuda yansımalarının etkisiz olduğunu söylemek mümkündür ancak yargı daha çok oluşumdan bahsettiği için öğrencilerin bu oluşumu hangi noktaya getirdiğini amel başlığında ele alacağız. Nitekim öğrencilerin yarısından fazlası imanının taklidi olarak oluştuğunu söylese de düşünmek, araştırarak bir kaniya varmanın önemli olduğunu söyleyen öğrencilerin oranı %89,7 gibi büyük bir orandır.

Tablo 30: Öğrencilerin Büyük Günah Meselesine Dair Görüşleri

	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
Büyük günah işlemek insanı küfre götürür	39,2	17,2	43,6
Büyük günah işlemek insanı günahkâr kılar	8,4	8,2	83,4
Büyük günahların Allah tarafından bağışlanması mümkündür	9,6	10,5	80,0

İslam âlimleri tarafından farklı görüşlere sahip olan büyük günah meselesi ile ilgili maddeleri Tablo 30'daki gibi üç madde halinde öğrencilere sorduk. Öğrencilerin “Büyük günah işlemek insanı küfre götürür” maddesine %39,2 “katılmıyorum”, %17,2 “kararsızım” ve %43,6’sı “katılıyorum” cevabını vermiştir. Bu verileri dayanarak öğrencilerimizin %43,6 kadar büyük bir oranı tıpkı Selefilere Harici düşünce sistemine sahip oldukları önem arz eden bir konudur. Nitekim öğrencilerin neredeyse yarısına yakını kişinin büyük günah işlediği takdirde kâfir olarak nitelendirilebileceğini söylemektedir. Öğrencilerin %17,2’si ise tıpkı Mürcie yaklaşımını benimsemiş ve bu konu hakkında görüş belirtmemeyi tercih etmiştir.

“Büyük günah işlemek insanı günahkâr kılar” maddesine öğrencilerin %8,4’ü “katılmıyorum” %8,2’si “kararsızım” ve %83,4’ü ise “katılıyorum” cevabını vermiştir. Buna göre bu maddeye katılan %83,4’lük kısım olaya İmam-ı Azam Ebû Hanîfe gibi yaklaşırken bir önceki madde için büyük günah işlemek kişiyi küfre götürür maddesine “katılıyorum” cevabını vererek %39,4’lük kısmın görüşleriyle çeliştiğini ya da bilgi eksikliğinden kaynaklanarak farklı cevap verdiğini düşünmekteyiz.

“Büyük günahların Allah tarafından bağışlanması mümkündür” maddesine öğrencilerin %9,6’sı “katılmıyorum”, %10,5’i “kararsızım”, %80,0 “katılıyorum” cevabını vermiştir. Bu cevaplara göre %80,0 gibi büyük bir kısmı teşkil eden öğrenciler büyük günah işleyen kişilerin Allah tarafından affının mümkün olduğunu belirtmiştir.

Tablo 27’de “İmanın Ne’liği Konusuna Dair Öğrencilerin Görüşleri” ele alınırken öğrencilerin %74,4 gibi büyük bir çoğunluğu “İman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelden oluşmaktadır.” cevabını vermişti. Tablo 30’da ise öğrencilere yönelttiğimiz “Öğrencilerin Büyük Günah Meselesine Dair Görüşleri”ne %83,4 oranında “Büyük günah işlemek insanı günahkâr kılar” seçeneğini işaretlemelerinin üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu düşünüyoruz. Nitekim öğrenciler büyük günah meselesini iman konusu ile ilişkilendirirken Ehl-i Sünnet çizgisini takip etmiş gibi görülse de imanın ne’liği gibi önemli bir konuda öğrenciler aslında Selefi bir yaklaşım sergileyerek düşüncelerinin temelde farklı bir noktada olduğunu ortaya koyduklarını görmekteyiz. Nitekim bu durum öğrencilerin %43,6 gibi büyük bir çoğunluğun “Büyük günah işlemek insanı küfre götürür” maddesini işaretlemesi de örnek olarak gösterilebilir.

6.3. Öğrencilerin “Amel” Kavramına Dair Görüş ve Tutumlarının Ele Alınması

Tablo 31: İbadetlerin Uygulanması Açısından Öğrencilerin Durumu

	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
Beş vakit namazın yalnızca farzlarını kılarım	70,6	12,8	16,6
Beş vakit namazın sünnetleri dışında nafîle namaz kılarım.	20,5	27,0	52,4
İmkânım olduğu takdirde hac ibadeti yapmak isterim	2,8	3,3	93,9
İmkânım olduğu takdirde hac ibadeti dışında umre de yapmak isterim	4,0	1,6	94,4
Gücüm yettiği takdirde zekâtımı veririm	2,8	3,3	93,9
İmkânım olduğu takdirde kurban keserim	3,0	4,7	92,3

Öğrencilerin bazı önemli ibadetlere karşı tutumlarını ve konuyla ilgili görüşlerini aldıktan sonra bu görüşlerin hayata yansımalarının ne şekilde olduğunu öğrenmek amacıyla altı maddeden oluşan tablo 31’de ele aldık. Tablonun ilki olan “Beş vakit namazın yalnızca farzlarını kılarım” maddesine %70,6 oranında “katılmıyorum” yanıtı verilmiştir. %12,8 oranında “kararsızım” ve %16,6 oranında “katılıyorum” seçenekleri işaretlenmiştir. Bu maddeye göre öğrencilerin namazın yalnızca farzları değil sünnetleriyle beraber %70,6 oranında kıldıkları sonucunu çıkarabiliriz. “Beş vakit namazın sünnetleri dışında nafîle namaz kılarım.” maddesine öğrencilerin %20,5’i “katılmıyorum”, %27,0 “kararsızım” ve %52,4 “katılıyorum” cevabını vererek farz namazların dışında en az %52 oranında nafîle namaz ibadeti yapıldığı görülmektedir.

Öğrencilerin namaz ibadeti dışında İslam’ın şartlarından biri olan hac ibadetine karşı tutumlarını incelemek için “İmkânım olduğu takdirde hac ibadeti yapmak isterim” maddesine %2,8 “katılmıyorum”, %3,3 “kararsızım” ve %93,9 gibi büyük bir oranla “katılıyorum” cevabı verilmiştir. İslam’ın şartı olan hac ibadeti dışında umre ibadetinin de yapılması dinin sadece emirlerinin değil bu emirlerin dışında da Allah’la olan bağın

ve bağılılığın güçlenmesi açısından önemli bir yere sahip olduğunu düşünerek “İmkânım olduğu takdirde hac ibadeti dışında umre de yapmak isterim” maddesi karşısında öğrencilerin görüşlerini almak istedik. Bu maddeye öğrencilerin %4,0’ı “katılmıyorum”, %1,6’sı kararsızım ve %94,4 oranında “katılıyorum” yanıtını vererek farz ibadetin dışında da imkân dâhilinde nafile ibadete verdikleri önemi anlayabiliriz.

Öğrencilerin zekât ve kurban ibadetlerine dair görüşlerini önceki tablo ’de vermiştik. Bu tabloda farklı olarak öğrencilerin bu ibadetler karşısındaki davranışlarını da ölçmeye çalıştık. Öğrencilere yönelttiğimiz “Gücüm yettiği takdirde zekâtımı veririm” maddesine %2,8 “katılmıyorum”, %3,3 “kararsızım” ve %93,9 “katılıyorum” yanıtı verilmiştir. Yine öğrencilerimize yönelttiğimiz “İmkânım olduğu takdirde kurban keserim” maddesine %3,0 “katılmıyorum” , %4,7 “kararsızım” ve %92,3 “katılıyorum” yanıtı verilerek öğrencilerin imkânları olduğu takdirde hac ve zekât gibi mal ile yapılan ibadetleri de yapmak istedikleri %90 üzerinde olan bir oranla görülmektedir.

Tablo 32: “İmkânım Olduğu Sürece Hac İbadeti Dışında Umre De Yapmak İsterim “ Maddesinin “Cinsiyet” ile İlişkilendirilmesi

İmkânım Olduğu Sürece Hac İbadeti Dışında Umre De Yapmak İsterim		Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
Cinsiyet	Erkek	5,8	3,6	90,6	0,03
	Kadın	3,1	0,7	96,2	

--	--	--	--	--	--

Öğrencilerin “İmkânım olduğu takdirde hac ibadeti dışında umre de yapmak isterim” maddesini “cinsiyet” ile ilişkilendirdiğimizde Pearson Ki-Kare değeri anlamlı çıkmıştır. Ele aldığımız Tablo 32’ye göre kadın öğrencilerin erkeklere oranla bu ibadeti yapmaya daha fazla istekli olduğu kanısına varılmaktadır.

Tablo 33: İslam’ın beş şartı ve önemli bazı ibadetleri uygulama bakımından öğrencilerin durumlarının yaş açısından analizi

Beş Vakit Namazın Yalnızca Farzlarını Kılarım		Katılmıyorum	Karasızım	Katlıyorum	Pearson Ki-Kare
Yaş	17-25	64,2	16,1	19,6	0,006
	26-30	78,6	7,1	14,3	
	31-40	84,4	6,5	9,1	
	41 ve üzeri	88,0	4,0	8,0	

--	--	--	--	--	--

Tabloda 31’de ele aldığımız maddelerden “Beş vakit namazın yalnızca farzlarını kılarım” yargısını “yaş” değişkeni ile ilişkilendirdiğimizde öğrencilerin yaşlarının arttıkça namazın sadece farzlarını kılama davranışlarında azalma yaşadığını görmekteyiz. Nitekim “Beş vakit namazın yalnızca farzlarını kılarım” maddesi “17-25” yaş arasında %19,6 iken “41 ve üzeri” yaşa yaklaştıkça giderek azalarak %8,0’ı bulmuştur.

Tablo 34: “Beş Vakit Namazın Sünnetleri Dışında Nafile Namaz Kılarım.” Maddesinin “Yaş” ile İlişkilendirilmesi

Beş Vakit Namazın Sünnetleri Dışında Nafile Namaz Kılarım.		Katılmıyorum	Karasızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
Yaş	17-25	24,6	34,0	41,4	0,0001
	26-30	11,9	21,4	66,7	
	31-40	14,3	10,4	75,3	

	41 ve üzeri	8,0	8,0	84,0	

Tablo 31’de yer alan “Beş vakit namazın sünnetleri dışında nafile namaz kılarım.” maddesinin yaş ile ilişkisini Tablo 34 ile “Pearson Ki-Kare” testine tabi tuttuk. Buna göre öğrencilerin farz ve sünnetlerin dışında nafile namaz kılma oranları yaş ilerledikçe artmaktadır. Nitekim “17-25” yaş arası nafile namaz kılma ibadeti %41,4 iken “41 ve üzeri” yaş aralığında %84,0’a ulaşmaktadır.

Tablo 35: “Beş Vakit Namazın Sadece Farzlarını Kılarım” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” Maddesi ile İlişkilendirilmesi

Beş Vakit Namazın Sadece Farzlarını Kılarım		Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
Sınıf Düzeyi	Hazırlık	74,5	14,5	11,0	0,012
	1.SINIF	54,9	27,5	17,6	
	2.SINIF	64,9	14,0	21,1	

	3.SINIF	67,7	10,1	22,2	
	4.SINIF	77,8	9,0	13,2	

Tablo 31’de verilen “Beş Vakit Namazın Sadece Farzlarını Kılarım” maddesini “sınıf düzeyi” ile ilişkilendirdiğimizde öğrencilerin ilk ve son sınıfta bu yargıya karşı çıkma oranının yüksek, ara sınıflarda ise düşük olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında öğrencilerin almış oldukları din eğitiminin son senesinde öğrencilerin farz namazların dışında sünnetlere de verdikleri ehemmiyetin arttığını söylemek mümkündür.

Tablo 36: “Beş Vakit Namazın Sünnetleri Dışında Nafile Namaz Kılarım” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” Maddesi ile İlişkilendirilmesi

Beş Vakit Namazın Sünnetleri Dışında Nafile Namazı Kılarım	Katılmıyorum	Karasızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
---	---------------------	------------------	--------------------	------------------------

Sınıf Düzeyi	HAZIRLIK	34,5	31,0	34,5	0,0001
	1.SINIF	10,5	13,8	26,7	
	2.SINIF	21,1	35,1	43,9	
	3.SINIF	21,2	14,1	64,7	
	4.SINIF	13,2	26,3	60,5	

Tablo 31’de verilen “Beş Vakit Namazın Sünnetleri Dışında Nafile Namazı Kılarım” maddesini “sınıf düzeyi” ile ilişkilendirdiğimizde öğrencilerin son sınıfa yaklaştıkça nafile namaz kılma ibadetinde artış olduğunu söylemek mümkündür. Ancak söylediğimiz bu yargıya yalnızca 1. sınıf öğrencilerinde düzenli olarak yükselen oranlarda düştüğünü de eklememiz gerekmektedir. Bu tabloya bakılarak öğrencilerin almış oldukları din eğitimi ile birlikte nafile namazlara verilen önemin de arttığını söylemek mümkündür.

Tablo 37: “Beş Vakit Namazın Sünnetleri Dışında Nafile Namaz Kılarım” Maddesinin “Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?” Maddesi ile İlişkilendirilmesi

Beş Vakit Namazın Sünnetleri Dışında Nafile Namaz Kılarım	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
--	---------------------	-------------------	--------------------	------------------------

Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?	Evet	17,3	22,2	60,5	0,0001
	Hayır	24,9	33,7	41,4	

Tablo 31’de verilen “Beş Vakit Namazın Sünnetleri Dışında Nafile Namaz Kılarım” maddesini İlahiyat eğitimi öncesi alınan dini eğitimle ilişkilendirdiğimizde önceden din eğitimi alan öğrencilerin almayan öğrencilere kıyasla daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Tablo 37’ye bakılarak İlahiyat Fakültesine yerleşmeden alınan dini eğitimin nafile ibadetler üzerinde olumlu yansıması olduğu söylenebilir.

Tablo 38: İslam Dininde Önemli Olan Bazı Davranışların Yapılma Sıklığına Dair Öğrencilerin Görüşleri

	Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman
Her Namaz Sonrası Dua Ederim	0,5	0,9	11,9	33,3	53,4
Her İşe Besmele İle Başlarım	0,7	4	19,3	42,9	33,1
Sadaka Vermeye Özen Gösteririm	0,9	4	21,9	37,8	35,4
Emaneti Korurum	0,5	0,5	2,8	17	79,3
Her İşimde Adaleti Gözetmeyi Öncelerim	6,1	0,2	3,7	26,1	63,9
Verdiğim Sözleri Tutarım	1,4	0,7	3,7	26,8	67,4
Kazancımın Helal Olmasına Dikkat Ederim	0,9	0,7	1,9	15,6	80,9

Tablo 38’de üniversite öğrencilerinin İslam dininde salih amel olarak adlandırılan bazı davranışların uygulanma sıklıklarına dair bilgiler verilmiştir. Buna göre “Her namaz sonrası dua ederim” maddesine %0,5 “hiç”, %0,9 “nadiren”, %11,9 “bazen”, %33,3 “sıklıkla”, ve %54,4 “her zaman” seçeneği işaretlenmiştir. Buna göre öğrencilerin namaz sonrası dua etme sıklığı “her zaman” maddesinde en yüksek değeri almış olsa da bu değer çok yüksek olmadığını görmekteyiz. Peygamberimizin sünnetlerinden biri olan besmele konusunu “Her işe besmele ile başlarım” maddesiyle ele aldık. Bu maddeye %0,7 “hiç”, %4 “nadiren”, %19,3 “bazen”, %42,9 “sıklıkla” ve %33,1 “her zaman” yanıtı verilmiştir. Bu maddeye göre öğrencilerin cevapları “bazen” seçeneğinde çoğunluklu olarak toplanmıştır.

Öğrencilerin “Sadaka vermeye özen gösteririm” maddesinde işaretledikleri en yüksek seçenek %37,8 ile “sıklıkla” seçeneği iken “Emaneti korurum” maddesine verdikleri en yüksek oran %79,3 ile “her zaman” seçeneği olmuştur. En güzel örneği Peygamberimiz olan adalet konusunu öğrencilere “Her işimde adaleti gözetmeyi öncelerim” maddesi ile ele aldık. Bu maddeye %6,1 ile “hiç”, %0,2 “nadiren”, %3,7 “bazen”, %26,1 “sıklıkla” ve %63,9 “her zaman” seçeneğini işaretlemişlerdir.

Peygamberimizin risâletinden önce dahi bilinen en önemli özelliklerinden olan güvenilir, doğru sözlü olma ve verilen sözü tutma gibi erdemlerin yerine getirilmesi ile ilgili “Verdiğim sözleri tutarım” maddesini yönelttik. Öğrenciler bu maddeye %1,4 “hiç”, %0,7 “nadiren”, %3,7 “bazen”, %26,8 “sıklıkla” ve %67,4 “her zaman” yanıtı vermişlerdir. Tablo 61’in son maddesi olan “Kazancımın helal olmasına dikkat ederim” yargısına öğrencilerin %0,9’uzu “hiç”, %0,7 “nadiren”, %1,9 “bazen”, %15,6 “sıklıkla” ve %80,9 gibi büyük bir oranla “her zaman” yanıtı vermişlerdir. Bu madde Tablo 61’in en yüksek değerle “her zaman” seçeneği olarak görünmektedir.

Tablo 39: “Her İşe Besmele İle Başlarım” Maddesinin “Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?” Maddesi ile İlişkisi

Her İşe Besmele İle Başlarım		Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman	Pearson Ki-Kare
Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?	Evet	0,0	3,6	15,3	45,2	35,9	0,024
	Hayır	1,7	4,4	24,9	39,8	29,3	

Öğrencilerin Tablo 38’de ele aldığımız bazı maddeleri çeşitli değişkenlerle Pearson Ki-Kare testine tabi tuttuk. Çıkan sonuçlar içerisinde 0,05’ten düşük değer olarak anlamlı ilişki ortaya çıkan değişken “Fakülte haricinde din eğitimi aldınız mı?”

oldu. Tablo 62'ye göre Fakülte haricinde din eğitimi alan öğrencilerin her işe besmele ile başlama oranı başlamayanların oranına göre daha yüksek çıkmaktadır. Nitekim eğitim alan öğrencilerin bu davranışı “her zaman” yerine getirme sıklığı %35,9 iken almayan öğrencilerin bu davranışı “her zaman” yapma sıklığı %29,3'e kadar düşmüştür.

Tablo 40: Öğrencilerin İslam'ın Şartı Olan Bazı İbadetlerin Yapılma Sıklığına Dair Durumları

	HİÇ	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman
Farz olan beş vakit namazımı kılarım	1,2	5,1	11,9	27,3	54,5
Ramazan orucumu tutarım	0,9	2,3	3	7,5	86,2

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin İslam'ın şartlarından olan namaz ve oruç ve ibadetleri hakkındaki görüş ve hayata yansıyor yansımadağına dair görüşleri incelemiştik. Bu tablo ile bu ibadetlerin yapılma sıklıklarına ilişkin görüşleri ele almaya çalışacağız. Tablo 40'ın ilki olan “Farz olan beş vakit namazımı kılarım” maddesine %1,2 “hiç”, %5,1 “nadiren” %11,9 “bazen” %27,3 sıklıkla ve %54,5 oranında “her zaman” yanıtı verilmiştir. Farz olan beş vakit namaz dışında kalan ve tabloda “Ramazan orucumu tutarım” olarak öğrencilere yönelttiğimiz maddeye %0,9 “hiç”, %2,3 “nadiren”, %3 “bazen”, %7,5 “sıklıkla” ve %86,2 “her zaman” yanıtı verilmiştir. Bu verilere göre farz namazların kılınma sıklığı en fazla “her zaman” olan seçenek olmuştur. Zira bu tabloda işaretlenen iki maddenin sonuçları kanımızca ilgi çekici niteliktedir. Öğrencilerin farz namazlarını kılma sıklığı %54,5 oranında “her zaman” seçeneği iken ramazan oruçlarını tutma sıklığı %86,2 olarak “her zaman” seçeneği olmuştur.

Tablo 41: “Farz Olan Beş Vakit Namazı Kılarım” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” Maddesi ile İlişkilendirilmesi

Farz Olan Beş Vakit Namazı Kılarım		Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman	Pearson Ki-Kare
Sınıf Düzeyi	Hazırlık	1,8	7,3	16,4	34,5	40,0	0,006
	1. Sınıf	2,0	5,9	19,6	29,4	43,1	
	2. Sınıf	3,5	8,8	12,3	33,3	42,1	
	3. Sınıf	1,0	3,0	10,1	34,3	51,5	
	4. Sınıf	1,2	5,1	11,9	27,3	54,5	

--	--	--	--	--	--	--	--

Tablo 40’da verilen “Farz olan beş vakit namazımı kılarım” maddesinin “sınıf düzeyi” ile olan ilişkisini Pearson Ki-Kare testine tabi tutarak ele aldık. Tablo 41’de görüldüğü üzere öğrencilerin beş vakit namaz kılma sıklığı “hazırlık” düzeyinde %40,0 ile “her zaman”, “1. Sınıf” düzeyinde %43,1, “2. Sınıf” düzeyinde %42,1, “3.sınıf” düzeyinde %42,1, ve son sınıfta %51,5 olmuştur. Tablo 44’ten çıkaracağımız ilk sonuç öğrencilerin beş vakit namazlarını her zaman yerine getirme oranlarının ankete katılan öğrencilerin yarısını dahi geçmediğidir. Bunun yanında öğrenciler hazırlık düzeyinde beş vakit namazlarını %40 oranlarında kılariken bu oran son sınıfta %51’e kadar çıkmıştır. Buna göre öğrencilerin sınıf düzeyi arttıkça beş vakit namazlarını her zaman kılma oranları da yükselmiştir

Tablo 42: “Farz Olan Beş Vakit Namazı Kılarım” Maddesinin “Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?” Maddesi İle İlişkilendirilmesi

Farz Olan Beş Vakit Namazı Kılarım		Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman	Pearson Ki-Kare
		Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?	Evet	0,8	2,4	7,3	
Hayır	1,7		8,8	18,2	,7	42,5	

--	--	--	--	--	--	--	--

Tablo 40’da ele aldığımız “farz olan beş vakit namazı kılarım” maddesinin “fakülte haricinde din eğitimi aldınız mı?” maddesiyle olan ilişkisini Pearson Ki-Kare testi ele aldık. Tabloda fakülte harici din eğitimi alan öğrencilerin beş vakit namaz kılma oranları %63,3 olarak tespit edilirken din eğitimi almayan öğrencilerin beş vakit namaz kılma oranı %42,5 olmuştur. Buna göre fakülte harici alınan din eğitiminin farz olan beş vakit namazı kılmaya olumlu etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 43: “Ramazan Orucumu Tutarım” Maddesinin “Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?” Maddesi ile İlişkilendirilmesi

Ramazan Orucumu Tutarım		Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman	Pearson Ki-Kare
Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?	Evet	0,4	1,2	2,0	6,0	90,3	0,047
	Hayır	1,7	3,9	4,4	9,4	80,7	

Tablo 43’de ele aldığımız ikinci madde olan “Ramazan Orucumu Tutarım” yargısının “Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?” maddesiyle olan ilişkisini Pearson Ki-Kare testine tabi tutarak ele aldık. Tablo 46’ya göre öğrencilerin almış oldukları din eğitimi ile oruç tutma oranlarının ilişkisi %90,3 iken din eğitimi almayan öğrencilerin ramazan orucunu tutma oranları %80,7 olmaktadır. Her iki değer arasında uçurum olmasa dahi bir önceki tabloyu da ele alarak şu yorumları yapmak mümkündür: öğrencilerin çoğunluğu beş vakit namaz kılma ibadetini “ her zaman” yapma sıklığı %64’ü bulamazken ramazan orucunu kılma oranı %90’a ulaşmaktadır.

Tablo 44: “İslam Dininde Namaz Farz Bir İbarettir” Maddesinin “Farz Olan Beş Vakit Namazımı Kılarım” Maddesi ile İlişkilendirilmesi

İslam Dininde Namaz Farz Bir İbarettir		Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman	Pearson Ki-Kare
Farz Olan Beş Vakit Namazımı Kılarım	Katılmıyorum	4,8	14,3	9,5	33,3	38,1	0,0001

	Kararsızım	33,3	0,0	11,1	11,2	44,4
	Katılıyorum	0,3	4,8	12,0	27,3	55,6

Bir önceki başlıkta ele aldığımız husus öğrencilerin kabul ettikleri inançlarının davranışları ile olan ilişkisi idi. Bu başlıkla öğrencilerin “İslam Dininde Namaz Farz Bir İbarettir” kabullerinin “Farz Olan Beş Vakit Namazımı Kılarım” davranışı ile uyumunu ele alacağız. Tabloda da görüldüğü üzere öğrencilerin kabulleri ile davranışa yansıma arasında olan ilişkinin en yüksek olduğu seçenek “katılıyorum” olmuştur. Bunun yanında öğrencilerin farz ibadet kabulünün davranışlara yansımama oranı %38,1 olarak “katılmıyorum” seçeneği işaretlenerek azımsanamayacak bir çoğunluktadır.

Tablo 45: Öğrencilerin Bazı Nafile İbadetleri Yapma Sıklıkları

	Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman
Nafile Namazlarımı Kılarım	6,3	17,2	48,3	14,5	13,8
Nafile Oruç Tutarım	4,2	13,5	36,1	15,2	31

Sadaka Vermeye Özen Gösteririm	0,9	4	21,9	37,8	35,4

Öğrencilerin farz ibadetlerin yanı sıra nafîle ibadetlerin hakkındaki görüşleri ve bu tutumlarını gösteren verileri ele almıştık. Biz Tablo 45 ile bu nafîle ibadetlerin hangi sıklıkla yerine getirdiğini belirlemeye çalışacağız. Tablonun ilk maddesi olan “Nafîle namazlarımı kılarım” yargısına %6,3 “hiç”, %17,2 “nadiren”, %48,3 “bazen”, %14,5 “sıklıkla ve %13,8 “her zaman” yanıtını vermiştir. Bu yanıtları inceleyecek olursak İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerin nafîle namaz kılma sıklıklarının en yüksek olduğu seçenek %48,3 oranıyla “bazen” olmuştur. Yine bu namazları “her zaman” kılanların “hiç” kılmayanların oranının iki katından fazla olduğu söylenebilir.

Tablo 45’in ikinci maddesi olan “Nafîle oruç tutarım” yargısına %4,2 “hiç”, %13,5 “nadiren”, %36,1 “bazen”, %15,2 “sıklıkla ve %31 “her zaman” yanıtını vermiştir. Bu verilere göre nafîle oruç tutanların oranının en yüksek olduğu seçenek %36,1 ile “bazen” olmuştur. İlk iki madde ile ilgili şu yorumu yapmak mümkün gözükecektir: nafîle namaz kılınma sıklığının oranı nafîle oruç tutma sıklığından daha fazladır. Tablomuzun üçüncü maddesi olan “Sadaka vermeye özen gösteririm” maddesine %0,9 “hiç”, %4 “nadiren”, %21,9 “bazen”, %37,8 “sıklıkla” ve %35,4 “her zaman” seçeneği işaretlenmiştir. Bu verilere göre öğrencilerin sadaka verme sıklıkları en fazla “sıklıkla” seçeneğinde toplanmıştır.

Tablo 46: “Nafîle Namazlarımı Kılarım” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” ile İlişkilendirilmesi

Nafîle Namazlarımı Kılarım	Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman	Pearson Ki-Kare
---------------------------------------	------------	----------------	--------------	-----------------	------------------	------------------------

Sınıf Düzeyi	Hazırlık	10,9	18,2	52,7	9,1	9,1	0,0001
	1.sınıf	19,6	13,7	43,1	13,7	9,8	
	2.sınıf	8,8	17,5	47,4	19,3	7	
	3.sınıf	4	18,2	61,6	6,1	10,1	
	4.sınıf	6,3	17,2	48,3	14,5	13,8	

Öğrencilerin Tablo 45’te verilen “Nafile Namazlarımı Kılarım” maddesini “Sınıf Düzeyi” ile olan ilişkisini belirlemek amacıyla Pearson Ki-Kare testine tabi tuttuğumuzda öğrencilerin sınıf düzeylerinin arttıkça nafile namaz kılma eğilimlerinin de arttığını görmekteyiz.

Tablo 47: “Nafile Namazlarımı Kılarım” Maddesinin “Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?” İle İlişkilendirilmesi

Nafile Namazlarımı Kılarım	Hiç	Nadi	ren	Baze	n	Sıklı	kla	Zam	Ki-
-----------------------------------	------------	-------------	------------	-------------	----------	--------------	------------	------------	------------

Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?	Evet	4,4	14,2	48,4	16,5	16,5	0,02
	Hayır	8,8	21,5	48,1	11,6	9,9	

“Nafile namazlarımı kılarım” maddesini İlahiyat Fakültesi öncesinde alınan “din eğitimi” ile Tablo 47’de ilişkilendirdik. Öğrencilerin almış oldukları din eğitimlerinin nafile namaz gibi ibadetlerin yapılma sıklığında artışı sağladığını söyleyebiliriz. Zira din eğitimi alan öğrencilerin nafile namaz kılma sıklığı en yüksek %16,5 iken almayanların oranı %9,9 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 48: “Nafile Oruç Tutarım” Maddesinin “Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?” İle İlişkilendirilmesi

Nafile Oruç Tutarım		Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman	Pearson Ki-Kare
Fakülte Haricinde Din Eğitimi Aldınız Mı?	Evet	2,4	13,7	41,5	12,5	29,8	0,016
	Hayır	6,6	13,3	,7	18,8	32,6	

Tablo 45’te verilen “Nafile oruç tutarım” maddesinin İlahiyat Fakültesi öncesinde alınan din eğitimi ile ilişkilendirdiğimizde öğrencilerin almış oldukları din eğitimlerinin etkisinin tam tersi bir sonuç doğurduğunu gözlemlemekteyiz. Buna göre din eğitimi alan öğrenciler almayan öğrencilere nazaran daha az nafile oruç tutmaktadır. Nitekim Tabloda 48’de belirttiğimiz üzere din eğitimi alan öğrencilerin nafile oruç tutma oranı %29,8 iken almayan öğrencilerin oruç tutma oranı %32,6’dır.

Tablo 49: “Sadaka Vermeye Özen Gösteririm” Maddesinin Sınıf Düzeyi İle İlişkilendirilmesi

Sadaka Vermeye Özen Gösteririm		Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman	Pearson Ki-Kare
Sınıf Düzeyi	Hazırlık	1,8	7,3	30,9	34,5	25,5	0,019
	1.sınıf	2,0	9,8	33,3	27,5	27,5	
	2.sınıf	1,8	3,5	24,6	40,4	29,8	
	3.sınıf	1	4	14,1	45,5	35,4	
	4.sınıf	0,9	4	21,9	37,8	35,4	

Öğrencilerin Tablo 45’te verilen “Sadaka Vermeye Özen Gösteririm” maddesinin “sınıf düzeyi” ile olan ilişkisini incelediğimizde sınıf düzeyi arttıkça sadaka

verme davranışının “her zaman” yapılma sıklığının giderek artarken “hiç” yapılmama sıklığı da giderek azalmaktadır. Buna göre öğrencilerin almış oldukları eğitim düzeyi artarken nafile ibadetlerinde olumlu yönde ilerleme olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 50: Dini Ritüellerin Öğrencilere Etkisi

	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
Dini etkinliklere katıldığımda gerçekten zevk alırım	3,5	9,6	86,9
Ezan, dua veya ayet gibi dini okumaları dinlediğimde duygulanırım	6,8	6,1	87,2
Dini inancın insanlara yararından çok zararı olduğunu düşünüyorum.	86,2	3,5	10,3

Dini ritüellerin İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerindeki etkilerinin olumlu ya da olumsuz ne tür sonuç doğurduğunu öğrenmek için Tablo 50’de üç maddeye yer verdik. Bunlardan ilki olan “Dini etkinliklere katıldığımda gerçekten zevk alırım” maddesine %3’5 “katılmıyorum” %9,6 “kararsızım”, %86,9 “katılıyorum” cevabını vererek büyük bir oranda dini ritüellerin öğrencilere zevk verdiği sonucu çıkarılmıştır. “Ezan, dua veya ayet gibi dini okumaları dinlediğimde duygulanırım” maddesine öğrencilerin %6,8’i “katılmıyorum”, %6,1’i “kararsızım” ve %87,2’si “katılıyorum” seçeneğini işaretleyerek dini imgelerin öğrencilerin ruhlarına büyük ölçüde etki ettiği yargısına varmamızı sağlamıştır.

Tablo 50’nin son maddesi olan “Dini inancın insanlara yararından çok zararı olduğunu düşünüyorum.” Yargısına öğrencilerin %86,2’si “katılmıyorum”, %3,5’i “kararsızım” ve %10,3’ü “katılmıyorum cevabını vermiştir. Bu maddeye göre İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin %86,2 gibi büyük bir çoğunluğu inançlarının insana zarar verdiği görüşünü reddederken %10,3 gibi azımsanamayacak

bir çoğunluğun ise inancın kendilerine yarardan çok zararları olduğunu düşündükleri kanısına varmamızı sağlamıştır.

Tablo 51: “Dini Etkinliklere Katıldığında Gerçekten Zevk Alırım “ Maddesinin “Yaş” ile İlişkilendirilmesi

Dini Etkinliklere Katıldığında Gerçekten Zevk Alırım		Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
Yaş	17-25	4,6	12,6	82,8	0,026
	26-30	0,0	2,4	97,6	
	31-40	1,3	2,6	96,1	
	41 Ve Üzeri	4,0	8,0	88,0	

Öğrencilerin “Dini etkinliklere katıldığında gerçekten zevk alırım” maddesini Tablo 51’de “yaş” ile ilişkilendirdiğimizde 26-40 yaş arasının genç yaş ve orta yaşa nazaran daha yüksek çıktığını görmekteyiz. Nitekim öğrencilerin dini etkinliklere katılma oranı “17-25” yaş arası %82,8 ve “41 ve üzeri” için %88,0 iken 26-40 yaş arası ortalama %96 civarındadır.

Tablo 52: “Dini Etkinliklere Katıldığında Gerçekten Zevk Alırım “ Maddesinin “Cinsiyet” ile İlişkilendirilmesi

Dini Etkinliklere Katıldığında Gerçekten Zevk Alırım		Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
Cinsiyet	Erkek	2,2	1,5	96,3	0,041
	Kadın	3,1	7,5	89,5	

Öğrencilerin “Dini etkinliklere katıldığında gerçekten zevk alırım” maddesini cinsiyet ile ilişkilendirdiğimizde Tablo 52’de görüldüğü üzere erkeklerin kadınlara oranla daha fazla zevk aldığına işaret etmektedir.

Tablo 53: Öğrencilerin Allah'a Olan Bağlılıklarının Davranışlar Üzerindeki Sıklığına Dair Tutumları

	Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman
Allaha karşı gelme endişesi davranışlarımda etkili olur	1,2	0,5	4	18,6	75,8
Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissederim	0,7	1,4	7,5	19,3	71,1
Bir günah işlediğimde hemen pişmanlık duyar ve Allahtan beni bağışlamasını dilerim	0,5	1,6	4,4	25,6	67,8

Tablo 53'te İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin Allah'a olan bağlılıklarını üç maddeyle ele aldık. Bu bağlılığın ne derece ve sıklıkla davranışlara yansıdığı çalışmamız için önem arz etmektedir. "Allaha karşı gelme endişesi davranışlarımda etkili olur." maddesine %1,2 "hiç", %0,5 "nadiren", %4 "bazen", %18,6 "sıklıkla" ve %75,8 "her zaman" seçeneği işaretlenmiştir. Bu verilere bakılarak öğrencilerin Allah ile olan bağlarının zayıflaması korkusuyla davranışlarına etkisi "her zaman" seçeneğinde yığılmaktadır.

"Allah bana çok yakın olduğunu hissederim" maddesine öğrenciler %0,7 "hiç", %1,4 "nadiren", %7,5 "bazen", %19,3 "sıklıkla" ve %71,1 "her zaman" seçeneği işaretlenmiştir. Allah'ın her zaman kulun yanında olduğu ve en zor zamanlarda, en büyük hatalarda dahi kulunu yalnız bırakmayarak tövbe kapısının her daim açık olduğunu bilmekteyiz. Buna göre İlahiyat Fakültesi öğrencileri

"Bir günah işlediğimde hemen pişmanlık duyar ve Allahtan beni bağışlamasını dilerim" maddesiyle %0,5 "hiç", %1,6 "nadiren", %4,4 "bazen", %26,6 "sıklıkla" ve %67,8 oranı ile "her zaman" yanıtını vermiştir. Son maddeyi inceleyecek olursak yığılan seçeneğin "her zaman" olduğunu görürüz ancak bu seçeneğin oranının %70'i geçemediğini de belirtmemiz gerekir. Zira öğrencilerin hata anında Allah'a sığınma ve yalnızca ondan bağışlanma dileme oranı yüksek çıkmamıştır. Yine bu üç maddeyi ele alacak olursak içlerinde "hiç" yanıtının en çok verildiği madde "Allaha karşı gelme endişesi davranışlarımda etkili olur" olmuştur.

6.4. Öğrencilerin Almış Oldukları Din Eğitiminin Dini Yaşamının Pratik Boyutuna Etkisi

Tablo 54: Öğrencilerin Aldıkları Eğitimin İnançlarına Etkisine Dair Görüşleri

	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum
İlahiyat Fakültesinde aldığım din eğitimi inancıma olan samimiyet ve bağlılığımı arttırdı.	12,8	24,5	62,7
İlahiyat Fakültesinde aldığım din eğitimi inancımı olumsuz yönde etkiledi	68,3	16,1	15,6
İlahiyat Fakültesinde aldığım din eğitimi sayesinde amellerimin arttığını düşünüyorum.	20,3	30,8	49,0

Farklı çevrelerde yetişen öğrencilerin İlahiyat Fakültesinde almış oldukları eğitimle inançlarının ne derece değiştiğini ve hangi yönde etkilendiğini öğrenmek öğrencilerin iman ve amel ile ilgili konularda ortaya koydukları görüşlerini de değerlendirmemiz açısından önem arz etmektedir. Bu konuyla ilgili Tablo 54’te üç maddeye yer verdik. Bunlardan ilki olan “İlahiyat Fakültesinde aldığım din eğitimi inancıma olan samimiyet ve bağlılığımı arttırdı.” maddesine %12,8 oranında “katılmıyorum”, %24,5 “kararsızım” ve %62,7 oranında “katılıyorum” yanıtı

verilmiştir. Bu yanıtı değerlendirecek olursak İlahiyat fakültesinde alınan din eğitiminin öğrencilerin inançlarına olan samimiyetlerinin artma oranının kanımızca çok fazla olmadığıdır.

“İlahiyat Fakültesinde aldığım din eğitimi inancımı olumsuz yönde etkiledi” maddesine öğrenciler %68,3 oranında “katılmıyorum”, %16,1 “kararsızım” ve %15,6 “katılıyorum” yanıtını vermiştir. Bu verilere göre öğrenciler, almış oldukları din eğitiminin inançlarını olumsuz yönde etkileme maddesine %68,3 oranında karşı çıkmıştır. Alınan din eğitimi sonrası kazanılan bilgilerin hayata yansımaları olan ameller ile ilgili tutumları “İlahiyat Fakültesinde aldığım din eğitimi sayesinde amellerimin arttığını düşünüyorum.” Maddesiyle incelemeye çalıştık. Bu maddeye göre öğrencilerin %20,3’ü “katılmıyorum”, %30,8’i “kararsızım” ve %49,0 “katılıyorum” yanıtını vermiştir. Kanımızca bu maddeye verilen yanıtlar çarpıcı niteliktedir. Nitekim İlahiyat fakültesinde alınan din eğitimi maksimum seviyede din eğitimi veren herhangi bir liseden daha yoğun ve fazladır. Bu eğitime rağmen öğrencilerin amellerinde %50’yi bulmayan bir artış olduğunu Tablo 54’te görmekteyiz.

Tablo 55: “İlahiyat Fakültesinde Aldığım Eğitim İnancımı Olumsuz Yönde Etkiledi” Maddesinin “Cinsiyet” Maddesi ile İlişkilendirilmesi

İlahiyat Fakültesinde Aldığım Eğitim İnancımı Olumsuz Yönde Etkiledi		Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Pearson Ki-Kare
Cinsiyet	Erkek	58,0	26,1	15,9	0,0001

	Kadın	73,2	11,3	15,5	
--	--------------	------	------	------	--

Tablo 55’te verilen “İlahiyat Fakültesinde aldığım din eğitimi inancımı olumsuz yönde etkiledi” maddesini “cinsiyet” değişkeni ile ilişkilendirdiğimizde bu yargıya karşı çıkan erkek sayısının kadın sayısının oranından daha düşük olduğunu söylememiz mümkündür.

Tablo 56: Alınan Dini Eğitiminin Öğrenci Davranışlarına Olan Etkisi

İnancım davranışlarımla uyumludur.	Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman
		0,9	3,5	13,3	44,8

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin geleceğin “geleceğin din insanları” olacaklarını göz önünde bulundurarak almış oldukları din eğitimine binaen öğrenmiş oldukları bilgilerin yüzde kaç oranında hayatlarına yansıdığı hakkındaki görüşleri için “İnancım davranışlarımla uyumludur” maddesini yönelttik. Öğrencilerin bu maddeye vermiş olduğu cevaplar dikkat çekici niteliktedir. Tablo 56’ya göre öğrenciler vermiş olduğumuz maddeye %0,9 oranında “hiç”, %3,5 oranında “nadiren”, %13,3 “bazen”, %44,8 “sıklıkla” ve %37,5 ile “her zaman” seçeneğini işaretlemiştir. Bu verilere göre İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin inançlarının davranışlarına yansıma yığılımı “sıklıkla” seçeneğindedir. Sıklıkla ve her zaman seçeneklerine birlikte ele aldığımızda toplamda % 84,3 gibi bir oran oluşmaktadır ki, bu da inancın amele yansımalarının büyük bir oran olduğunu göstermektedir.

Tablo 57: Öğrencilerin Aldıkları Eğitimin Ahlaki Davranışlara Yansıma Sıklığına Dair Görüşlerin Alınması

	Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman
Doğru sözlü olmaya gayret ederim	1,2	0,5	5,6	30,1	62,7
Emaneti korurum	0,5	0,5	2,8	17	79,3
Her işimde adaleti gözetmeyi öncelerim	6,1	0,2	3,7	26,1	63,9
Verdiğim sözleri tutarım	1,4	0,7	3,7	26,8	67,4
Kul hakkına girmemeye özen gösteririm	0,9	1,4	3	22,8	71,8

Öğrencilerin almış oldukları dini bilgilerin davranışlarına yansımalarının ibadet boyutuna önceki tablolarda değinmiştik. Bu Tablo 57’de bu davranışların ahlak boyutuna değinmeye çalıştık. Bu tablonun ilk maddesi olan “Doğru sözlü olmaya gayret ederim” yargısına %1,2 “hiç”, %0,5 “nadiren”, %5,6 “bazen”, %30,1 “sıklıkla” ve %62,7 “her zaman” yanıtı verilerek öğrencilerin %62,7’sinin hayatının her anında doğru sözlü olmaya gayret ettiklerini görmekteyiz. Bir diğer maddemiz olan “Emaneti korurum” yargısına %0,5 “hiç”, %0,5 “nadiren”, %2,8 “bazen”, %17 “sıklıkla ve %79,3 oranında “her zaman” yanıtı verilmiştir. Bu verilere göre öğrencilerin emaneti koruma davranışının en fazla yığıldığı yanıt %79,3 ile “her zaman” yanıtı olmuştur.

Öğrencilerin günlük hayatta adaletle verdikleri önem ve bu önemin davranışlara yansımalarını ölçmek için öğrencilere “Her işimde adaleti gözetmeyi öncelerim” maddesini yönelttik. Bu maddeye %6,1 “hiç”, %0,2 “nadiren”, %3,7 “bazen”, %26,1 “sıklıkla” ve %63,9 “her zaman” yanıtı verilmiştir. Bu madde öğrencilerin namaz kılma, oruç tutma, nafile ibadet yapma ve emaneti koruma gibi davranışlar içerisinde en düşük yüzdelerden birini almıştır. “Verdiğim sözleri tutarım” maddesine öğrenciler %1,4 “hiç”, %0,7 “nadiren”, %3,7 “bazen”, %26,8 “sıklıkla” ve %67,4 oranında “her zaman” yanıtını vermişlerdir. Bu madde için en yüksek oran %67,4 ile “her zaman” maddesinde

toplansa da yığılan bu oran kanımızca dini bilginin davranışlara yansımaları noktasında en düşük oranlardan biri olarak görülmektedir.

Tablo 58: “Doğru Sözlü Olmaya Gayret Ederim” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” ile İlişkilendirilmesi

Doğru Sözlü Olmaya Gayret Ederim		Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman	Pearson Ki-Kare
Sınıf Düzeyi	Hazırlık	1,8	0,0	9,1	38,2	50,9	0,001
	1.Sınıf	2,0	0,0	5,9	43,1	49,0	

	2.Sınıf	3,5	0,0	15,8	,1	52,6	
	3.Sınıf	1,0	2,0	3,0	25,3	68,7	
	4.Sınıf	0,0	0,0	2,4	26,9	70,7	

Öğrencilerin Tablo 57’de “Doğru sözlü olmaya gayret ederim” maddesine verdikleri yanıtları “sınıf düzeyi” ile ilişkilendirdik. Tablo 58’de de görüldüğü üzere öğrencilerin doğru sözlü olmaya verdikleri gayret sınıf düzeyinin artmasıyla doğru orantılıdır. Nitekim öğrenciler hazırlık sınıfında bu davranış için %50,9 oranında gayret sarf ederken 4. Sınıfa ulaştıklarında bu oran %70,7’yi bulmaktadır.

Tablo 59: “Her İşimde Adaletli Gözetmeyi Öncelerim” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” ile İlişkilendirilmesi

Her İşimde Adaletli Gözetmeyi Öncelerim	Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman	Pearson Ki-Kare
--	------------	----------------	--------------	-----------------	------------------	------------------------

Sınıf Düzeyi	Hazırlık	5,5	0,0	9,1	27,3	58,2	0,025
	1.Sınıf	3,9	0,0	7,8	37,3	51,0	
	2.Sınıf	14,0	0,0	1,8	29,8	54,4	
	3.Sınıf	4,0	1,0	4,0	25,3	65,7	
	4.Sınıf	5,4	0,0	1,2	21,6	71,9	

Tablo 57'nin üçüncü maddesi olan "Her İşimde Adaletli Gözetmeyi Öncelerim" yargısını "sınıf düzeyi" ile ilişkilendirdik. Tablo 59'da da belirttiğimiz üzere öğrencilerin adaletli olma sıklıkları "hazırlık" sınıfında %58,2 ile "her zaman" iken "1. Sınıf" düzeyinde %51,0, "2. Sınıf" düzeyinde %54,4, "3. Sınıf" düzeyinde %65,7 ve son sınıfta %71,9 olmuştur. Bu tabloya bakılarak % 58,2 ile başlayan oranın son sınıfa ulaştığında %71,9'a yükseldiği sonucunu çıkarabiliriz.

Tablo 60: “Verdiğim Sözleri Tutarım” Maddesinin “Sınıf Düzeyi” ile İlişkilendirilmesi

Verdiğim Sözleri Tutarım		Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman	Pearson Ki-Kare
Sınıf Düzeyi	Hazırlık	3,6	0,0	5,5	34,5	56,4	0,02
	1.Sınıf	2,0	0,0	7,8	39,2	51,0	
	2.Sınıf	3,5	1,8	7,0	22,8	64,9	
	3.Sınıf	1,0	2,0	3,0	25,3	68,7	

	4.Sınıf	0,0	0,0	1,2	22,8	76,0	
--	----------------	-----	-----	-----	------	------	--

Tablo 57'nin dördüncü maddesinde verilen "Verdiğim Sözleri Tutarım" yargısı "hazırlık" sınıfı öğrencileri ile %0,02 oranında "her zaman" yanıtı iken "1.sınıfta" %51,0, "2. Sınıfta"%64,9 "3. Sınıf" düzeyinde %68,7 ve "4. Sınıf" düzeyinde %76,0 olmuştur. Tablo 52'yi ilişkilendirdiğimiz diğer değişkenler ile birlikte genel analizini yapacak olursak öğrencilerin bazı olumlu ahlaki davranışlarda hazırlık sınıfı ile %50 civarında başlayan oranların son sınıfa ulaştığında %70'in üzerinde olarak arttığını söylemek mümkündür.

Tablo 61:” İnançım Davranışlarımla Uyumludur” Maddesinin Sınıf Düzeyi ile İlişkilendirilmesi

İnançım Davranışlarımla Uyumludur		hiç	nadiren	bazen	sıklıkla	her zaman	Pearson Ki-Kare
		Hazırlık	1,8	0,0	18,2	54,5	
1.Sınıf	0,0	7,8	19,6	45,1	27,5		

	2.Sınıf	0,0	5,3	26,3	,1	40,4	
	3.Sınıf	0,0	5,1	10,1	51,5	33,3	
	4.Sınıf	0,9	3,5	13,3	44,8	37,5	

Öğrencilere yönelttiğimiz “İnancım Davranışlarımla Uyumludur” yargısını “sınıf düzeyi” ile olan ilişkisini Tablo 61’de ele aldık. Buna göre öğrencilerin inançlarının davranışları ile uyumlu olma sıklığı “hazırlık” düzeyinde %25,5 ile “her zaman”, “2. Sınıf” düzeyinde %27,5 “3. Sınıf” düzeyinde %40,4 “3. Sınıf” düzeyinde %33,3 ve son sınıfta %37,5 oranındadır. Ele aldığımız bu tabloya incelediğimizde öğrencilerin inançlarının davranışlarına yansıma sıklığı çoğunlukla “sıklıkla” seçeneğinde toplandığını görürüz. Bunun yanında öğrencilerin kabul ettikleri inançlarının davranışlarına yansıma oranlarının da farklı maddelere oranla daha düşük olduğu da önemli bir husustur.

Tablo 62: Alınan Din Eğitimi Sonrası Öğrencilerin Yasaklar Konusundaki Tutumları

	Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman
Büyük günahları işlemekten kaçınırım	0,2	1,4	3	22,6	72,7
Faiz ve çeşitlerinden uzak dururum	8,4	1,4	3,7	17,5	69
Alkollü içerikleri kullanırım	75,3	1,2	3,3	6,5	13,8

Kul hakkına girmemeye özen gösteririm	0,9	1,4	3	22,8	71,8
Gerekli olduğunu düşündüğüm zamanlarda yalan söylediğim olur	24,9	37,5	23,8	6,1	7,7

Öğrencilerin din eğitimi aldıktan sonra İslam dininin yasaklarına olan tutumlarının ne sıklıkla yapıldığı ya da bunlardan hangi sıklıklarla kaçınıldığını Tablo 62 ile ele aldık. Tablo 62’ye göre öğrenciler “Büyük günahları işlemekten kaçınırım” maddesine %0,2 ile “hiç”, %1,4 ile “nadiren”, %3 ile “bazen”, %22,6 “sıklıkla ve %72,7 ile “her zaman” yanıtını vermişlerdir. Dinimizin kesin olarak yasakladığı faiz ile ilgili konuyu “Faiz ve çeşitlerinden uzak dururum” maddesiyle ele aldık. Öğrencilerin bu maddeye %8,4 “hiç”, %1,4 “nadiren”, %3,7 “bazen”, %17,5 “sıklıkla ve %69 oranında “her zaman” yanıtını verdiğini görmekteyiz. Dinin kesin yasaklarından olan faiz konusuna verilen “hiç” yanıtının yüksek “her zaman” yanıtının %69 gibi düşük bir değer çıkması kanaatimizce önemli bir husustur.

Öğrencilerin haram içecekler konusundaki davranışlarını ölçmek için “Alkollü içerikleri kullanırım” maddesini kullandık. Bu maddeye öğrencilerin %75,3’ü “hiç”, %1,2 “nadiren”, %3,3 “bazen”, %6,5 “sıklıkla” ve %13,8 “her zaman” yanıtını vermiştir. Öğrencilerin kul hakkına dair tutumlarını öğrenmek için yönelttiğimiz “Kul hakkına girmemeye özen gösteririm” maddesine %0,9 “hiç”, %1,4 “nadiren” %3 “bazen”, %22,8 “sıklıkla” ve %71,8 “her zaman” yanıtı verilmiştir. Buna göre öğrencilerin cevapları “her zaman” ve “sıklıkla” maddesinde birikerek kul hakkına riayet ettikleri sonucu çıkarmamızı sağlamışlardır.

Tablo 62’nin son maddesi olan “Gerekli olduğunu düşündüğüm zamanlarda yalan söylediğim olur” maddesi öğrencilerin zor anlarda yalana başvurma oranlarını göstermektedir. Buna göre öğrenciler %24,9 “hiç”, %37,5 “nadiren”, %23,8 “bazen”, %6,1 “sıklıkla” ve %7,7 “her zaman” seçeneğini işaretlemişlerdir. Buna göre bu madde öğrencilerin nadiren de olsa zor durumda kaldıklarında yalana başvurabildiklerini göstermektedir.

Tablo 63: Taklidi ve Tahkiki İmana Ulaşma Gayretine Dair Öğrenci Tutumları

	Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her Zaman
İmanımı taklidi imandan tahkiki imana ulaştırmayı hedefler ve bunun için çaba gösteririm	0,5	1,9	8,2	26,8	62,7

Doğuştan, çevre etkisiyle ya da araştırıp bir kaniya varılarak elde edilen “iman” kavramının öğrencilerin ne türde elde ettiğini incelemiştik. Bu tablo ile öğrencilerin çevrenin etkisiyle şekillenen imanı hakkında düşünerek, araştırıp bir kaniya varılarak kuvvetini arttırmak isteyenlerin bunu ne sıklıkla yaptıklarını inceleyeceğiz. Tablo 63’e göre öğrencilerin %0,5’i “hiç”, %1,9’u “nadiren”, %8,2’si “bazen”, %26,8’i “sıklıkla” ve %62,7’si “her zaman” yanıtını vermiştir. Bu verileri incelediğimizde her ne kadar en yüksek oran “her zaman” seçeneğinde bulunsa da özellikle din eğitimi veren İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrenciler için bu oranın %70’in altında kaldığını görmekteyiz.

SONUÇ

Yüce Allah tarafından yaratılan insanoğlu; yaratıcısını bilmek, bulmak ve kulluk etmek amacıyla dünyaya gönderilmiştir. Bu arayış serüveninin en önemli kavramı ise ‘iman’dır. Zira insanın tabii özelliklerinden biri olan iman yaratıcıya ulaşmadaki en önemli husustur. İnsanın tabii özelliklerinden biri olan iman konusu; tanımı, içeriği ve hakikati açısından İslam âlimleri tarafından farklı tanım ve yorumlamalara açık bir konu olma özelliğini göstermiştir. İmanın ne olduğu konusu hakkında birden fazla görüş ortaya atılırken, bu görüşlerin her biri farklı mevzuların tartışılmasına da zemin hazırlayarak kelim ilminin gelişmesine de yardımcı olmuştur. Çünkü iman tanımı, içeriği ve hakikati hakkındaki farklı yorumlar tarihsel süreçte mezheplerin şekillenmesinde önemli bir paya sahiptir. İman ile bağlantılı olan önemli kavramlardan biri de fitrattır. Yaratıcısını bilmek, bulmak ve kulluk etmek amacıyla yaratılan insanoğluna bu amacı gerçekleştirmek için kendisine doğuştan bahşedilen fitrat kavramı, iman için gerekli olan donanım ve kişiyi imana yaklaştırma görevi gören fakat asla bir zorlayıcı unsur olma özelliği taşımayan alt yapı olarak görülmüştür. Bu sebeple Allah’ın kişiye bir şeyi tercih etme noktasında insan için bir kolaylık olması adına fitrat kavramını sunarak, gerekli imkânları tanıdığını söylemek mümkündür.

Araştırmamız kapsamlı ampirik verilere dayalı olarak din öğretiminin en önemli paydaşlarından biri olan yükseköğretim kurumu “İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi” öğrencileri tarafından İslam âlimleri tarafından ihtilaf konusu olan iman ve amel konularına ilişkin görüşlerinin genel bir fotoğrafını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Din öğretimi merkezlerinden biri olan ilahiyat fakülteleri üzerinden dinin en önemli meselelerine bakış açılarını incelemenin, mevcut din öğretimi merkezlerinde uygulanan “kelam” ilminin öğrenci görüşlerini ve bunun yansımalarını tespit etmek açısından hem öğrencilere faydalı olacağını hem de kelam ilmi öğretimi ve bu konu ile ilgili çalışmalara katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Araştırmada öne çıkan sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

Çalışmamıza katılan örneklemin çoğunluğunu kadın ve 18-25 yaş arası lisans öğrencileri oluşturduğunu, çoğunluğun dindar bir aile yapısında sahip orta gelir düzeyinde Anadolu İmam Hatip Lisesinden mezun öğrencilerin oluşturduğu şeklinde

tarif etmek mümkündür. Öğrencilerin arasında çok büyük farklar olmamakla birlikte çoğunluğun İlahiyat Fakültesini isteyerek okuyanlar ve bu eğitimi isteyerek alanların çoğunluğu ise ailesini dindar bir yapıda olarak gördüğünü gözlemleyebiliriz.

Bu örneklemin konumuzla ilgili görüşlerini bulguların giriş kısmında ele aldığımızda öğrencilerin %90'ına yakınının dinin insan için gerekli olduğunu, %95'inden fazlasının Allah'ın bir ve tek olduğuna inandığını ve Allah'ın her insanı fitraten inanma içgüdüğü ile yarattığı görüşünü benimsediğini görmekteyiz. Öğrencilerin %90'ından fazlası dinin oluşumu ve doğru anlaşılmasında nübüvvet makamının gerekli olduğunu ifade etmiştir.

Öğrenciler Allah'ın varlığı ve birliğinin aklen bulunabileceğini lakin dini anlamada akla ve nakle birlikte önem verdiklerini söylemişlerdir. Öğrenciler verdikleri bu cevaplarla İmam- Azam Ebû Hanîfe'nin Allah'ın varlığı ve birliğine ulaşmada akla verdiği önemle aynı görüşü taşıyarak Ehl-i Sünnet çizgisinde bulduklarını söylemek mümkündür.

İmanın ne'liği konusunda öğrencilerin %70 gibi bir kısmı imanın oluşumu için Hadis âlimlerinin de çoğunluğunun benimsediği kalp ile tasdik dil ile ikrar ve amelin önemli olduğunu söylemiştir. Dini kabullerinin hayatlarına yansımaları olan amel kısmına önem vermiş olmaları bizi öğrencileri bu konuda aşırı uçlu Selefi düşünce sistemini benimsediklerini; Hariciyye, Mu'tezile, Zeydiyye, Malikilik, Şâfîilik, Mu'tezile, Hanbelilik gibi fırkaların fikir çizgisinde olduğu sonucuna götürdüğünü söylemek mümkün görünse de doğru yorumun bu olmayacağını düşünmekteyiz. Öğrencilerin amele vermiş oldukları önemin amacı bu amelleri yerine getirmeyenleri tekfir etme isteğinden ziyade dine olan bağlılıklarını canlı tutma isteği, korkusu ve endişesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Örnekleminin çoğunluğunun din eğitimini isteyerek aldığını da göz önünde bulundurursak öğrencilerin dine olan ilgilerinin amelle taçlandırılma, inançlarını amelleri ile bir bütün halinde tutma nezdinde yorumlamak daha doğru olacaktır.

Öğrencilerin çoğunluğu büyük günah işleyen kişilerin günahkâr olduğunu, tövbe ettikleri takdirde günahlarının bağışlanabileceği düşüncesindedirler. Bu görüşle öğrencilerin %83,4'lük bölümü Ehl-i Sünnet düşünce çizgisinde bir düşünce yapısını

benimserken %49'luk kısmı ise "Büyük günah işlemek insanı küfre götürür" demiştir. Yine bu oranla örneklemin %90'a yakın büyük bir çoğunluğu konuya Ehl-i Sunnet çizgisinde yaklaştığını görmekteyiz. Öğrencilerin %49'unun verdiği cevap olan "Büyük günah işlemek insanı küfre götürür" maddesi geçmişte dini, sosyal ve siyasi birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Geçmişte olduğu kadar günümüzde de yorumlanması önemli olan bu konu araştırma sonuçlarımız göz önüne alınarak şu şekilde yorumlanabilir:

Öğrencilerin %83,4'lük kısmı büyük günah işleyen kişinin günahkâr olduğunu söylemesi ve yine aynı örneklemin %49'luk kısmı büyük günah işlemenin kişiyi küfre götürür söylemi birbiri ile çelişkili görünmektedir. İlk etapta öğrencilerin konu ile ilgili bilgi eksikliği olduğu gözümüze çarpmaktadır. Büyük günah meselesi ile ilgili öğrencilere sunulan seçeneğin ilkinin "Büyük günah işlemek insanı küfre götürür" maddesi olması, düşünülmeden hızlıca verilebilecek bir cevap olma potansiyeli taşımaktadır. Nitekim bu maddeden sonra verilen "Büyük günah işlemek insanı küfre götürmez ancak günahkâr kılar." seçeneğe katılım oranı %83,4 gibi büyük bir orandır. Bu görüşümüzü destekleyen diğer bir delil ise konu ile ilgili vermiş olduğumuz son seçenek olan "Büyük günahların Allah tarafından bağışlanması mümkündür" maddesine %80,0 oranında katılım olmasıdır. Bu verilere dayanarak öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun büyük günah meselesine Ehl-i Sunnet düşünce çizgisinde yaklaştığı yönündedir. Ancak düşünülmeden cevap verilmiş olsa dahi %49 gibi büyük bir oranın "Büyük günah işlemek insanı küfre götürür" seçeneğini işaretlemesi üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu düşünmekteyiz.

Öğrenciler için taklitten ziyade düşünüp araştırarak iman esaslarına ulaşma anlamına gelen tahkiki imanın önemli olduğunu ve bunun için İslam dininde önemli olan bazı ibadet ve uygulamaların yapılma isteğinin fazla olduğunu görmekteyiz. Nitekim öğrencilerin namaz, zekât, hac, kurban gibi bazı önemli ibadetleri yapma istekleri %90'ın üzerindedir. Öğrencilerin namaz ibadetlerine karşı verdikleri önem fazlayken hem farz hem de nafil namazlar için sınıf düzeyi arttıkça yapılma sıklığında da artış olduğunu gözlemlemek mümkündür. Bunun yanı sıra Ramazan orucunu tutma sıklığının beş vakit namazları kılma oranından daha yüksek olduğunu görmek mümkündür. Yine nafil namazların nafil oruç ve sadaka verme sıklığından daha az

olduğunu görmek mümkündür. Bu sonuçlardan hareketle öğrencilerin namaz ibadetini yerine getirme isteklerinin oldukça fazla olduğunu bunun yanında oruç ibadetini yapmaya gösterdikleri ehemmiyetin namazın önüne geçtiğini söyleyebiliriz.

Dini uygulamaların öğrencilerin duygu dünyalarına olan yansımaları ele aldığımız maddelerden hareketle dini ritüelleri yerine getirmenin öğrencileri daha iyi ve olumlu yönde etkisinin %90'lara ulaştığını görmekteyiz.

İslam dininde doğru sözlü olma, adalet, emaneti koruma gibi önemli olan bazı davranışları yerine getirme oranının ;%80'e ulaşamadığını görmekteyiz. Namaz kılma, zekât verme ve oruç tutma gibi ibadetlerin %80 ve %90'ları geçmesine rağmen bazı ahlaki davranışları yerine getirmeye gösterilen önemin daha az olduğu dikkat çekmektedir.

Örneğimiz ele aldığımız maddelerle öğrenciler kendilerini Allah'a çok yakın hissettiklerini, Allah'a karşı gelme düşüncesinin davranışlara olan etkisinin fazla olduğunu belirtmelerinin yanında hata yaptıktan sonra bağışlama dileme noktasında geride kaldığını görmekteyiz. Bu da bizi korku ile ümit arasında korkuya daha yakın bir Allah tasavvurunun oluştuğu sonucuna götürmektedir.

İman kavramı muhtevası ve konusu bakımından çeşitli görüşler içeren bir mesele olduğundan, iman ile beraber zikredilen amel hususu da "imanın artıp eksilmesi ve büyük günah işleyenlerin durumu" gibi meseleleri beraberinde getirmiştir. Geçmişten gelen bu tartışmaların günümüz dünyasında da güncelliğini koruyan bir konu olduğunu söylemek elbette doğru olacaktır.

Çalışmamızda ele alınan anket konularının kavramsal tartışma olmanın ötesinde günümüze yansıyan yönlerini de atlamamak gerekmektedir. İmana yüklenen anlamın birey açısından önemi büyüktür ancak kadrajı genişleterek toplumsal sonuçlarının da önemini göz ardı etmemek gerekmektedir. Tarih boyunca birbirini ötekileştirmek ve kendinden saymamak her yalnızca İslam dini değil tüm dinler ve tüm insan gruplarında iç savaşlara, bölünmelere ve bu gibi olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Bu olumsuz kabullerin hiçbir toplulukta olumlu bir etkisinin bulunmadığı bir gerçektir. Bu kavramların doğru anlaşılması bu kavramları kullanarak dini istismar edecek ve Müslümanları birbirine düşürecek bir malzeme olmaktan öteye gitmeyecektir.

Günümüzde yaşanan olaylarda en kolay manipüle edilecek ve İslam dininin ana mesajına en büyük zararı verecek kişiler genellikle dini konularda akıl ve mantığı dışarıda bırakarak Selefi bir zihniyetle olaya yaklaşanlar olmuştur. bu kişiler genellikle İslam adına adeta bir muhafız olma rolüne bürünerek dini koruma adına olayı anlamadan, empati ile yaklaşmadan kısacası akıl ve mantığı dışarıda bırakarak yalnızca karşısındakini adeta nakavt etme uğruna verilmiş beyhude bir çabadır. Günümüzde bu yaklaşımların insanları kazanmaktan çok kaybetmeye sebep olduğu açıkça ortadadır. Küçük pencereden bakıldığında gayet masum görünen “İslam’ı koruma ve ayakta tutma” adına sergilenen bu davranış kalıbı adeta bir gösteri niteliği taşıırken büyük resme bakıldığında Müslümanlar arasında bir iç savaş ve ötekileştirme faaliyeti için kullanılabilir en kolay malzemelerden biri haline gelmiştir.

Nitekim iman konusu başlığı altında ele alınan “imanın artıp eksilmesi” mevzusu doğru anlaşılmadığı zaman birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Çalışmamızda öğrencilerin vermiş oldukları cevaplarda amel konusunun üzerinde durmaları ve ibadetleri yerine getirmeye verdikleri önem iman kavramının kişideki karşılığını güçlendirse de fikri olarak uç noktalarda bulunma tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Kanımızca amel kişinin inancının bir meyvesi ve inancın bir nevi hayat bulması olarak görülmektedir ancak ameli imanın ayrılmaz parçası yapmak Selefi düşüncenin güçlenmesi ile beraberinde İslam’ın amellerin yapılmaması ya da terk edilmesi konusunda keskin ve İslam’ın ana mesajıyla uyuşmayan bir konuma getirmektedir.

Aşırı uçlu Selefi söylemlerle konuya ifrat noktasında yaklaşmanın geçmişte olduğu gibi bugün de ümmetin birliğinin zedelenmesine sebebiyet verdiğini söylemek mümkündür. Yine “büyük günah işleyenlerin durumu” mevzusunda yapılan yanlış yorumların İslam âleminde tekfirci söylemi arttırarak, her dönemde ümmeti böldüğü ve daha da ileri giderek bu söylemlerin terörü desteklediğine tanıklık etmekteyiz. Kişinin inancında bir inkâr durumu meydana gelmediği müddetçe kâfir muamelesi görmesi insan psikolojisi açısından da olumsuz sonuçlar yarattığı bir gerçektir. Kişinin kalbinde kabulün gerçekleştiği halde bu kişiyi sürekli olarak dışlamak ve ötekileştirmek birey açısından o imanın yaşanması, kendisini Müslüman olmanın bir parçası olarak hissetmesi ve suçluluk psikolojisi gibi birçok psikolojik unsur ile birlikte

değerlendirildiğinde negatif bir etki yaratacaktır. Nitekim bir insanı tekfir ederken “iyiliği insanlara emrediyor kendinizi unutup musunuz”²⁴⁵ ayeti esas alınmalıdır. Unutulmamalıdır ki iğneyi kendimize batırmadığımız müddetçe bu davranış kalıpları toplumsal bir sorun olmaktan öteye gidemeyecektir.

Bunun yanında İslam dininin hoşgörü dini olduğu unutulmamalıdır. “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Sevdiriniz, nefret ettirmeyiniz.”²⁴⁶ hadisini göz önünde bulundurarak kişiye suçluluk psikolojisi yaşatarak dışlamak yerine tekrar kazanılabilir bir konumda değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır.

Amelleri yalnızca ibadetlerle değerlendirmek ise bir başka sorunu beraberinde getirecektir. Günümüzde dindar kişilerin daha çok ibadetlerine olan düşkünlüğü ile bilinmesi işin özünde birçok problemi de beraberinde getirmektedir. İbadetlerine düşkünlüğü ile bilinen bir kişinin ibadetin asıl amacı olan ahlakı güzelleştirme noktasında çaba göstermemesi İslam dininin mesajı ve ruhuna aykırı bir tablo ortaya koymaktadır.

Bunun yanında öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar doğrultusunda iman meselesi ile ilgili tüm konularda Selefi söylem kullandıkları kanısına varmak yanlış olacaktır. Dini anlama ve anlamlandırmada aklın önemini dile getiren öğrenciler naklin de önemine vurgu yaparak dini anlamlandırmada akıl ve naklin birlikte yürütülmesi gerektiğini söyleyerek Ehl-i Sünnet çizgisini benimsemiştir.

İncelemesini yaptığımız iman kavramı ve beraberinde gelen meselelerle ilgili şunları söylemek istiyoruz. En temel özelliği kalpte belirmesi olan iman kavramı ikrar ve amel ile kemale erer. Bunun birlikte kişi Allah’ın varlığı ve birliği, Peygamberimizin Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna kalben inandıktan sonra geriye kalan ikrar yalnızca dünyevi ahkâmın belirlenmesinde önemli bir faktör olma özelliği gösterirken, dil ile yapılmayan ikrardan dolayı kişileri kâfir saymak konu ile ilgili uç noktalarda kalan bir yaklaşım sergilemek olacaktır. Aynı şekilde kalbi ile tasdik eden bir kimse için amellerini yerine getirmemesi sebebiyle onda iman adına bir şey bulunmadığını söylemekte kişilerin gerçekte olan kabulünün hakikati hakkında doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Kanaatimizce iman konusu ve beraberinde gelen meseleler için İslam

²⁴⁵ Bakara, 2/44.

²⁴⁶ Buhari, 3/72.

ümmetini bütünleştirici ve kuşatıcı bir yaklaşım olarak en mutedil olanı Ehl-i Sünnet'in yaklaşımı olarak görünmektedir. İncelemesini yaptığımız konuda örneklemimizin iman-amel meselesinde genellikle Ehl-i Sünnet çizgide olduğunu ancak önemli ve konunun en dikkat çekici kısımlarında Selefî düşünce sisteminden izler taşıdığını söylememiz mümkündür.

Çalışmamızın bulgularının kelim ilmi ile ilgili çalışmalara ve kelim ilminin öğretimine ışık tutmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Ak, Ahmet. "Ebu'l Muin en-Nesefi'ye Göre İman-Amel İlişkisi". *Dini Araştırmalar Dergisi* 8/24 (2006), 245-252.
- Akçay, Mustafa. "İmanın Oluşumunda Fıtratın Rolü". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 273-294.
- Âl-i Hudayyir - Muhammed Bin Mahmud. *El-İmanu İnde's-Selef ve Alâkatuhu bi'lAmel ve Keşfu Şubuhati'l-Muâridîn*. Riyad: Mektebeti'r-Rüşd Naşirûn Yayınları, 1434.
- Alper, Hülya. "Münafık". *İslam Ansiklopedisi*. 31/568-569. İstanbul: TDV, 2006.
- Ardoğan, Recep. "Taklidi İmanın Geçerliliği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/2 (2009), 39-70.
- Arslan, Hulusi. *Kelam Tarihi ve Ekolleri*. Malatya: Medipres, 2012.
- Arslan, Hulusi - Bozkurt, Mustafa. *Sistemik Kelam*. Malatya: TDV, 1. Basım, 2015.
- Atay, Hüseyin. *Kelam'a Giriş El-Muhassal*. Ankara: TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, 2002.
- Aydın, Ali Arslan. "İslam'da Büyük Günahlar ve Tekfir Meselesi". *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları* 14/4 (1975), 197-201.
- Aydın, Ali Arslan. "Kuran'ı Kerim'den İki İlahi Esas İman ve Salih Amel". *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 181-203.
- Bağdadî. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Baktır, Mehmet. "İmanın Temellendirilmesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 6/2 (2002), 127-138.
- Bebek, Adil. "Kebire". *İslam Ansiklopedisi*. 25/163-164. İstanbul: TDV, 2002.
- Bozkurt, Mustafa. "Mâturîdî'de Hakikat Taklid ve Tahkik Açısından İman". Uluslararası İmâm Mâturîdî Sempozyumu, 2014.
- Bulut, Mehmet. "İman ve Mahiyeti". *Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1998), 33-64.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Şerhu'l-Mevakîf*. çev. Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, 2015.
- Çölgeçen, Abdurrahim. "Kelami Düşüncede İman Kavramı". *İslami Araştırmalar Dergisi* 20/1 (2007), 23-29.

- Davudoğlu, Ahmet. “İman Bir Bütündür”. *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi* 2 (1964), 1-12.
- en-Nesefî. *Tabsiratü'l Edille fî Usûli'd-Dîn*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2003.
- Eş'arî. *el-Luma Fi'r-Redd ala Ehli'z-Zeyğ ve'l-Bida*. çev. Kılıç Aslan Mavil - Hikmet Yağlı Mavil. İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Gazzâlî. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. çev. Ahmet Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2017.
- Gazzâlî. *İlcâmü'l-Avam an İlmi'l-Kelâm*. çev. Sabit Ünlü. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1987.
- Gündoğar, Hamdi. “İman ve Küfrün Gölgesinde Büyük Günahın Yorumu”. 1/515-528. Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı, 2017.
- Hökelekli, Hayati. “Fıtrat”. *İslam Ansiklopedisi*. 13/47-48. İstanbul: TDV, 1996.
- Kılavuz, Ahmed Saim. *İman Küfür Sınırı*. İstanbul: Marifet Yayınları, 8. Basım, 2016.
- Kurt, Hasan. “Amel Bakımından Münafıkların Özellikleri”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2013), 52-64.
- Kurt, Hasan. “Kelamcılara Göre Münafık”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006), 131-160.
- Mâtürîdî. *Kitabu't-Tevhid Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. Ankara: İSAM, 2005.
- Sabuni, Nurettin es-. *Maturidiyye Akaidi*. İstanbul: DİB, 1986.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İman”. *İslam Ansiklopedisi*. 22/216-219. İstanbul: TDV, 2000.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”. *İslam Ansiklopedisi*. 39/193-198. İstanbul: TDV, 2010.
- Taftazânî. *Şerhu'l-Akâid*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Türkgülü, Mustafa. “Günah Kavramı ve İman Problemi Haline Getirilen Büyük Günah/Kebire Hakkındaki Kelâmî Tartışmalar”. *Diyanet İlmi Dergi* 36/4 (2000), 63-88.
- Uludağ, Süleyman. “Amel”. *İslam Ansiklopedisi*. 16-20. İstanbul: TDV, 1991.
- Yeşilyurt, Temel. “İman'da İkrar Kavramı”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2012), 31-44.

EKLER

1. ANKET ÖRNEĞİ

Değerli öğrenciler,

Bu anket sizlerin almış olduğu din eğitiminin inancınızla olan ilişkisi ve inancınızın amellerinize hangi oranda etki ettiği hakkındaki düşüncelerinizi öğrenmeyi hedeflemektedir. Soruları dikkatlice okuyup, size uygun düşen seçeneği, kendi düşüncelerinizi yansıtacak biçimde **X** işareti ile belirtiniz. Lütfen her soruyu cevaplandırınız. Boş soru bırakmamaya özen gösteriniz. Vereceğiniz bilgiler hiç bir kişiye bildirilmeyecek, bilimsel amaçla kullanılacaktır.

Bu sebeple isminizi yazmanıza gerek yoktur.

Anketi doldurarak sağlamış olduğunuz katkı ve yardımlarınızdan dolayı teşekkür ederim.

Proje Yürütücüsü

Kelam Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Zeliha Nagihan GÜNAY

- 1- Cinsiyetiniz : Erkek Kadın
- 2- Yaşınız : 17-25 26-30 31-40 41 ve üzeri
- 3- Programınız : İlahiyat Lisans İLİTAM
- 4- Sınıfınız : Hazırlık 1 2 3 4

5- Mezun olduğunuz lise türü?

- İmam Hatip Lisesi/İİHL Diğer.....

6- Gelir düzeyinizin durumu nedir?

- Çok iyi iyi orta kötü

7- Fakülte haricinde din eğitimi aldınız mı/almakta mısınız?

- Evet Hayır

Eğer din eğitimi almış iseniz/almakta iseniz **en fazla** hangi yolla lütfen belirtiniz. **(Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)**

- Aile
- Diyanet tarafından düzenlenen Kuran Kursu
- Cami
- Dernek, vakıf gibi sivil toplum kuruluşları

- Dini cemaat ve gruplardan
- Dini içerikli kitap ve dergilerden
- Diğer (Yazınız)

9-Lütfen İslam anlayışı ile ilgili aşağıdaki ifadelere katılma derecenizden size uygun olanı işaretleyiniz.	Katlıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
İlahiyat fakültesi okumak istediğim bölümdü.			
Ailem dindar bir yapıya sahiptir.			
İnsan Allah'ın varlığını ve birliğini aklen bulur.			
Allah'ın varlığını bilmek için vahyin gelmesi gerekir.			
Dinin oluşumu için peygamberliğe gerek vardır.			
Allah'ın var ve tek olduğuna inanırım.			
Allah'tan başka ilahların da varlığına inanırım.			
Allah her insanı fitraten inanma içgüdüsü ile yaratmıştır.			
Fitrat kavramıyla kastedilen son din olan İslam dinidir.			
Büyük günah işlemek insanı küfre götürür.			
Büyük günah işlemek insanı küfre götürmez ancak günahkâr kılar.			
Büyük günahların Allah tarafından bağışlanması mümkündür.			
Dinin doğru anlaşılmasında sünnet gereklidir.			
İman sadece kalp ile tasdiktir.			
İman sadece dil ile ikrardır.			
İman kalp ile tasdik, dil ile ikrardır.			
İman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelden oluşmaktadır.			
Din insan için gereklidir.			
Dini inançları olmadan da insan mutlu bir hayat yaşayabilir.			
Din olmasa da akıl doğru ve yanlış bilmede yeterlidir.			
Dini anlamada akla önem veririm			
Dini anlamada nakle önem veririm.			
Dini anlamada akla ve nakle birlikte önem veririm.			
İmanım anne- baba ve çevremden gördüğüm şekliyle oluşmuştur.			
İman ederken düşünmek, araştırıp bir kaniya varmak benim için önemlidir.			

9-Lütfen İslam anlayışı ile ilgili aşağıdaki ifadelere katılma derecenizden size uygun olanı işaretleyiniz.	Katlıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum
Dinî etkinliklere katıldığımda gerçekten zevk alırım.			
Ezan, dua veya ayet gibi dinî okumaları dinlediğimde duygulanırım.			
Dini inancın insanlara yararından çok zararı olduğunu düşünüyorum.			
Kur'anı Kerimdeki her ayetin doğru olduğuna ilişkin şüphelerim var.			
Bu dünyada yaptıklarım ile ilgili ahirette hesap vereceğime inanıyorum.			
Duanın gücüne inanırım.			
İslam dininde namaz farz bir ibadettir.			
İslam dinine göre gücü yetene zekât farz bir ibadettir.			
İslam dininde kurban önemli bir ibadettir.			
İslam dinine göre gücü yetene hac ibadeti farzdır.			
İmkânım olduğu takdirde hac ibadeti yapmak isterim.			
Gücüm yettiği takdirde zekâtımı veririm.			
İmkânım olduğu takdirde kurban keserim.			
İmkânım olduğu takdirde hac ibadeti dışında umre de yapmak isterim.			
Beş vakit namazın yalnızca farzlarını kılarım.			
Beş vakit namazın sünnetleri dışında nafile namaz kılarım.			
Allah ile olan bağımın kuvvetli olduğunu düşünürüm.			
İlahiyat Fakültesinde aldığım din eğitimi inancıma olan samimiyet ve bağlılığı arttırdı.			
İlahiyat Fakültesinde aldığım din eğitimi inancımı olumsuz yönde etkiledi.			
İlahiyat Fakültesinde aldığım din eğitimi sayesinde amellerimin arttığını düşünürüm.			
İman ve amel konusunda mezheplerin görüşlerini genel hatlarıyla bilirim.			

17- ...ilgili olarak aşağıdaki ifadelere ne derece katılıp katılmadığınızı lütfen işaretleyiniz.	Hiç	Nadiren	Bazen	Sıklıkla	Her zaman
Farz olan beş vakit namazımı kılarım.					
Nafile namazlarımı kılarım.					
İnancım davranışlarımla uyumludur.					
Her namaz sonrası dua ederim.					
Ramazan orucumu tutarım.					
Nafile oruç tutarım.					
Her işe besmele ile başlarım.					
Sadaka vermeye özen gösteririm.					
Doğru sözlü olmaya gayret ederim.					
Emaneti korurum.					
Büyük günahları işlemekten kaçınırım.					
Küçük günahları işlemekten kaçınırım.					
Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissederim.					
Alkollü içecekleri kullanırım.					
Her işimde adaleti gözetmeyi öncelerim.					
Verdiğim sözleri tutarım.					
Faiz ve çeşitlerinden uzak dururum.					
Kazancımın helal olmasına dikkat ederim.					
Kul hakkına girmemeye özen gösteririm.					
İmanımı taklidi imandan tahkiki imana ulaştırmayı hedefler ve bunun için çaba gösteririm.					
Bir günah işlediğimde hemen pişmanlık duyar ve Allah'tan beni bağışlamasını dilerim.					
Bir ortamda Allah anıldığı zaman kalbimin ürperdiğini hissederim.					
Allah'a karşı gelme endişesi davranışlarımda etkili olur.					
Gerekli olduğunu düşündüğüm zamanlarda yalan söylediğim olur.					

Anketimiz bitmiştir. Teşekkürler